



# มิลินทปชาดชา

ฉบับแปลใหม่ตามกฎราชวิทยาลัย

พิมพ์แจกในงานศพ

294.312

ม586ซ

คุณชัชชาญ โปธิรังลียากร

ณ ฌาปนสถานเทศบาลจังหวัดแพร่

วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๑๖





# มลินขำย์งุท

ขบขั้แปลงไ้มทามกฏฐราชวิทขาสั้ข



พิมพ์แฉกในงานศพ

คุณชัยชาญ โพธิ์รังลิยากร

ณ ฌาปนสถานเทศบาลจังหวัดแพร่

วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๖



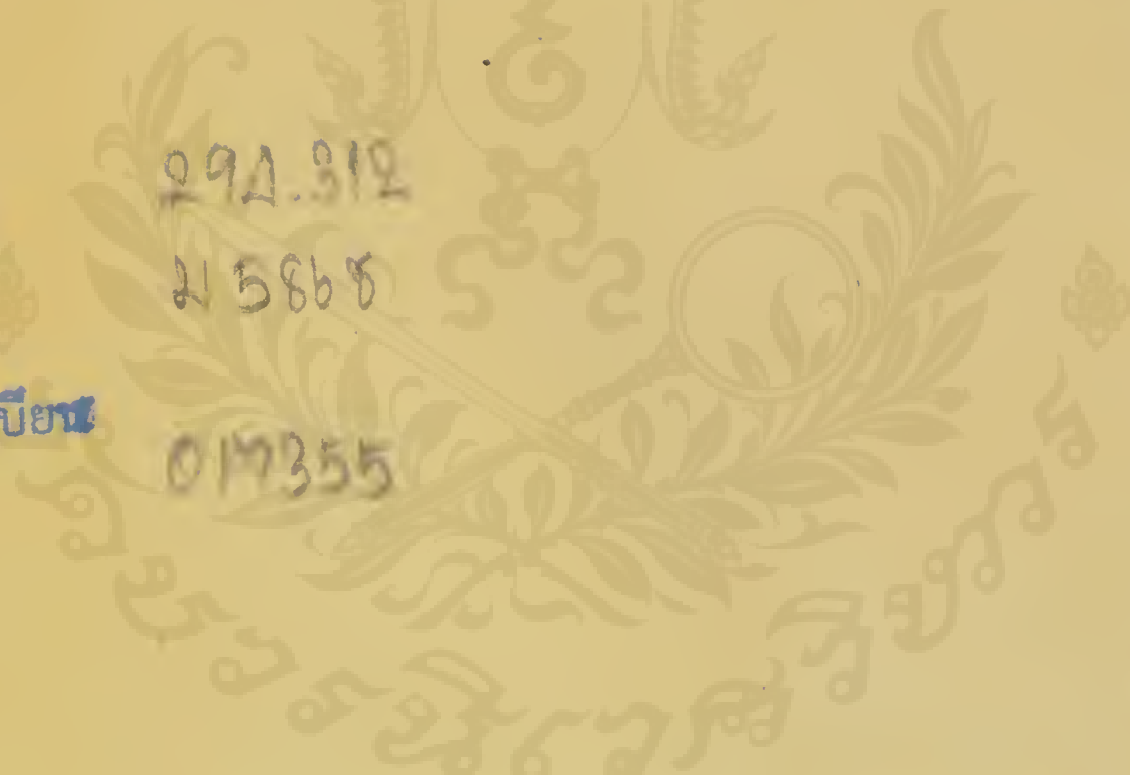
เลขหมู่

๒๙๓.๓๑๒

๒๑๕๘๖๘

เลขทะเบียน

๐๑๗๓๕๕



๓๗๗๙

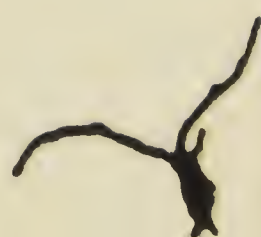




นายชัยชาญ โพธิ์รังสิตยากร

ชาตะ ๕ เมษายน ๒๔๖๕

มตะ ๘ มกราคม ๒๕๑๖



## แต่ขี้ขานู

สภาพตามความเป็นจริงแล้ว สังขารย่อมเกิดมาจากปัจจัยที่ปรุง  
แต่งคือ อวิชชา ตามพระอภิธรรม และมีผลต่อเนื่องกันไปด้วยปัจจัย  
ทั้งหลายจนเกิด อันความเกิดขึ้นเองย่อมเป็นเหตุให้เกิดความแปรปรวน  
ต่อไปตามสภาวะคือ การแก่ การเจ็บ และการตาย ตามธรรมดา  
ทุกรูปทุกนาม เป็นของไม่เที่ยง ด้วยชีวิตเป็นทุกข์ มิใช่ของตน  
ตามพุทธปรัชญาว่า ทุกข์, อนิจจัง, อนตตา, อันเราท่านทั้งหลาย  
เมื่อได้ตรองตามแล้วเห็นจริง ให้ความสว่าง ทางของชีวิต จึงเป็น  
เสมือนบาทวิถีอันผ่านไปในดงทุกข์ อันเต็มไปด้วยความท้อแท้หรือ  
ไม่เพียงใดก็ตาม แต่วิถีนั้นได้สร้างไว้ ด้วยอกุศลหรือกุศลเพียงใด  
นั้น คงน่าจะพอเทียบเคียงในอุทาหรณ์นี้ได้ว่า ได้มีการปูพื้นทางมาแต่  
เดิมเพียงใด ได้พัฒนาไว้อย่างไร ตนได้เลือกทางเดินไว้ดีเพียงไหน  
นั้นประการหนึ่ง ส่วนผลแห่งอนิจจังนั้นน่าจะอุปมาได้กับภูมิประเทศ  
ที่เส้นทางนั้นผ่านไป มีลักษณะสูงต่ำ ราบหรือขรุขระเพียงใด ตาม  
ลักษณะของความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เช่นที่พูดกันเล่นๆ ว่า “มัน  
บ่อแอ่นดอกนาย” หรือทมกจะกล่าวกันว่า เป็นผลของดวงดาว และ  
ทางแห่งชีวิตจะยาวสั้นที่สุดแต่เส้นทางที่เราเดินนั่นเอง มิใช่ผู้เดิน ย่อม  
มีต้นและมีปลาย คือมีขนาดจำกัด เส้นทางชีวิตมีค่าทางเวลา มีมิติ  
อันอนัตตานั่นเล่ากันว่า เป็นปัจจัยประกอบในชีวิต เป็นสิ่งหนึ่งในตัว  
เรา แต่ก็เราไม่อาจบังคับ กำกับให้เป็นไปตามความต้องการของเราได้

ท่านจึงว่ามีใช้ของเรา จำจะต้องปล่อยให้<sup>๒๗</sup>เป็นไปตามวิถีของอำนาจของ  
 ธรรมตา หรือธรรมชาติในอายุขัย เมื่อเราเล็กเราจะให้โตก็ไม่ได้ เรา  
 โตแล้วจะให้กลับเล็กก็ไม่ได้เหมือนกัน ทั้ง ๆ ที่เราก็อทราบกันดีว่าเป็น  
 อย่างนี้ แต่เราก็ไม่อาจ<sup>๒๘</sup>ผนึกความรู้สึกลงในจิตใจของเราได้ในทางตรง  
 กันข้ามของปรัชญา คือเรารู้สึกกันว่า การเกิดไม่เป็นทุกข์ เราสุขเรามี  
 ความยินดีปรีดากันว่าเราโตเกิดมา<sup>๒๙</sup>มีโชคดี ได้มองเห็นอะไร ๆ ในโลก  
 เรายินดีปรีดาในการฉลองวันเกิดให้ตนเอง และให้แก่กันและกัน เรา  
 ไม่รู้สึกทุกข์ในการครองชีวิต ทั้ง ๆ ที่เราต้องต่อสู้<sup>๓๐</sup>ตัวเป็นเกลียว เราก็  
 พุดกันว่า “ชีวิตคือการต่อสู้” เราไม่<sup>๓๑</sup>อึ้งขงชอบกับการเกิด, การแก่  
 การเจ็บ ๆ ล ๆ ให้มากนัก แต่ไม่<sup>๓๒</sup>แสบางท่านก็ไม่อยากแก่ ไม่ยอมแก่ ทน  
 หลอกตนเองว่ายังไม่แก่ ยังไม่ถึงคราวแก่ที่เราเรียกกันว่าหลงวัย พอถึง  
 ตายเราก็พากันทุกข์หนัก ทุกข์ทว่า เราต้องพลัดพรากจากกันไป บางคน  
 ไม่<sup>๓๓</sup>มีผู้เลี้ยงดูคนแทนผู้<sup>๓๔</sup>จากไปด้วยการตายก็ยิ่งทุกข์หนักยิ่ง ที่เรามอง  
 ตรงข้ามกับสังขาร<sup>๓๕</sup> น่าจะมีใช้<sup>๓๖</sup>อะไรอื่น นอกจากความเห็นแก่ตน  
 หรือความหลงในโลกียสุข ซึ่งเป็นสุขเหมือนกัน แต่มีใช้สุขที่ยั่งยืน ทั้ง ๆ  
 ที่เราทราบกัน<sup>๓๗</sup>อย่างนี้ เราก็อ<sup>๓๘</sup>อดทุกข์ตามเหตุผลของเราไม่ได้<sup>๓๙</sup>อยู่นั่นเอง  
 การจากไปของชัชชาณู (เล็ก) นึกดู<sup>๔๐</sup>กัน ตระกูล “โพธิรังสียากร”  
 ก็<sup>๔๑</sup>ยอมต้องทุกข์ ที่ต้องพลัดพราก และยอมรับ<sup>๔๒</sup>ว่าเป็นการสูญเสียอันยิ่ง-  
 ใหญ่และไม่มีทางใดที่จะระงับ<sup>๔๓</sup>ได้ หรือทำให้<sup>๔๔</sup>ความรู้สึก<sup>๔๕</sup>นั้นบรรเทา  
 นอกจากตามพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระ-

๕

บรมศาสดาของเราทั้งหลาย



ชัชชาญหรือเล็กที่เราขนานนามกันนี้ เมื่อเล็ก ๆ ก็ได้แสดงออก โดยการเป็นนักกีฬาเต็มตัว เล่นได้ดีแทบทุกชนิด และได้ช่วยพ่อแม่ ทำมาหากินเลี้ยงครอบครัวให้ราบรื่นเป็นปกติสุข มีนิสัยเป็นนักสู้ และเป็นคนเจ้าความคิด ทงมีเชาว์ปัญญาในทางการศึกษาพอสมควร จึงสามารถเข้าศึกษาต่อจนสำเร็จชั้นอุดมศึกษา ได้รับปริญญาตรีทางธรรมศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สาขานิติศาสตร์ และรักอาชีพ การเป็นทนายความ ได้ปฏิบัติงานด้วยความอดสาหะ วิริยะ ได้รับความสำเร็จในกิจการนานาประการ เป็นผู้เมตตาจิตต่อเพื่อนมนุษย์ ได้สงเคราะห์ลูกความที่ความที่ขาดแคลน โดยว่าความให้ไม่คิดค่าป่วย การ และแถมอาหารและค่ารถเดินทางกลับภูมิลำเนาให้ลูกความอยู่เนื่อง ๆ ชัชชาญจึงได้รับสมญาว่าทนายความพ่อพระแห่งจังหวัดแพร่ แต่ชัชชาญเป็นคนนอบน้อมถ่อมตน ไม่เคยโอ้อวด หรือคุยให้พี่น้องฟังว่าเขาได้ทำคุณประโยชน์แก่ผู้ใด ฉะนั้นหลังจากชัชชาญได้ถึงแก่กรรมแล้ว ญาติพี่น้องจึงได้รับทราบจากท่านที่มีน้ำใจกรุณาในงานเพิ่มขึ้น ทุกวันเป็นลำดับ

ชัชชาญเป็นบุตร นายกระจำง นางจันทร์แสง โภธิรังสียากร มีพี่น้องรวม ๗ คน คือ :-

๑. น. อ. (พิเศษ) สุร โภธิรังสียากร
๒. นาย ชัชชาญ โภธิรังสียากร
๓. นาง บุญถม ธรรมจริย์
๔. นาย อัจฉุพล โภธิรังสียากร

๕. นาง เยาวภา พจนารถ

๖. นาง ประทุมมาลัย ชุมแสง ณ อยุธยา

๗. นาย อาสา โพรธิรังสียากร

พี่น้องทั้ง ๗ คน ได้ไปเล่าเรียนศึกษาในกรุงเทพมหานคร และทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ ๕ คน คงมีแต่นายชัชชาญ กับนายอัฐพลที่ได้กลับมาประกอบอาชีพ ที่จังหวัดแพร่

จะนนผู้ทกลับมาทำงานอยู่ที่บ้านเกิดเมืองนอนของเราเนน พวกเรากได้ถอเสมอหนึ่งเบนนผู้แทนของพวกเราทุกคน ที่ได้เบนนบุญคุณต่อแม่พระธรณจังหวัดแพร่ แต่ไม่มีโอกาสมารับใช้ และทำประโยชน์ให้แก่พี่น้องร่วมภูมิลำเนา นายชัชชาญได้ทำประโยชน์อันมีค่าต่อจิตใจและเออเพอควยน้ำใจต่อพี่น้องชาวแพร่มากเท่าใด ก็ยังทำให้พวกเราระลึกถึงและชอบใจเขามากยิ่งขึ้นเบนนทวิคุณ การสูญเสียชัชชาญจึงเบนนการสูญเสียอันยิ่งใหญ่ของพวกเราคั้งที่ได้เรียนมา

ชัชชาญเกิดเมือวันอาทิตย์ที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ป่วยเบนนโรคมะเร็งที่ตับ และไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลจุฬาฯ ในกรุงเทพฯ ๖ ประมาณ ๑ เดือนคั้ง เมือทางการแพทยพิสูจน์ทราบเนนน่าเบนนโรคมะเร็งที่ตับ ก็เนนนำให้มาพักผอนอยู่บ้าน จนมีอาการป่วยหนักจึงนำส่งโรงพยาบาลจังหวัดแพร่ และได้เสียชีวิตที่โรงพยาบาลจังหวัดแพร่ เมือวันจันทร์ที่ ๘ มกราคม ๒๕๑๖ เวลาประมาณ ๑๙ นาฬิกา คำนวณอายุจนถึงวันถึงแก่กรรมได้ ๔๙ ปี ๗ เดือน

ขอวิญญานของชัชชาญจงเบนนสุขในสัมปรายภพเนนน เทอญ ๖

สงขารรา สสสตา นตฺถิ สังขารยังยมนไม่มี

คณะเจ้าภาพ

## ฌาปน-คติ

คนเรา สหายเอ๋ย  
อย่าละเลย คำนึงถึง  
เกิด แก่ เจ็บ ตาย ควรรำพึง  
ว่า เวียนว่าย เป็นนิจสิน  
ควายตายได้ หนึ่ง-เขา  
ทำกระบือ ตีเป็นเพลง  
คนตายเขากลับเกรง เรียกว่า ผี ต่างหนีไกล  
เราไม่หลอก เขาก็กลัว  
หาว่าชั่วเป็นศพไป  
พึงใครหาได้ไม่ ต้องจรเดี่ยว เปลี่ยวใจแสน  
ร่างกายเขาทิ้งขว้าง ยังเป็นก้าง ระคายใจ  
สุขไม้ จุกมอดไหม้ จึงสะใจ ของสังคม  
อะไรเล่า เป็นประโยชน์  
ให้เขา焦灼ย์ จำรรจา  
ความชั่ว ตี เท้านหนา  
เป็นอาหาร โอบอุ้มภัย  
เมื่อมีใครตายลง ย่อมปลงได้ทุกคราไป  
ว่า ตี ชั่ว เท้านั้นไซ้  
เป็นแก่นสาร กล่าวขาน-เอ๋ย

บุญถม ธรรมจริย  
ประพันธ์



## สารบัญ

อาร์มภาคาถา	หน้า ๑
พาหิรภคาถา	” ๑
<b>มิลินทปัญหา</b> <b>วรรคที่หนึ่ง</b>	
นามปัญหาที่ ๑	” ๓๑
วัสสปัญหาที่ ๒	” ๓๕
เถรติกขปฏิภาณปัญหาที่ ๓	” ๓๖
อนันตกายปัญหาที่ ๔	” ๓๙
บัพพัชชาปัญหาที่ ๕	” ๔๐
ปฏิสนธิคหณปัญหาที่ ๖	” ๔๑
มนสิการปัญหาที่ ๗	” ๔๒
มนสิการลักษณปัญหาที่ ๘	” ๔๒
สีลปติฏฐฐานลักษณปัญหาที่ ๙	” ๔๓
สัทธาลักษณปัญหาที่ ๑๐	” ๔๕
วิริยลักษณปัญหาที่ ๑๑	” ๔๗
สติลักษณปัญหาที่ ๑๒	” ๔๘
สมาธิลักษณปัญหาที่ ๑๓	” ๕๑
ปัญญาลักษณปัญหาที่ ๑๔	” ๕๒

นานาเอกกิจจกรณปัญหาที่ ๑๕

หน้า ๕๓

วรรคที่สอง

ธัมมสันตติปัญหาที่ ๑	„ ๕๔
นัปปฎิสันธิคหณปัญหาที่ ๒	„ ๕๖
ปัญญานิรุชฌนปัญหาที่ ๓	„ ๕๗
ปรินิพพานปัญหาที่ ๔	„ ๖๑
สุขเวทนาปัญหาที่ ๕	„ ๖๒
นามรูปปฎิสันธิคหณปัญหาที่ ๖	„ ๖๔
ปุณปฎิสันธิคหณปัญหาที่ ๗	„ ๖๘
นามรูปปัญหาที่ ๘	„ ๖๙
ทิมมัทธาปัญหาที่ ๙	„ ๗๐

วรรคที่สาม

อัทธานปัญหาที่ ๑	„ ๗๑
ปุริมโกฏิปัญหาที่ ๒	„ ๗๑
โกฏิยาปุริมปัญหาที่ ๓	„ ๗๓
สังขารชายนปัญหาที่ ๔	„ ๗๔
ภวันตสังขารชายนปัญหาที่ ๕	„ ๗๕
เวทคูปปัญหาที่ ๖	„ ๗๘
จักขุวิญญาณมโนวิญญาณปัญหาที่ ๗	„ ๘๒
ผัสสลักขณปัญหาที่ ๘	„ ๘๖
เวทналักขณปัญหาที่ ๙	„ ๘๗

สัญญาลักษณบัญญัติ ๑๐	หน้า	๘๘
เจตนาลักษณบัญญัติ ๑๑	„	๘๙
วิญญาณลักษณบัญญัติ ๑๒	„	๙๐
วิตักกลักษณบัญญัติ ๑๓	„	๙๑
วิจารณ์ลักษณบัญญัติ ๑๔	„	๙๑

### วรรคที่สี่

มนสิการลักษณบัญญัติ ๑	„	๙๒
เอกภาวคตบัญญัติ ๒	„	๙๒
บัญญัติตนกัมมนิพัตตบัญญัติ ๓	„	๙๔
กัมมนานาकरणบัญญัติ ๔	„	๙๔
ปฏิกัจเจววายามकरणบัญญัติ ๕	„	๙๕
ปกต็อคคินิรยัคคิอุณหากการบัญญัติ ๖	„	๙๗
ปฐวีสันธารกบัญญัติ ๗	„	๙๙
นิโรธนิพพานบัญญัติ ๘	„	๙๙
นิพพานลภนบัญญัติ ๙	„	๑๐๐
นิพพานสุขภาวชานนบัญญัติ ๑๐	„	๑๐๑

### วรรคที่ห้า

พุทธอรรถนัตถิภาวบัญญัติ ๑	„	๑๐๒
พุทธานุตตรภาวบัญญัติ ๒	„	๑๐๒
พุทธอนุตตรภาวชานนบัญญัติ ๓	„	๑๐๓

ธัมมทีฎฐบัญญัติที่ ๔	หน้า ๑๐๔
นจสังกมติปฏิสันธหนบัญญัติที่ ๕	” ๑๐๔
เวทคฺฐบัญญัติที่ ๖	” ๑๐๕
อิมฺมหากายา อัญญากายสังกมนบัญญัติที่ ๗	” ๑๐๕
กัมมผลอติภาวบัญญัติที่ ๘	” ๑๐๖
อุปัชชนชานนบัญญัติที่ ๙	” ๑๐๗
พุทฺธนิตฺสสนบัญญัติที่ ๑๐	” ๑๐๘

วรรคที่หก

กายอปปิยบัญญัติที่ ๑	” ๑๐๙
สัมปัตตกาลบัญญัติที่ ๒	” ๑๑๐
ทวตฺติงสมหาปุริสลักขณบัญญัติที่ ๓	” ๑๑๑
พรหมจารีบัญญัติที่ ๔	” ๑๑๒
อุปสมบฺนนบัญญัติที่ ๕	” ๑๑๓
อัสสุบัญญัติที่ ๖	” ๑๑๔
รสปฏิสงเวทบัญญัติที่ ๗	” ๑๑๔
บัญญัติยปติฎฐานบัญญัติที่ ๘	” ๑๑๕
สังสารบัญญัติที่ ๙	” ๑๑๕
จิริกตสรณบัญญัติที่ ๑๐	” ๑๑๖
สตฺธิอภิชานนบัญญัติที่ ๑๑	” ๑๑๗



ญ

วรรคที่เจ็ด

สติอาการบัญญัติที่ ๑	หน้า ๑๑๘
วัสสสทบัญญัติที่ ๒	” ๑๒๑
อนาคตบัญญัติที่ ๓	” ๑๒๒
ทุรพรหมโลกบัญญัติที่ ๔	” ๑๒๔
พรหมโลกกัมมวิภังคบัญญัติที่ ๕	” ๑๒๕
ปรโลกกตนิลปีตาทิวัณณกตบัญญัติที่ ๖	” ๑๒๗
มาตุกัจฉิปฏิสันธิบัญญัติที่ ๗	” ๑๓๑
สัตตโพชฌงคบัญญัติที่ ๘	” ๑๓๒
ปาปปุณญพหุตรบัญญัติที่ ๙	” ๑๓๓
ชานอชานบัญญัติที่ ๑๐	” ๑๓๔
อุตตรกรุบัญญัติที่ ๑๑	” ๑๓๔
ทิมอฏฐิบัญญัติที่ ๑๒	” ๑๓๕
อัสสาสบัสสาสบัญญัติที่ ๑๓	” ๑๓๖
สมุททบัญญัติที่ ๑๔	” ๑๓๗
สุขุมเจทนบัญญัติที่ ๑๕	” ๑๓๗
บัญญัติวิเสสบัญญัติที่ ๑๖	” ๑๓๘
วิญญาณาทินานัตถภาวบัญญัติที่ ๑๗	” ๑๓๘
อรุปรวัตถภาวทุกกรบัญญัติที่ ๑๘	” ๑๓๙
ทุกกรบัญญัติที่ ๑๙	” ๑๔๐



# มิลินทปัญหา

นมัสการ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์ สัมมาสัมพุทธะ  
พระองค์นั้น.

## อาร์มกถา

พระเจ้าแผ่นดินในสาครราชธานี อันทรงพระนามว่ามิลินท์ ได้  
เสด็จไปหาพระนาคเสน, เหมือนน้ำในคงคาไหลไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้น.  
ครั้นพระองค์เสด็จถึงแล้วได้ตรัสถามปัญหาอันละเอียด ในเหตุที่ควร  
และไม่ควรเป็นอันมาก กะพระนาคเสน ซึ่งเป็นผู้กล่าวแก่ไพเราะ. มี  
ปัญญาสามารถที่จะบรรเทาความหลง คุดข้องคับเพลิงบรรเทาเม็ดเสีย  
ฉะนั้น ทั้งคำปจณาและวิชันาล้วนอาศัยอรรถอันลึกซึ้ง นำเป็นที่  
พึงใจและให้เกิดสุขแก่โสดยประสาท เป็นอัครรยให้ชูชันโลมชาติของ  
ผู้สดับ. ถ้อยคำของพระนาคเสนเถรเจ้าไพเราะโดยอุปมาและนัย หยั่ง  
ลงในพระอภิธรรมและพระวินัย ประกอบด้วยพระสูตร. ขอท่าน  
ทั้งหลายจงส่งญาณไปทำอธยาศัยให้เรารุ่งยินดี ในกถามรรคนั้นแล้ว,  
จงสดับปัญหาซึ่งเป็นเครื่องทำลายเหตุที่ตงแห่งความสงสัย อย่างละเอียด  
นี้เทอญ.

## พาหิรกถา

คำที่ใดกล่าวนั้นเป็นฉันใด? ทั้งได้สดับสืบ ๆ กันมาว่า ยังมี  
ราชธานีหนึ่งชื่อว่าสาครนคร เป็นที่ประชุมแห่งการค้าขาย, เป็นที่เบียด  
ห่อหีบสินค้าต่าง ๆ ออกจำหน่ายของชนชาวโยนก, เป็นภูมิประเทศที่

นำสนุกยินดี, มีแม่น้ำและภูเขาประดับให้งดงาม, สมบูรณ์ด้วยสวนไม้มี  
 ผล ไม้มีดอก, บ่าละเมาะคลองน้ำและสระโบกขรณี, เป็นที่นำสนุก  
 ด้วยแม่น้ำ ภูเขาและป่าไม้ อันพระเจ้าสุทนต์บรมราชทรงสร้างไว้  
 เป็นที่ป้องกันหมู่ปัจจามิตรไม่ให้เข้าไปเบียดเบียนได้; มีบ่อมปรากฏน้ำ  
 วิจิตรอย่างต่าง ๆ, มีหอรับและประตูอันมั่นคง, มีกุลิก, มีกำแพงโบก  
 ปูนขาวล้อมรอบพระราชวัง, มีถนนหลวงและสนาม, ทางสี่แยก สาม  
 แยก, จำแนกเป็นระยะพอเหมาะดี; มีตลาดเต็มด้วยสิ่งของเครื่องใช้  
 อย่างดีหลายอย่างต่าง ๆ ที่ตั้งขาย, มีโรงานต่าง ๆ อย่างหลายร้อยหลัง  
 ประดับให้งดงาม; อร่ามด้วยยอดเรือนหลายแสนหลังตั้งยอดแห่งเขา  
 หิมาลย์ประดับแล้ว, เกื่อนกล่นด้วยพลช้างม้ารถและทหารเดินเท้า,  
 มีหมู่ชายหญิงที่มีรูปร่างเทียวเดินสลอน, เกื่อนกล่นด้วยหมู่คน, มีชน  
 ที่เป็นชาติกษัตริย์ ชาติพราหมณ์ ชาติแพศย์ ชาติศูทร เป็นอันมาก  
 หลายชนิด, มีหมู่สมณพราหมณ์ต่าง ๆ เพศต่าง ๆ วงศ์เบียดเสียดกัน,  
 เป็นที่อันคนมีวิชาความรู้และผู้กล้าหาญ อยู่อาศัยแล้วเป็นอันมาก;  
 สมบูรณ์ด้วยร้านขายผ้าอย่างต่าง ๆ: มีผ้าที่ทอในเมืองกาสและผ้าที่ทอ  
 ในเมืองกุฎุมพรเป็นต้น, หอมตลบด้วยกลิ่นหอม ที่พุ่งไปจากร้านขาย  
 ดอกไม้หอมและเครื่องหอมหลายอย่างทั้งงดงาม และออกเป็นระยะอันดี;  
 บริบูรณ์ด้วยรัตนชาติคนปรารถนาเป็นอันมาก, มีหมู่พ่อค้าทมิฬคั่งชั่งตั้ง  
 ห้างขายของในประเทศใหญ่ในทิศนั้น ๆ เทียวอยู่สลอน, บริบูรณ์ด้วย  
 กหาปณะเงินทองโลหะและเพชรพลอย, เป็นที่อยู่แห่งแร้งซึ่งเป็นขุม  
 ทรัพย์อันสุกใส มีธัญญาหารและเครื่องมือสำหรับที่เป็นอุปการให้เกิด

ทรัพย์สมบัติ เป็นอันมาก, มีคลังและฉางเต็มบริบูรณ์, มีข้าวน้ำและ  
 ชั้ชะโภชอาหารของควรรคิมของควรรจิบควรรลุมมากอย่าง, สมบูรณ์ด้วย  
 ธัญญาหารตุจุกุฏวิป, (ประกอบด้วยสมบัติเห็นปานนี้) เหมือนเมือง  
 สวรรค์ อันมีนามว่า อาพกมันทาเทพนคร.

ควรรหยุดไว้เพียงเท่านั้น แล้วกล่าวบุรพกรรมของพระเจ้ามลิந்த์  
 และพระนาคเสนก่อน, ก็เมื่อกล่าวควรรแบ่งกล่าวเป็นหกภาค: คือ  
 บุรพกรรมหนึ่ง, มลินทปัญหาหนึ่ง, ลักษณะปัญหาหนึ่ง, เมณฑกปัญหา  
 หนึ่ง, อนุมานปัญหาหนึ่ง, โอบมมกถาปัญหาหนึ่ง.

ในปัญหาเหล่านี้: มลินทปัญหามีสองอย่าง: คือ ลักษณะปัญหา  
 หนึ่ง, วิมตติเจตทปัญหาหนึ่ง. แม้เมณฑกปัญหาก็มีสองอย่าง: คือ  
 มหาวรรคหนึ่ง, โยคิกถาปัญหาหนึ่ง.

บุรพกรรมของพระเจ้ามลิந்த์และพระนาคเสนนั้น ดังนี้: ดังได้  
 สดับมา ในอดีตกาล เมื่อครั้งพระศาสนาแห่งพระกัสสปผู้มีพระภาคเจ้า  
 ยังเป็นไปอยู่, ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ได้อาศัยอยู่ในอาวาสใกล้แม่น้ำคงคา  
 แห่งหนึ่ง. ในภิกษุสงฆ์หมู่นั้น ภิกษุที่ถึงพร้อมด้วยวัตรและศีลลูกชน  
 แต่เข้าแล้ว, ถือไม่กราดไปกวาดลานอาวาสพลาง ระลึกถึงพุทธรคุณ  
 พลาง กวาดหยากเยื่อรวมไว้เป็นกองแล้ว; ภิกษุรูปหนึ่งใช้สามเณรรูป  
 หนึ่งว่า “ท่านจงนำหยากเยื่อไปทิ้งเสีย.” สามเณรรูปนั้นแกล้งทำ  
 ไม่ได้ยินเดินเฉยไปเสีย, แม้ภิกษุนั้นร้องเรียกถึงสองครั้งสามครั้ง ก็  
 แกล้งทำไม่ได้ยินเดินเฉยไปเสีย เหมือนอย่างนั้น. ภิกษุนั้นจิตใจว่า  
 “สามเณรผู้ชั่วว้าย” จึงเอาคันทกราดตีสามเณรนั้น, สามเณรนั้นมี

ความกลัว, ร้องให้พลงชนหยากเยื่อไปทิ้งพลง, ได้ตั้งความปรารถนา  
 เป็นประณมว่า “ด้วยบุญกรรมที่เราได้กระทำเพราะทิ้งหยากเยื่อนี้ ขอ  
 เรามีสักตาเศษานุภาพใหญ่ เหมือนดวงอาทิตย์ในเวลาตะวันเที่ยง ใน  
 สถานที่เราเกิดแล้ว ๆ กว่าจะบรรลุพระนิพพานเถิด.” ครั้นทิ้งหยากเยื่อ  
 เสร็จแล้ว, ไปอาบน้ำที่ท่าหน้า, เห็นกระแสคลื่นในแม่น้ำคงคาไหลเชี่ยว  
 เสียงดังดุจสุบ, จึงตั้งความปรารถนาเป็นครั้งที่สองว่า “ขอเรามีปัญญา  
 ว่องไวไม่สิ้นสุดดุจกระแสคลื่นแห่งแม่น้ำคงคานี้ ในสถานที่เราเกิด  
 แล้ว ๆ กว่าจะบรรลุพระนิพพานเถิด.”

ฝ่ายพระภิกษุหนึ่ง เก็บกราดไว้ในศาลาสำหรับเก็บกราดแล้ว,  
 เมื่อไปอาบน้ำที่ท่าหน้า, ได้ฟังความปรารถนาของสามเณรแล้ว, คิดว่า  
 “สามเณรนั้น เราใช้แล้วยังปรารถนาถึงเพียงนี้ก่อน, ถ้าเราตั้งความ  
 ปรารถนาบ้าง เหตุไฉน ความปรารถนานั้นจักไม่สำเร็จแก่เรา; จึงตั้ง  
 ความปรารถนาบ้างว่า “ขอเรามีปัญญาไม่สิ้นสุดดุจกระแสคลื่นแห่งแม่น้ำ  
 คงคา, ขอเราสามารถจะแก้ไขปัญหาที่สามเณรผู้หนึ่งถามแล้ว ๆ ทุก  
 อย่าง, ในสถานที่เราเกิดแล้ว ๆ กว่าจะบรรลุถึงพระนิพพานเถิด.”

ภิกษุและสามเณรสองรูปนั้น ท่องเที่ยวอยู่ในเทวดาและมนุษย์  
 สิ้นพุทธันดรหนึ่งแล้ว. แม่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทอด  
 พระเนตรเห็นด้วยพระญาณ, เหมือนได้ทอดพระเนตรเห็นพระโมคคัลลี-  
 บุตรติสสเถระ, ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า “เมื่อเราปรินิพพานล่วงไปได้  
 ห้าร้อยปี ภิกษุสามเณรสองรูปนั้นจักเกิดขึ้นแล้ว, จักจำแนกธรรมวินัย  
 ที่เราได้แสดงให้สุขุมละเอียดแล้ว, กระทำให้เป็นศาสนธรรมอันตน

สะสางไม่ให้พันเผื่อแล้ว ด้วยอำนาจตามบัญญัติและประกอบอุปมา。”

ในภิกษุสามเณรสองรูปนั้น สามเณรได้มาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์ ในสาครราชธานี ในชมพูทวีป, เป็นปราชญ์เฉียบแหลม มีพระปัญญาสามารถ, ทราบเหตุผลทั้งที่ล่วงไปแล้ว ทั้งที่ยังไม่มาถึง ทั้งที่เป็นอยู่ในบัดนี้: ในกาลเป็นที่จะทรงทำราชกิจน้อยใหญ่ได้ทรงใคร่ครวญโดยรอบคอบ, แล้วจึงได้ทรงประกอบราชกิจ ที่จะต้องประกอบ จะต้องจัด จะต้องกระทำ; และได้ศึกษาสำหรับวิทยาเป็นอันมาก ถึงสิบเก้าอย่าง: คือไตรเพทคัมภีร์พราหมณ์ วิทยาในกายตัว วิทยานับ วิทยาทำให้เป็นสมาธิ พระราชกำหนดกฎหมาย วิทยาที่รัฐธรรมนูญที่แปลกกันแห่งสภาพนั้น ๆ วิทยาทำนายร้ายและดี วิทยาดนตรีขับร้อง วิทยาแพทย์ วิทยาศาสตร์ สำหรับพงศาวดาร โหราศาสตร์ วิทยาทำเลหักกล วิทยารู้จักกำหนดเหตุผล วิทยาคิด สำหรับพิชัยสงคราม ตำรากาพย์ วิทยาทายลักษณะในกาย และภาษาต่าง ๆ, พอพระเหตุภัยในการตรัสไล่เสียดในลัทธิต่าง ๆ ใคร ๆ จะโต้เถียงได้โดยยาก ใคร ๆ จะข่มให้แพ้ได้โดยยาก ปราบกฎเป็นยอดของเหล่าเดียรถีย์เป็นอันมาก. ในชมพูทวีปไม่มีใครเสมอด้วยพระเจ้ามิลินท์ ด้วยเรียวร่างกาย ด้วยกำลังความคิด ด้วยความกล้าหาญ ด้วยปัญญา. พระเจ้ามิลินท์นั้น ทรงมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยราชสมบัติ, มีพระราชทรัพย์และเครื่องราชูปโภคเป็นอันมากพันที่จะนับคณนา, มีผลพาหนะหาที่สุดมิได้.

วันหนึ่ง พระเจ้ามิลินท์เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนคร ด้วยพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรชบวณจตุรงคินีเสนา อันมีผล

พาหนะหาที่สุกมิได้ ในสนามที่ผูกซ่อม, โปรดเกล้า ๆ ให้จัดการผูก  
 ซ่อมหมู่เสนาที่ภายนอกพระนครเสร็จแล้ว, พระองค์พอพระฤทัยใน  
 การตรัสสั่งสนทนาควัญลัทธินั้น ๆ, ทรงนิยมในถ้อยคำของมหาชนที่  
 เจริญกัน ซึ่งอ้างคัมภีร์โลกายตศาสตร์และวิถันตศาสตร์ ทอดพระ  
 เนตรดวงอาทิตย์แล้ว, ตรัสแก่หมู่มาตย์ว่า “วันยังเหลืออยู่มาก,  
 เดียวนี้ ถ้าเรากลับเข้าเมืองจะไปทำอะไร; มีใครที่เบบบบตจะเบบ  
 สมณะก็ตาม พราหมณ์ก็ตาม ที่เบบเจ้าหมู่เจ้าคณะเบบคณาจารย์ แม้  
 ปฏิญาณตนว่าเบบพระอรหันต์ผู้ชอบเอง ท้อจสั่งสนทนากับเรา  
 บรรเทาความสงสัยเสียได้บ้างหรือ?” เมื่อพระเจ้ามลินทร์ตรัสถามอย่าง  
 นั้นแล้ว, โยนกอมมาตย์หาร้อยได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เบบมหา  
 ราชเจ้า, มีศาสดาอยู่หกท่าน: คือ ปุณณกัสสป, มัคขลิโคศาล, นิครนถ  
 นาฏบุตร, สัมมุชยเวฬุวัฐบุตร, อชิตเกสสัมพล, ปกุธกัจจายนะ, ได้เบบ  
 เจ้าหมู่เจ้าคณะ เบบคณาจารย์ เบบคนมีชื่อเสียงปรากฏ มีเกียรติยศ  
 ว่าเป็นดิดถกร คือ ผู้สอนลัทธิก่ประชุมชน; คนเบบอันมากนับถือว่ามี  
 ลัทธอนดี. ขอพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปสู่สำนักของท่านทั้งหกคน  
 แล้วตรัสถามปัญหาบรรเทาทั้งขาเสียเถิด.”

ครั้นพระองค์ได้ทรงสดับอย่างนั้นแล้ว จึงพร้อมด้วยโยนกอมมาตย์  
 หาร้อยห้อมล้อมเบบราชบริวาร ทรงรถพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนิน  
 ไปยังสำนักปุณณกัสสป, ทรงปฏิสันถารปราศรัยกับปุณณกัสสปพอให้เกิด  
 ความยินดีแล้ว, ประทับ ณ สถานที่ส่วนข้างหนึ่งแล้ว ตรัสถามว่า  
 “ท่านกัสสป, อะไรรักษาโลกอยู่?”



ปุรณกัสสปทูลตอบว่า “แผ่นดินแล, มหาราชเจ้า, รักษาโลกอยู่.”

พระเจ้ามิลินท์จึงทรงย้อนถามว่า “ถ้าแผ่นดินรักษาโลกอยู่, เหตุไฉน สัตว์ที่ไปสู่อเวจันรกจึงล่วงแผ่นดินไปแล้ว?” เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามอย่างนั้นแล้ว; ปุรณกัสสปไม่อาจฟันค้ำนั้นและไม่อาจค้ำค้ำนั้น, หนักมหนักหน่วงอวยเหงาอยู่.

ลำดับนั้น จึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังสำนักมกขลิโคศาลแล้ว ตรัสถามว่า “ท่านโคศาล, กุศลกรรมและอกุศลกรรมมีหรือ, ผลวิบากแห่งกรรมที่สัตว์ทำแล้วและทำชั่วแล้วมีหรือ?”

มกขลิโคศาลทูลตอบว่า “ไม่มี, มหาราชเจ้า. ชนเหล่าใดเคยเป็นกษัตริย์อยู่ในโลกนี้, ชนเหล่านั้นแม่ไปสู่ปรโลกแล้วจากเป็นกษัตริย์อีกเทียว; ชนเหล่าใดเคยเป็นพราหมณ์, เป็นแพศย์, เป็นศูทร, เป็นจณฑาล, เป็นปุถุภุช, อยู่ในโลกนี้, ชนเหล่านั้นแม่ไปสู่ปรโลกแล้วจากเป็นเหมือนเช่นนั้นอีก: จะต้องการอะไรด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรม.”

พระเจ้ามิลินท์ทรงย้อนถามว่า “ถ้าใครเคยเป็นอะไรในโลกนี้แม่ไปสู่ปรโลกแล้วจากเป็นเหมือนเช่นนั้นอีก, ไม่มีกิจที่จะต้องทำด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรม; ถ้าอย่างนั้น ชนเหล่าใดเป็นคนมีมือชาดกดี มีเท้าชาดกดี มีหูและจมูกชาดกดี ในโลกนี้, ชนเหล่านั้นแม่ไปปรโลกแล้วจากต้องเป็นเหมือนเช่นนั้นอีกนะซี?” เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามอย่างนั้นแล้ว มกขลิโคศาลก็นิ่งอน.

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงพระราชดำริว่า “ชมพูทวีปนี้ว่าง

เปล่าที่เดียวหนอ, ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งสามารถจะเจรจา  
กับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้” คับวันหนึ่ง ตรัสถามอมาตย์  
ทั้งหลายว่า “คับวันนี้เดือนหงายน่าสบายนัก, เราจะไปหาสมณะหรือ  
พราหมณ์ผู้ใดที่หนอ เพื่อจะได้ถามปัญหา? ใครหนอสามารถจะเจรจา  
กับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้? เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนั้นแล้ว  
อมาตย์ทั้งหลายก็ยืนนิ่งแลดูพระพักตร์อยู่.

สมัยนั้น สากลราชธานีไต่ว่างเปล่าจากสมณพราหมณ์ และ  
คฤหบดีที่เป็นปราชญ์ถึงสิบสองปี เพราะพระเจ้ามิลินท์ได้ทรงสดับว่า  
ในที่ใดมีสมณพราหมณ์หรือคฤหบดีที่เป็นปราชญ์, ก็เสด็จพระราชดำเนิน  
ไป, ตรัสถามปัญหากับหมู่ปราชญ์ในที่นั้น; หมู่ปราชญ์ทั้งปวงนั้น  
ไม่สามารถจะวิชันาปัญหาถวายให้ทรงยินดีได้, ต่างคนก็หลีกหนีไปใน  
ที่ใดที่หนึ่ง, ผู้ที่ไม่หลีกไปสู่ที่อื่น ต่างคนก็อยู่หนึ่ง ๆ. ส่วนภิกษุทั้งหลาย  
ไปสู่ประเทศหิมพานต์เสียโดยมาก.

สมัยนั้น พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ (?) อาศัยอยู่ที่พนธารกชิตคูหา  
ณ เขาหิมพานต์. ในกาลนั้น พระอัสสกุตตเถระเจ้าได้สดับพระวาจาแห่ง  
พระเจ้ามิลินท์ด้วยทิพยโสต (คือ หูที่ได้ยินเสียงไกลได้จุहुเทวดา)  
แล้ว, จึงนัดให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกัน ณ ยอดเขายุคันธรแล้ว, ตามภิกษุ  
ทั้งหลายว่า “อาวุโส, มีภิกษุองค์ใดสามารถจะส่งสนทนากับพระเจ้า  
มิลินท์ นำความสงสัยของเธอเสียได้บ้างหรือไม่?” เมื่อพระเถระเจ้า  
กล่าวถามอย่างนั้นแล้ว พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏินั้นก็พากันนิ่งอยู่. พระ  
เถระเจ้าถามอย่างนั้นถึงสองครั้ง สามครั้ง ต่างองค์ก็นิ่งเสียเหมือน

อย่างนั้น.

พระเถระเจ้าจึงกล่าวว่า “อาวุโส, ในดาวดึงส์พิภพพิมานชื่อเกตุมัตถิ มีอยู่ข้างปราจีนทิศ (ตะวันออก) แห่งไพชยนต์ปราสาท, เทพบุตรชื่อมหาเสนได้อาศัยอยู่ในทิพยพิมานนั้น, เธอสามารถจะสังสนทนากับพระเจ้ามลีนที่นำความสงสัยของเธอเสียได้.”

ลำดับนั้น พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏินั้น จึงหายพระองค์จากเขายุกันธร ไปปรากฏขึ้นในดาวดึงส์พิภพ.

ท้าวศักรินทร์เทวราช ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุทั้งหลายนั้นมาอยู่แต่ไกล, จึงเสด็จเข้าไปใกล้, ทรงถวายอภิวาทพระอัสสกุตตเถระเจ้าแล้ว, ประทับยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เป็นการแสดงความเคารพแล้ว, ตรัสถามว่า “พระภิกษุสงฆ์พากันมาถึงที่นี่เป็นหมู่ใหญ่, ข้าพเจ้าได้ถวายตัวเป็นอารามิกบุรุษ (คนกระทำกิจธุระในพระอาราม) ของพระภิกษุสงฆ์ไว้แล้ว, ท่านจะประสงค์ให้ข้าพเจ้ากระทำกิจอะไรหรือ?”

พระเถระเจ้าจึงถวายพระพรว่า “ดูก่อนมหาราช, ในชมพูทวีปมีพระเจ้าแผ่นดินในสาครราชธานีพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพระเจ้ามลีนที่, เป็นคนช่างตรัสซักถามด้วยข้อความในลัทธินั้น ๆ, อันใคร ๆ จะโต้ตอบครอบงำให้ช้านะได้โดยยาก; เขากล่าวยกว่าเป็นยอดของเด็กรดัยเจ้าลัทธิเป็นอันมาก. เธอเสด็จเข้าไปหาภิกษุสงฆ์แล้ว, ตรัสถามปัญหาด้วยวาตะปรรวาทิกฎีนั้น ๆ, เบียดเบียนภิกษุสงฆ์ให้ลำบาก.”

ท้าวศักรินทร์เทวราช ตรัสบอกพระเถระเจ้าว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า, พระเจ้ามลีนที่นั้นจุดไปเกิดในมนุษยโลกจากที่ตนเอง. เทพบุตรชื่อ

มหาเสนซึ่งอยู่ในพิมานช่อเกตุมคตินั้นแน่ สามารถจะสังสนทนากับพระ-  
เจ้ามลินทนน นำความสงสัยของเธอเสียได้. เราจงมาพากันไปอ่อนวอน  
ขอให้เธอไปเกิดในมนุษย์โลกเถิด.” ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว, เสด็จตาม  
พระภิกษุสงฆ์ไปถึงเกตุมคพิมานแล้ว, ทรงสวมกอดมหาเสนเทพบุตร  
แล้ว, ตรัสว่า “แน่ะเจ้าผู้นิรทุกข์, พระภิกษุสงฆ์ท่านอ่อนวอนขอให้  
เจ้าลงไปเกิดในมนุษย์โลก.”

มหาเสนเทพบุตรทูลว่า “ข้าพระองค์ไม่พอใจมนุษย์โลกที่มีการ  
งานมากนัก, มนุษย์โลกนั้นเข้มงวดนัก. ข้าพระองค์จะเกิดสืบ ๆ ไปใน  
เทวโลกนี้เท่านั้น กว่าจะปรินิพพาน.”

ท้าวศักรินทร์เทวราชตรัสอ่อนวอนถึงสองครั้ง สามครั้ง; เธอ  
ก็มิได้ทูลรับเหมือนตงนั้น.

พระอัสสคตตเถรเจ้าจึงกล่าวกะมหาเสนเทพบุตรว่า “ดูก่อนท่าน  
ผู้นิรทุกข์, เราทั้งหลายได้เลือกตรวจดูตลอดทั้งมนุษย์โลก ทั้งเทวโลก;  
นอกจากท่านแล้วไม่เห็นใครอื่น ที่สามารถจะทำลายล้างทิฏฐิของพระ-  
เจ้ามลินทน์แล้วยกย่องพระศาสนาไว้ได้. ภิกษุสงฆ์จึงได้อ่อนวอนท่าน.  
ขอท่านผู้สัตบุรุษ จงยอมไปเกิดในมนุษย์โลกแล้ว, ยกย่องพระศาสนา  
ของพระทศพลเจ้าไว้เถิด.” เมื่อพระเถรเจ้ากล่าวอ่อนวอนอย่างนั้นแล้ว;  
มหาเสนเทพบุตรทราบว่าเขาผู้เดียวเท่านั้น จักสามารถทำลายล้างทิฏฐิ  
ของพระเจ้ามลินทน์แล้ว, ยกย่องพระศาสนาไว้; จึงมีใจยินดีชื่นบาน,  
ได้ถวายปฏิญาณรับว่าจะลงไปเกิดในมนุษย์โลก.

ครั้นภิกษุทั้งหลายนั้น จักกิจที่จะต้องทำนั้นในเทวโลกเสร็จแล้ว,

จึงอันตรธานจากดาวดึงส์พิภพ มาปรากฏ ณ พนธำรภชิตคูหาที่เขาหิมพานต์แล้ว; พระอัสสกุตตเถระเจ้าจึงถามพระภิกษุสงฆ์ว่า “อาวุโส, ในภิกษุสงฆ์หมู่นี้ มีภิกษุองค์ใดไม่ได้มาประชุมบ้าง.”

ภิกษุองค์หนึ่งเรียนพระเถระเจ้าว่า “ภิกษุที่ไม่ได้มาประชุมมีอยู่คือ พระโรหณะผู้มีอายุไปสู่เขาหิมพานต์ เข้านิโรธสมาบัติได้เจ็ดวันเข้าวันนั้นแล้ว. ขอพระเถระเจ้าจงใช้ทูตไปเรียกเธอเถิด.”

ขณะนั้นพระโรหณะผู้มีอายุออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว, ทราบว่าพระสงฆ์ให้หาท่าน, จึงอันตรธานจากเขาหิมพานต์, มาปรากฏข้างหน้าแห่งพระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ ณ พนธำรภชิตคูหา.

พระอัสสกุตตเถระเจ้าจึงมีวาจาถามว่า “ดูก่อนโรหณะผู้มีอายุ, เหตุไฉน เมื่อพระพุทธศาสนาทรุดโทรมลงถึงเพียงนี้, ท่านจึงไม่ช่วยดูแลกิจที่สงฆ์จะต้องทำ?”

ท่านเรียนตอบว่า “ข้าแต่พระเถระเจ้า, ขอนนเป็นเพราะข้าพเจ้าไม่ได้มนสิการทำในใจ.”

จึงพระเถระเจ้าปรับโทษว่า “ถ้าอย่างนั้น ท่านจงทำทัณฑกรรมรับปรับโทษเสียเถิด.”

ท่านเรียนถามว่า “ข้าแต่พระเถระเจ้า ข้าพเจ้าจะต้องทำทัณฑกรรมอะไร?”

พระเถระเจ้าจึงบังคับว่า “มีบ้านพราหมณ์อยู่ข้างเขาหิมพานต์แห่งหนึ่ง ชอกชังคลคาม. มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อโสณุตตระอาศัยอยู่ในบ้านนั้น. บุตรของโสณุตตระพราหมณ์นั้น จักเกิดชนคนหนึ่ง คือ ทารก

ชื่อนาคเสน. ท่านจงไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้น ให้ครบเจ็ดปีกับสิบเดือนแล้ว, จงนำเอาทารกชื่อนาคเสนนั้นมาบวช. เมื่อนาคเสนนั้นบวชแล้ว ท่านจงพ้นจากพันธกรรม.” พระโรหณะผู้มีอายุรับคำของพระเถรเจ้าแล้ว.

ฝ่ายมหาเสนเทพบุตร ได้จุติจากเทวโลก, ถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งภริยาของโสณุตตรพราหมณ์. ขณะถือปฏิสนธินั้นได้มีอัศจรรย์ปรากฏสามประการ: คือ เครื่องอาวุธทั้งหลายส่องแสงโพล่งขึ้นประการหนึ่ง, ข้าวกล่าที่ยังไม่ออกรวงก็ออกรวงสุกประการหนึ่ง, มหาเมฆบันดาลเมฆให้ฝนห่าใหญ่ตกลงมาประหนึ่ง.

ฝ่ายพระโรหณะผู้มีอายุ จำเดิมแต่มหาเสนเทพบุตรถือปฏิสนธิมาได้เข้าไปบิณฑบาตที่ตระกูลนั้นมิได้ขาด ถึงเจ็ดปีกับสิบเดือน, ก็ไม่ได้ข่าวสวยแม่สกทรพหนึ่ง, ไม่ได้ข่าวต้มแม่สกกระบายหนึ่ง, ไม่ได้รับใครไหว้ใครประณมมือหรือแสดงอาการเคารพอย่างอื่น แม่สกวั้นเดียว; กลับได้แต่คำด่าว่าเสียดสีไม่มีใครที่จะกล่าวโดยดี แม้แต่เพียงว่าโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า. ต่อล่วงเจ็ดปีกับสิบเดือนแล้ว จึงได้รับคำอารีแต่เพียงว่า โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า ดังนี้ ในวันหนึ่ง. วันนั้นโสณุตตรพราหมณ์กลับมาจากที่ทำงานภายนอกบ้าน, พบพระเถรเจ้าเดินสวนทางมาจึงถามว่า “บรรพชิต, วันนี้ท่านได้ไปเรือนของเราแล้วหรือ?”

ท่านตอบว่า “เออ พราหมณ์, วันนี้เราได้ไปเรือนของท่านแล้ว.”

พราหมณ์ถามว่า “ท่านได้อะไร ๆ บ้างหรือเปล่า?”

ท่านตอบว่า “เออ พราหมณ์, วันนี้เราได้.”

พราหมณ์ได้ยินท่านบอกว่าได้ตั้งนั้น, สำคัญว่าท่านได้อะไรไปจาก เรือนของตน, มีความเสียใจ, กลับไปถึงเรือนถามว่า “วันนั้นเจ้าได้ให้ อะไร ๆ แก่บรรพชิตนั้นหรือ?”

คนในเรือนตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้ให้อะไรเลย.” ครั้นวันรุ่งขึ้น พราหมณ์นั่งคอยอยู่ที่ประตูเรือน ด้วยหวังจะยกโทษพระเถระเจ้าด้วย มุสาวาท, พอเห็นพระเถระเจ้าไปถึง จึงกล่าวท้วงว่า “เมื่อวานนี้ท่านไม่ได้ทำอะไรในเรือนของเราสักหน่อย พุคได้ว่าตัวได้. การพุดมุสาควรแก่ ท่านหรือ?”

พระเถระเจ้าตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ เราไม่ได้แม้แต่เพียงคำว่า ‘โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า’ ตั้งในเรือนของท่านถึงเจ็ดสิบหกสิบเดือน แล้ว ฟังได้คาเช่นนั้นเมื่อวานนี้เอง; เช่นนี้ เราจึงได้บอกแก่ท่านว่า เราได้ ด้วยหมายเอาการกล่าวปราศรัยด้วยวาจาเช่น.”

พราหมณ์นี้กว่า “บรรพชิตพวกนี้ได้รับแต่เพียงการกล่าวปราศรัย ด้วยวาจา ยังพุดสรรเสริญในท่ามกลางประชาชนว่าตนได้รับ, ถ้าได้ ของเคี้ยวของกินอะไร ๆ อย่างอื่นอีกแล้ว, เหตุไฉนจะไม่พุดสรรเสริญ?” จึงมีความเลื่อมใสส่งคนให้แบ่งข้าวที่จัดไว้เพื่อตัว ถวายพระเถระเจ้าত্রพี หนึ่ง ทั้งกับชาวปอสมควรกันแล้ว, ได้พุดว่า “ท่านจักได้อาหารน ึ่งเสมอเป็นนิตย์ จำเต็มแต่วันรุ่งขึ้น.” เมื่อพระเถระเจ้าไปถึง; พราหมณ์ ได้เห็นอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อยของท่านเข้า, ก็ยิ่งเลื่อมใสมากขึ้น จึงอาราธนาพระเถระเจ้าให้ทำภตกิจในเรือนของตนเป็นนิตย์. พระเถระเจ้า รับอาราธนาด้วยคุณภาพ (นั่งอยู่) แล้ว; ตั้งแต่นั้นมา ทำภตกิจ

เสร็จแล้ว, เมื่อจะไป, ไต่กล่าวพระพุทธรวณะน้อยหนึ่ง ๆ แล้วจึงไป  
เสมอทุกวัน ๆ.

ฝ่ายนางพราหมณี ครั้นล่วงสิบเดือนคลอดบุตรชายคนหนึ่ง ชื่อ  
นาคเสน. นาคเสนนั้นเติบโตใหญ่ขึ้นโดยลำดับกาล จนมีอายุได้เจ็ดขวบ;  
บิดาจึงกล่าวกะเขาว่า “พ่อนาคเสน, บัดนี้เจ้าควรจะเรียนวิชาใน  
ตระกูลพราหมณ์แล้ว.”

นาคเสนถามว่า “วิชาอะไรพ่อ ชื่อว่าวิชาในตระกูล  
พราหมณ์?”

บิดาบอกว่า “ไตรเพทแล, พ่อนาคเสน, ชื่อว่าวิชา; ศิลปศาสตร์  
ที่เหลือจากนั้น ชื่อว่าศิลปศาสตร์.” นาคเสนรับว่าจะเรียน. โสณุตตร  
พราหมณ์จึงให้ทรัพย์พันกษาปณ์แก่พราหมณ์ผู้จะเป็นครู เป็นส่วน  
สำหรับบูชาครูแล้ว, ให้ตั้งเตียงสองตัวให้ชิดกัน ในห้องภายในปราสาท  
แห่งหนึ่งแล้ว กำชับส่งพราหมณ์ผู้เป็นครูว่า “ขอท่านจงให้เด็กผู้นี้ท่อง  
มนต์เถิด”

พราหมณ์เป็นครูพูดว่า “ถ้าอย่างนั้น พ่อหนูเรียนมนต์เถิด;”  
ดิ่งไปแล้ว, ก็สารถายชน. นาคเสนว่าตามครึ่งเดียว, ไตรเพทก็ชื่นใจ  
ชื่นปากกำหนดจำได้แม่นยำ, ทำในใจตรึกตรองได้ดีโดยคล่องแคล่ว,  
เกิดปัญญาจตุสดมภ์เห็นในไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีรบัณฑิตศาสตร์และ  
คัมภีร์เกฏฐศาสตร์ พร้อมทั้งอักษรประเภท พร้อมทั้งคัมภีร์อุตสาห-  
ศาสตร์ครบทั้งห้าอย่าง, ว่าชนอย่างหนึ่งแล้วก็เข้าใจความแห่งพากย์  
นั้น ๆ พร้อมทั้งไวยากรณ์. ชำนิชำนาญในคัมภีร์โลกายตศาสตร์ และ



มหาปริสลักษณพยากรณ์ศาสตร์ ครบทุกอย่างแล้ว, จึงถามบิดาว่า “พ่อ, ในตระกูลพราหมณ์นั้น ยังมีขอที่จะต้องศึกษายิ่งกว่านอกหรือมีแต่เพียงเท่านั้น.” เมื่อบิดาบอกว่า “ขอที่จะต้องศึกษายิ่งกว่านอกไม่มีแล้ว ขอที่ตอกศึกษานนมเพียงเท่านั้น.” แล้วจึงสอบความรู้ต่ออาจารย์เสร็จแล้ว, กลับลงมาจากปราสาท, อันวาสนาคอกุศลที่ได้เคยอบรมมาแต่ปางก่อนเข้าเตือนใจบันดาลให้หลีกเข้าไปอยู่ ณ ที่สงบแล้ว, พิจารณาดูเบื้องต้นท่ามกลางที่สุดแห่งศิลปศาสตร์ของตน, ไม่แลเห็นแก่นสารในเบื้องต้นในท่ามกลางหรือในที่สุดนั้น แมสกนน้อยหนึ่งแล้ว, จึงมีความเคียดร้อนเสียใจว่า “ไตรเพทเหล่านี้เปล่าจากประโยชน์เทียวหนอ, ไตรเพทเหล่านี้เป็นแต่ของจะต้องท่องเพื่อเปล่า ๆ เทียวหนอ ไม่มีแก่นสาร หาแก่นสารมิได้เลย.”

ในสมัยนั้น พระโรหณะผู้มีอายุหนึ่งอยู่ที่วตตนิยเสนาสน์ ทราบปริวิตกแห่งจิตของนาคเสนด้วยวารจิตของตนแล้ว, ครองผ้าตามสมณวัตรแล้ว, ถือบาตรจีวรอันตรธานจากวตตนิยเสนาสน์, มาปรากฏที่หน้าบ้านกชังคลคาม.

นาคเสนยืนอยู่ที่ซุ้มประตูแลเห็นพระเถรเจ้ามาอยู่แต่ไกล, ก็มีใจยินดีว่าเรงบันเทิงเกิดปีติไสนัส, ดำริว่า “บางที่บรรพชิตรูปนี้จะรูวทยาที่เป็นแก่นสารบ้างกระมัง,” จึงเข้าไปใกล้แล้ว, ถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์, ท่านเป็นอะไร จึงโกนศีรษะและนุ่งห่มผ้าด้วยน้ำฝาดเช่นนั้น?”

ร. “เราเป็นบรรพชิต.”

น. “ท่านเป็นบรรพชิต. ด้วยเหตุอย่างไร?”

ร. “เราเว้นจากกิจการบ้านเรือน เพื่อจะละมลทินที่ลามกเสียแล้ว, เราจึงชื่อว่าบรรพชิต.”

น. “เหตุไฉน ผมของท่านจึงไม่เหมือนของเขานั่นเล่า?”

ร. “เราเห็นเหตุเครื่องกังวลสัพทกอย่าง เราจึงโกนเสีย. เหตุเครื่องกังวลสัพทกอย่างนั้น คือ กังวลด้วยตองหาเครื่องประดับหนึ่ง, กังวลด้วยตองแต่งหนึ่ง, กังวลด้วยตองทาน้ำมันหนึ่ง, กังวลด้วยตองสระหนึ่ง, กังวลด้วยตองประดับดอกไม้หนึ่ง, กังวลด้วยตองทาของหอมหนึ่ง, กังวลด้วยตองอบกลิ่นหนึ่ง, กังวลด้วยตองหาสมอ (สำหรับสระ) หนึ่ง, กังวลด้วยตองหามะขามบ่อม (สำหรับสระ) หนึ่ง, กังวลด้วยจับเขมาหนึ่ง, กังวลด้วยตองเกล้าหนึ่ง, กังวลด้วยตองหวีหนึ่ง, กังวลด้วยตองตัดหนึ่ง, กังวลด้วยตองสาบหนึ่ง, กังวลด้วยตองหาเหาหนึ่ง, และเมื่อผมร่วงโกรน เจ้าของยอมเสียตายหนึ่ง: รวมเป็นเหตุเครื่องกังวลสัพทกอย่าง. คนที่กังวลอยู่ในเหตุสัพทกอย่างนี้ ย่อมทำศิลปที่สุขุมยิ่งนักให้ฉิบหายเสียทั้งหมด.”

น. “เหตุไฉน ผ้านุ่งผ้าห่มของท่าน จึงไม่เหมือนของเขานั่นเล่า?”

ร. “ผ้าทกเลสคามองอาศัย เป็นทไครของคน เป็นเครื่องหมายเพศคฤหัสถ์; ภัยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งจะเกิดขึ้นเพราะผ้า, ภัยนนมไค้มแก่ผู้ทนุ่งห่มผ้ายอมด้วยน้ำฝาด; เหตุนั้น ผ้านุ่งห่มของเรา จึงไม่เหมือนของเขานั่น.”

น. “ท่านรู้ศิลปศาสตร์อยู่บ้างหรือ?”

ร. “เออ เรา<sup>๒</sup>รู้, แม่มนต์<sup>๑</sup>ที่สูง<sup>๑</sup>สุดในโลก<sup>๑</sup>เรารู้<sup>๑</sup>.”

น. “ท่านจะ<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>มนต์<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup>แก่<sup>๑</sup>ข้าพเจ้า<sup>๑</sup>ได้<sup>๑</sup>หรือ?”

ร. “เออ เราจะ<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>ได้<sup>๑</sup>.”

น. “ถ้าอย่าง<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup> ท่าน<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>เถิด<sup>๑</sup>.”

ร. “เวลานี้<sup>๑</sup>ยังไม่<sup>๑</sup>เป็น<sup>๑</sup>กาล<sup>๑</sup> เพราะ<sup>๑</sup>เรา<sup>๑</sup>ยัง<sup>๑</sup>กำลัง<sup>๑</sup>เที่ยว<sup>๑</sup>บิณฑบาต<sup>๑</sup>อยู่<sup>๑</sup>.  
ลำดับ<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup> นาค<sup>๑</sup>เสนา<sup>๑</sup>รับ<sup>๑</sup>บาตร<sup>๑</sup>จาก<sup>๑</sup>หัตถ์<sup>๑</sup>พระ<sup>๑</sup>เถร<sup>๑</sup>เจ้า<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup>, นิมนต์<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>  
เข้าไป<sup>๑</sup>ใน<sup>๑</sup>เรือน<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup>, อังคาส<sup>๑</sup>ด้วย<sup>๑</sup>ซัซชะ<sup>๑</sup>โภช<sup>๑</sup>ซา<sup>๑</sup>หาร<sup>๑</sup>อัน<sup>๑</sup>ประณีต<sup>๑</sup> ด้วย<sup>๑</sup>มือ<sup>๑</sup>  
ของ<sup>๑</sup>ตน<sup>๑</sup>จน<sup>๑</sup>อิ่ม<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup>, พุค<sup>๑</sup>เตือน<sup>๑</sup>ว่า “เวลานี้<sup>๑</sup>ท่าน<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>มนต์<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup>เถิด<sup>๑</sup>.”

พระ<sup>๑</sup>เถร<sup>๑</sup>เจ้า<sup>๑</sup>ตอบ<sup>๑</sup>ว่า “ท่าน<sup>๑</sup>จะ<sup>๑</sup>ขอ<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>มารดา<sup>๑</sup>บิดา<sup>๑</sup>อนุญาต<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup> ถือ<sup>๑</sup>  
เพศ<sup>๑</sup>บรรพชิต<sup>๑</sup>ที่<sup>๑</sup>เรา<sup>๑</sup>ถือ<sup>๑</sup>อยู่<sup>๑</sup>นี้<sup>๑</sup> เป็น<sup>๑</sup>คน<sup>๑</sup>ไม่<sup>๑</sup>มี<sup>๑</sup>กัณฑ์<sup>๑</sup>วาล<sup>๑</sup>ใด<sup>๑</sup>เมื่อ<sup>๑</sup>ใด<sup>๑</sup>, เราจะ<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>แก่<sup>๑</sup>  
ท่าน<sup>๑</sup>เมื่อ<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup>.”

นาค<sup>๑</sup>เสน<sup>๑</sup>จึง<sup>๑</sup>ไป<sup>๑</sup>หา<sup>๑</sup>มารดา<sup>๑</sup>บิดา<sup>๑</sup>บอก<sup>๑</sup>ว่า “บรรพชิต<sup>๑</sup>รูป<sup>๑</sup>นี้<sup>๑</sup>พูด<sup>๑</sup>อยู่<sup>๑</sup>ว่า  
'มนต์<sup>๑</sup>ที่สูง<sup>๑</sup>สุด<sup>๑</sup>ใน<sup>๑</sup>โลก<sup>๑</sup>' ก็<sup>๑</sup>แต่<sup>๑</sup>ไม่<sup>๑</sup>ยอม<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>แก่<sup>๑</sup>ผู้<sup>๑</sup>ที่<sup>๑</sup>ไม่<sup>๑</sup>ได้<sup>๑</sup>บวช<sup>๑</sup>ใน<sup>๑</sup>สำนัก<sup>๑</sup>ของ<sup>๑</sup>  
ตน<sup>๑</sup> ฉะนั้น<sup>๑</sup>จะ<sup>๑</sup>ขอ<sup>๑</sup>บวช<sup>๑</sup>เรียน<sup>๑</sup>มนต์<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup>ใน<sup>๑</sup>สำนัก<sup>๑</sup>ของ<sup>๑</sup>บรรพชิต<sup>๑</sup>ผู้<sup>๑</sup>นี้<sup>๑</sup>.”

มารดา<sup>๑</sup>บิดา<sup>๑</sup>สำคัญ<sup>๑</sup>ใจ<sup>๑</sup>ว่า ลูก<sup>๑</sup>ของ<sup>๑</sup>ตน<sup>๑</sup>บวช<sup>๑</sup>เรียน<sup>๑</sup>มนต์<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup> จึง<sup>๑</sup>  
กลับ<sup>๑</sup>มา<sup>๑</sup> จึง<sup>๑</sup>อนุญาต<sup>๑</sup>ว่า “เรียน<sup>๑</sup>เถิด<sup>๑</sup>ลูก<sup>๑</sup>.” ครั้น<sup>๑</sup>มารดา<sup>๑</sup>บิดา<sup>๑</sup>อนุญาต<sup>๑</sup>ให้<sup>๑</sup>  
นาค<sup>๑</sup>เสน<sup>๑</sup>บวช<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup> พระ<sup>๑</sup>โรหณะ<sup>๑</sup>ผู้<sup>๑</sup>มี<sup>๑</sup>อายุ<sup>๑</sup>ก็<sup>๑</sup>พา<sup>๑</sup>นาค<sup>๑</sup>เสน<sup>๑</sup>ไป<sup>๑</sup>สู่<sup>๑</sup>วัด<sup>๑</sup>ตนิย<sup>๑</sup>เสนา<sup>๑</sup>สน์<sup>๑</sup>  
และ<sup>๑</sup>วิชฌ<sup>๑</sup>ภว<sup>๑</sup>ตฤ<sup>๑</sup>เสนา<sup>๑</sup>สน์<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup> พัก<sup>๑</sup>อยู่<sup>๑</sup>ที่<sup>๑</sup>วิชฌ<sup>๑</sup>ภว<sup>๑</sup>ตฤ<sup>๑</sup>เสนา<sup>๑</sup>สน์<sup>๑</sup>ราตรี<sup>๑</sup>หนึ่ง<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup>  
ไป<sup>๑</sup>สู่<sup>๑</sup>พื้น<sup>๑</sup>ถ้ำ<sup>๑</sup>รก<sup>๑</sup>ชิต<sup>๑</sup>คฤ<sup>๑</sup>หา<sup>๑</sup>แล้ว<sup>๑</sup> บวช<sup>๑</sup>นาค<sup>๑</sup>เสน<sup>๑</sup>ใน<sup>๑</sup>ท่า<sup>๑</sup>ม<sup>๑</sup>กลาง<sup>๑</sup>พระ<sup>๑</sup>อร<sup>๑</sup>หัน<sup>๑</sup>ต์<sup>๑</sup>เจ้า<sup>๑</sup>-  
ร้อย<sup>๑</sup>โกฏิ<sup>๑</sup> ณ<sup>๑</sup> ที่<sup>๑</sup>นั้น<sup>๑</sup>.

พอบวชแล้วสามเณรนาคเสนก็เตือนพระเถรเจ้าว่า “ข้าพเจ้าได้  
ถือเพศของท่านแล้ว, ขอท่านให้มนต์นั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.”

พระเถรเจ้าตรองว่า “เราจะแนะนำนาคเสนในอะไรก่อนดีหนอ  
จะแนะนำในพระสูตรต้นตบิฎกก่อนดี หรือจะแนะนำในพระอภิธรรมปิฎกก่อน  
ดี,” ครั้นตรองอยู่อย่างนั้น ไต่สนธิษฐานลงว่า “นาคเสนผู้นี้ มีปัญญา  
สามารถจะเรียนพระอภิธรรมปิฎกได้โดยง่าย,” จึงได้แนะนำให้เรียนพระ  
อภิธรรมปิฎกก่อน.

สามเณรนาคเสนสาธยายหนเดียว ก็จำพระอภิธรรมปิฎกได้  
คล่องทั้งหมดแล้ว จึงบอกพระเถรเจ้าว่า “ขอท่านหยุดอย่าสวดต่อ  
ไปเลย; ข้าพเจ้าจักสาธยายแต่เพียงเท่านี้ก่อน.” แล้วเข้าไปหาพระ  
อรหันต์เจ้าร้อยโกฏิแล้ว กล่าวว่่า “ข้าพเจ้าจะสวดพระอภิธรรมปิฎก  
ทั้งหมดถวายโดยพิสดาร.”

พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏินั้นตอบว่า “ดีละ นาคเสน ท่านสวด  
เถิด.”

สามเณรนาคเสนก็สวดพระธรรมเจดกัมภีรนั้นโดยพิสดาร ถึง  
เจ็ดเดือนจึงจบ มหาปฐุพีบันลือเสียงลั่น, เทวดาถวายสาธุการ,  
มหาพรหมตบพระหัตถ์, เทพเจ้าทั้งหลายบันดาลจรรณजनันและดอก  
มณฑาทิพย์อันเป็นของทิพย์ให้ตกลง คุจท่าฝนแล้ว. ครั้นสามเณร  
นาคเสนมามีอายุโดยสบบบริบูรณ์แล้ว. พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิ ก็  
ประชุมกันที่พนัถารกชิตคุหา ให้สามเณรนาคเสนอุปสมบทเป็นพระ  
ภิกษุ, ครั้นรุ่งเช้าพระนาคเสนเข้าไปบิณฑบาตในบ้านกับพระอุปัชฌาย์

ตำริแต่ในจิตว่า “พระอุปัชฌาย์ของเรา เป็นคนไม่รู้จักอะไรหนอ, พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนเขลาหนอ, เพราะท่านสอนให้เราศึกษา พระอภิธรรมปิฎกก่อนกว่าพระพุทธรูปอื่น ๆ.”

พระโรหณะผู้มีอายุผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้ทราบความตำริใน จิตของพระนาคเสนแล้ว กล่าวว่า “นาคเสน ท่านตำริไม่สมควร, ความตำริเช่นนี้สมควรแก่ท่านก็หาไม่ได้.”

พระนาคเสนนึกในใจว่า “น่าอัศจรรย์หนอ! พระอุปัชฌาย์ ของเรา ท่านมาทราบความตำริในจิตของเรา ด้วยวารจิตของท่าน, พระอุปัชฌาย์ของเรา ท่านมีปัญญาแท้ ๆ, ถ้าอย่างไร เราจะขอขมา ให้ท่านอดโทษเสีย.” ครนคิดอย่างนั้นแล้ว จึงขอขมาโทษว่า “ขอท่าน จงอดโทษให้แก่ข้าพเจ้า ต่อไปข้าพเจ้าจักไม่คิดเช่นนั้นอีก.”

พระเถรเจ้าตอบว่า “เราไม่ยอมอดโทษด้วยเพียงแต่สักว่าขอขมา เท่านั้น. ก็แต่ว่ามีราชธานีหนึ่ง ชื่อว่าสาคลนคร, พระเจ้าแผ่นดินผู้ ครองราชสมบัติในราชธานีนั้น ทรงพระนามว่าพระเจ้ามิลินท์, เธอ โปรดตรัสถามปัญหาปรารภทิวาสัตถ์ต่าง ๆ , ทำพระภิกษุสงฆ์ให้ได้ ความลำบาก ในการที่จะกล่าวแก้ปัญหา ซึ่งเธอตรัสถาม, ถ้าว่าท่าน จะไปทรมานเธอให้เลื่อมใสได้แล้ว เราจึงจะยอมยกโทษให้.”

พระนาคเสนเรียนตอบว่า “อย่าว่าแต่พระเจ้ามิลินท์องค์เดียว เลย, ให้พระเจ้าแผ่นดินในชมพูทวีปทั้งหมด มาถามปัญหาข้าพเจ้า ๆ จะแก้ปัญหานั้นทำลายล้างเสียให้หมด, ขอท่านอดโทษให้แก่ข้าพเจ้าเถิด” เมื่อพระเถรเจ้ายังไม่ยอมอดให้ จึงเรียนถามว่า “ถ้าอย่างนั้น

ในไตรมาสนี้ ข้าพเจ้าจะไปอยู่ในสำนักของใครเล่า ?”

พระเถระเจ้าตอบว่า “พระอัสสกุตตเถระผู้มีอายุ ท่านอยู่ที่วัตตนิยเสนาสน์, ท่านจงไปหาท่านแล้ว กราบเรียนตามคำของเราว่า “พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าให้มากราบเท่าท่าน และเรียนถามว่า “ท่านไม่มีอาหารเจ็บไข้ ยังมีกำลังลูกคล่องแคล่วอยู่ผาสุกหรือ, และส่งข้าพเจ้ามาด้วยปรารถนาจะให้อยู่ในสำนักของท่าน สิ้นไตรมาสนี้; และเมื่อท่านจะถามว่า “พระอุปัชฌาย์ของท่านชื่อไร” ดังนี้แล้ว, ก็เรียนท่านว่า “พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าชื่อโรหนเถระ,” และเมื่อท่านจะถามว่า “เราชื่อไรเล่า” ก็เรียนท่านว่า “พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าทราบชื่อของท่าน.”

พระนาคเสนรับคำของพระเถระเจ้าแล้วกราบลา ทำประทักษิณแล้ว ถือบาตรจีวรหลักจาริกไปโดยลำดับ ถึงวัตตนิยเสนาสน์แล้ว เข้าไปหาพระอัสสกุตตเถระเจ้า กราบท่านแล้วยืน ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง เรียนตามคำสั่งพระอุปัชฌาย์ของตนส่งมาทุกประการ.

พระอัสสกุตตเถระเจ้าถามว่า “ท่านชื่อไร ?”

น. “ข้าพเจ้าชื่อนาคเสน.”

อ. “พระอุปัชฌาย์ของท่านชื่อไร ?”

น. “พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้า ชื่อโรหนเถระ.”

อ. “เราชื่อไรเล่า ?”

น. “พระอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าทราบชื่อของท่าน.”

อ. “ทีละ นาคเสน ท่านเก็บบาตรจีวรเถิด.”

พระนาคเสนเก็บบาตรจิวไว้แล้ว ในวันรุ่งขึ้น ได้กวาดบริเวณ  
 ๕ ๕ ๕  
 ตงหน้าบ้านปากและไม้สพนไว้ถวาย. พระเถระเจ้ากลับกวาดที่ซึ่งพระ  
 นาคเสนกวาดแล้วเสียใหม่, เหนานนเสียแล้วตกหน้าอนมา, หยิบไม้ส  
 ๕ ๕ ๕  
 พนนนอกเสียแล้ว หยิบไม้สพนอันอื่นใช้, ไม่ได้เจรจาปราศรัยแม้  
 ๕ ๕ ๕  
 สักหน่อยเลย. พระเถระเจ้าทำตงจนถึงเจ็ดวัน ต่อถึงวันที่แปดจึงถามอย่าง  
 ๕ ๕ ๕  
 นนอก. พระนาคเสนก็เรียนตอบเหมือนนั้น. ท่านจึงอนุญาตให้อยู่จำ  
 พรราชาในที่นั้น.

ในสมัยนั้น มีมหาอุบาสิกคนหนึ่ง ซึ่งได้อุปฐากพระเถระเจ้ามาถึง  
 สามสิบพรรษาแล้ว เมื่อล่วงไตรมาสนั้นแล้ว มหาพระเถระเจ้าเรียน  
 ๕ ๕ ๕  
 ถามว่า “มีภิกษุอื่นมาจำพรรษาอยู่ในสำนักของท่านบ้างหรือไม่?”

ท่านตอบว่า “มีพระนาคเสนองค์หนึ่ง.

มหาอุบาสิกานั้นจึงนิมนต์พระเถระเจ้ากับพระนาคเสนไปฉันที่เรือน  
 ๕ ๕ ๕  
 ในวันรุ่งขึ้น. พระเถระเจ้ารับนิมนต์ด้วยक्षणीภาพแล้ว ครั้นล่วงราตรี  
 ๕ ๕ ๕  
 นั้นถึงเวลาเช้าแล้ว ท่านครองผ้าตามสมณวัตรแล้ว ถือบาตรจิวไปกับ  
 พระนาคเสนเป็นปัจฉาสมณะตามหลังถึงเรือนมหาอุบาสิกานั้นแล้ว นั่ง  
 ๕ ๕ ๕  
 บนอาสนะที่ปูลาดไว้ถวาย. มหาอุบาสิกนั้นจึงโอกาสพระเถระเจ้ากับ  
 พระนาคเสนด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยมือของตน. ครั้น  
 ๕ ๕ ๕  
 ฉันเสร็จแล้ว พระเถระเจ้าส่งพระนาคเสนว่า “ท่านทำอนุโมทนาแก่  
 มหาอุบาสิกาคือ.” ครั้นส่งตงนั้นแล้ว ลุกจากอาสนะหลีกไป.

ส่วนมหาอุบาสิกนั้นกล่าวขอกะพระนาคเสนว่า “ท่านเป็นคน  
 ๕ ๕ ๕  
 แก่แล้ว ขอให้พระนาคเสนทำอนุโมทนาแก่ตนด้วยธรรมิกถาทลิกสุขุม

เกิด.” พระนาคเสนก็ทำอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกานั้นด้วยอภิธรรม  
กถาอันลึกละเอียด แสดงโลกุตตรธรรมปฏิสังขตด้วยสุญญตานุปัตตสนา  
ขณะนั้น มหาอุบาสิกานั้นได้ธรรมจักขุคือปัญญาที่เห็นธรรมปราศจากรูป  
ปราศจากมลทินคือกิเลสในที่นั้นนั่นเองว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิด  
ขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้นมีความดับเป็นธรรมดา” ดังนี้. แม่  
พระนาคเสนเอง ทำอนุโมทนาแก่มหาอุบาสิกานั้นแล้ว พิจารณาธรรมที่  
ตนแสดงอยู่ นั้นเจริญวิปัสสนาอยู่ที่อาสนะนั้นก็ได้บรรลุโสดาปัตตผล.

เวลานั้น พระอัสสกุตตเถระเจ้านางทิวहार ทราบว่าพระนาคเสน  
และมหาอุบาสิกา ได้ธรรมจักขุบรรลุโสดาปัตตผลทั้งสองคน จึงให้  
สาธุการว่า “ดีละ ๆ นาคเสน ท่านยิ่งศรเล่มเดียว ทำลายกอง  
สักกายทิฏฐิอันใหญ่ได้ถึงสองกอง.” แม่เทวดาทองหลายก็ได้ถวายสาธุ  
การหลายพันองค์. พระนาคเสนลุกจากอาสนะกลับมาหาพระอัสสกุตต  
เถระเจ้า อภิวัตแล้วหนึ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระเถระเจ้าจึงส่งว่า  
“ท่านจงไปสู่เมืองปาฏลิบุตร, เรียนพระพุทธรวณะในสำนักแห่งพระ  
ธรรมรักขิตเถระผู้มีอายุ ซึ่งอยู่ในอโศการามเกิด.”

น. “เมืองปาฏลิบุตร แต่ทันทันไปไกลมากน้อย?”

อ. “ไกลร้อยโยชน์.”

น. “หนทางไกลนัก, ในกลางทางอาหารก็หาได้ยาก, ข้าพเจ้า  
จะไปอย่างไรได้?”

อ. “ไปเถิดนาคเสน, ในกลางทางท่านจักได้บิณฑบาตข้าวสาลี  
ที่บริสทฐและแกงกบเป็นอันมาก.”



พระนาคเสนรับคำของพระเถรเจ้าแล้ว กราบลาทำประทักษิณ แล้ว ถือบาตรจีวรจาริกไปเมืองปาฏลิบุตร.

ในสมัยนั้น เศรษฐีชาวเมืองปาฏลิบุตรพร้อมด้วยภริยานำทรัพย์ กำลังเดินทางจะไปเมืองปาฏลิบุตรอยู่. ได้เห็นพระนาคเสนเดินทาง มาแต่ไกล, จึงสั่งให้กลับไปหาภริยานำทรัพย์แล้ว ไปหาพระนาคเสน ถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักไปข้างไหน?"

พระนาคเสนตอบว่า "จะไปเมืองปาฏลิบุตร."

เศรษฐีชวนว่า "คิดละ ข้าพเจ้าก็จะไปเมืองปาฏลิบุตร เหมือน กัน, พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะไปกับข้าพเจ้าเถิด, จะได้ไปเป็นสุข" ดังนี้, แล้ว เลื่อมใสในอิริยาบถของพระนาคเสน, แล้วร้องภาวนาทานถวายของเคี้ยวของ ฉน่อนประณีต, ถวายมือของตนจนอิ่มเสร็จแล้ว, นั่ง ณ ที่อาสนะตำแหน่ง หนึ่งแล้วถามว่า "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าชื่อไร?"

น. "เราชื่อนาคเสน."

ศ. "พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทราบพระพุทธวจนะบ้างหรือ?"

น. "เราทราบพระอภิธรรมอยู่บ้าง."

ศ. "เป็นลาภของข้าพเจ้าที่ได้พบกับพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า, เพราะ ข้าพเจ้าก็เป็นผู้ศึกษาพระอภิธรรม, พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นผู้ศึกษาพระ- อภิธรรม, ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงแสดงพระอภิธรรมแก่ข้าพเจ้า." พระ- นาคเสนก็แสดงพระอภิธรรมให้เศรษฐีฟัง, เมื่อกำลังแสดงอยู่นั้น เศรษฐีได้ธรรมจักขุบรรลุเสกาคัคคผล, แล้วจึงสั่งให้ภริยานำทรัพย์ ล่วงหน้าไปก่อนแล้ว, ส่วนตัวเองมากับพระนาคเสนข้างหลัง ถึงทาง

สองแยกไกลเมืองปาฏลิบุตร ก็หยุดยืนช้บอกรهنทางที่จะไปอโศการาม แล้วถวายผ้ารัตติกัมพลของตน ยาวสิบหกศอกกว้างแปดศอกแก่พระนาคเสน แล้วเดินแยกทางไป.

ส่วนพระนาคเสนไปถึงอโศการามแล้ว เข้าไปหาพระธรรมรักชิตเถรเจ้าแล้ว กราบเรียนเหตุที่ตนมาแล้ว ขอเรียนพระพุทธรวณะไตรปิฎกธรรม ในสำนักแห่งพระเถรเจ้า เป็นแต่เพียงสาธยายพยัญชนะคราวละหนเท่านั้นถึงสามเดือนจึงจบ ยังซาพิจารณาอรรถแห่งพระพุทธรวณะที่ไตรเรียนแล้วอีกสามเดือนจึงจะตลอด. พระธรรมรักชิตเถรเจ้าเห็นพระนาคเสนแม่นยำชำนาญในพระพุทธรวณะไตรปิฎกธรรมแล้ว จึงกล่าวเตือนให้สติว่า “ดูก่อนนาคเสน ถึงว่าท่านทรงพระพุทธรวณะไตรปิฎกได้แล้ว ก็ยังไม่ได้ผลแห่งสมณปฏิบัติ เหมือนนายโคบาลถึงเลี้ยงโคก็มีได้บริโภคนครสเหมือนคนอื่นจะนั้น”

พระนาคเสนเรียนตอบพระเถรเจ้าว่า “กล่าวเตือนด้วยวาจาเพียงเท่านั้นพอแล้ว” ในวันนั้น บำเพ็ญเพียรก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมด้วยพระจตุปฐีสัมภิตาญาณ. ขณะนั้น เทวดาได้ถวายสารการ, มหาปฐุพบนลือเสียงลั่น, มหาพรหมตบพระหัตถ์, เทพเจ้าทั้งหลาย บันดาลจรรณจันทนและดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ให้ตกลง ครอบงำฝน เป็นมหาศัจจรรย์.

ครั้นพระนาคเสนได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว พระอรหันต์เจ้าร้อยโกฏิก็ประชุมกันที่พนธารักชิตคูหา ณ เขาคิมพานต์ ส่งทูตให้นำสาสน์ไปยังสำนักพระนาคเสนว่า “ขอพระนาคเสนจงมาหา เราทั้ง

หลายปรารถนาจะพบ” ดั่งนี้. พระนาคเสนได้ฟังทูตบอกดังนั้นแล้วจึง  
 อันตรธานจากอโศการาม มาปรากฏที่เฉพาะหน้าแห่งพระอรหันต์เจ้า  
 ทงหลายน. พระอรหันต์เจ้าทงหลายจึงมีคำสงว่า “นั่นแน่ะ นาคเสน  
 พระเจ้ามลินทศรสถามปัญหาโตตอบถ้อยคำ ทำภิกษุสงฆ์ให้ไต่ความ  
 ลำบากยิ่งนัก, ขอท่านไปทรมานพระเจ้ามลินทศเถิด..”

พระนาคเสน ตอบว่า “ข้าแต่พระเถระเจ้าทงหลาย อย่าว่าแต่  
 พระเจ้ามลินทศพระองค์เดียวเลย, ให้พระเจ้าแผ่นดินในชมพูทวีปทงหมด  
 มาถามปัญหาข้าพเจ้า ๆ จะวิสัชนาแก้ทำลายล้างเสียให้หมด, ขอท่าน  
 ทงหลายอย่าไต่กลัวเลย จงไปสู่สาครราชธานีเถิด..” พระเถระเจ้าทงหลาย  
 ก็พากันไปสู่สาครราชธานี ทำพระนครนั้นให้เหลืองอร่ามด้วยผ้ากาสา-  
 พัสตร์ มีสมณบริษัทเดินไปมาไม่ขาด.

ในสมัยนั้น พระอายุपालเถระเจ้าผู้มีอายุ อาศัยอยู่ที่สงเขยยบริเวณ  
 ครงน พระเจ้ามลินทศรสปริกราชอมาตยทงหลายว่า “คืนวันน  
 เดือนหงายน่าสบายนัก, เราจะไปสักจ้ถามปัญหากะสมณะหรือ  
 พราหมณ์ผู้ไหนดีหนอ, ใครจะสามารถเจรจากับเรา บรรเทาความ  
 สงสัยเสียได้?”

ราชอมาตยเหล่านั้นกราบทูลว่า “มีพระเถระรูปหนึ่งชออายุपालะ  
 ไต่เล่าเรียนพระคัมภีรแตกฉาน เป็นพหูสูตรทงพระไตรปิฎก, ในเวลา  
 นท่านอยู่ที่สงเขยยบริเวณ, ขอพระองค์เสด็จไปถามปัญหากะพระอายุ  
 ปาลเถระนนเถิด”

พระเจ้ามลินทศรสบสงว่า “ถาอย่างนั้น ท่านทงหลายจงไปแจ้ง

ความแก่ท่านให้ทราบก่อน”

เนมิติกก็อมาตราบสังแล้ว จึงใช้ทูตไปแจ้งแก่พระอายุपालเถรเจ้า  
ว่า “พระราชามีพระประสงค์จะใคร่เสด็จพระราชดำเนินมาพบพระเถร  
เจ้า.” พระเถรเจ้าก็ถวายโอกาสว่า “เชิญเสด็จมาเถิด.”

จึงพระเจ้ามลินทเสด็จชนทรงรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยอมาตย์  
ชาติโยนกहार้อยหอมล้อมเป็นราชบริวาร เสด็จพระราชดำเนินมาถึง  
สังเขยยบริเวณวิหารแล้ว เสด็จไปยังสำนักพระอายุपालเถรเจ้า ทรง  
พระราชปฏิสันถารปราศรัยกับพระเถรเจ้าพอสมควรแล้ว เสด็จประทับ  
ณ ส่วนข้างหนึ่ง จึงตรัสถามปัญหาแก่พระเถรเจ้า ดังนี้:

มิ. “บรรพชาของพระผู้เป็นเจ้า มีประโยชน์อย่างไร, และอะไร  
เป็นประโยชน์ที่พระผู้เป็นเจ้าประสงค์เป็นอย่างยิ่ง?”

อา. “บรรพชามีประโยชน์ที่จะได้ประพฤติกให้เป็นธรรม ประ-  
พฤกให้เสมอ.”

มิ. “ใคร ๆ แม้เป็นคฤหัสถ์ที่ประพฤติกเป็นธรรม ประพฤกเสมอ  
ได้ มีอยู่บ้างหรือไม่?”

อา. “ขอถวายพระพร มีอยู่, คือเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง  
แสดงพระธรรมจักร ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี, ครั้ง  
นั้น พรหมได้บรรลุธรรมมาภิสมัยถึงสิบแปดโกฏิ, ส่วนเทวดาซึ่งได้  
บรรลุธรรมมาภิสมัยเป็นอันมากพันที่นับได้; พรหมและเทวดาเหล่า

นนลวณเป็นคฤหัสถ์ มิใช่บรรพชิต. อนึ่ง เมื่อทรงแสดงมหาสมยสูตร มงคลสูตร สมจิตตปริยายสูตร ราชุโลวาทสูตร และปราวาสสูตร เทวดาได้บรรลุธรรมาภิสมัยเป็นอันมากเหลือที่จะนับได้: เทวดาเหล่านั้น ลวณเป็นคฤหัสถ์ มิใช่บรรพชิต.”

มิ. “ถ้าอย่างนั้น บรรพชาของพระผู้เป็นเจ้าก็ไม่มีประโยชน์อะไร, ตกลงเป็นพระสมณะเหล่าศากยบุตร บวชและสมาทานธุดงค์ เพราะผลวิบากแห่งบาปกรรมที่ตนทำไว้แต่ปางก่อน คือ ภิกษุใด ถือเอกาสนิกธุดงค์, ชะรอยในปางก่อนภิกษุนั้น จะเป็นโจรลักโภคสมบัติของคนอื่นเป็นแน่; เพราะโทษที่แย่งชิงโภคสมบัติของเขา เดียวนจึงต้องนั่งฉันอาหารในที่อื่นเดียว ไม่ได้ฉันตามสบาย ด้วยผลวิบากแห่งกรรมอันนั้น.

อนึ่ง ภิกษุใด ถืออัปภิกาสนิกธุดงค์, ชะรอยในปางก่อนภิกษุนั้น จะเป็นโจรปล้นบ้านเขาเป็นแน่; เพราะโทษที่ทำให้เขาให้ฉิบหาย เดียวนจึงต้องอยู่แต่ในที่แจ้ง ไม่ได้อาศัยในเสนาสนะ ด้วยผลวิบากแห่งกรรมอันนั้น.

อนึ่ง ภิกษุใด ถือนิสสัยชชิกธุดงค์, ชะรอยในปางก่อนภิกษุนั้น จะเป็นโจรปล้นในหนทางเปลี่ยวเป็นแน่; เพราะโทษที่จับคนเดินทางมาผูกมัดให้นั่งแกร่วอยู่ เดียวนจึงต้องนั่งแกร่วไม่ได้นอน ด้วยผลวิบากแห่งกรรมอันนั้น: ศีลของเธอไม่มี ความเพียร (ทรมานกิเลส) ของ

๑. ในภาคบาลีไม่มีพระสูตรเหล่านี้ ที่ระบุไว้ มีเวสสันดรชาดก ขทิมังคละชาดก และ ราชุโลวาทสูตร เท่านั้น

เธอไม่มี พรหมจรรย์ของเธอไม่มี”

เมื่อพระเจ้ามลิณฑัตตรสเช่นนี้ พระเถระเจาหนึ่งอื่น ไม่ทูลถวาย  
วิสัยนาอย่างไรอีกได้. ราชอมาตย์ทั้งหลายนั้นจึงกราบทูลว่า “พระ  
เถระเจ้าเป็นคนมีปัญญา, แต่ไม่กล้า จึงมิได้ทูลถวายวิสัยนาอย่างไร  
อีกได้.” ครั้นพระเจ้ามลิณฑัตตรสเห็นพระเถระเจาหนึ่งอื่น ก็ตบ  
พระหัตถ์ ทรงพระสรวลแล้ว ตรัสกะอมาตย์ทั้งหลายว่า “ชมพู-  
ทวีปนี้ว่างเปล่าทีเดียวหนอ, ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ไหน สามารถจะ  
เจรจากับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้” ดังนี้แล้ว, เหลียวทอดพระ  
เนตรเห็นหมู่มาตย์มิได้หวาดหวั่นครั่นคร้าม มิได้ก่อกเฮิน จึงทรง  
พระราชดำริว่า “ชะรอยจะมีภิกษุอะไร ๆ อื่น ที่ฉลาดสามารถจะเจรจา  
กับเรานอกจากนี้แน่แท้, ชาวโยนกเหล่านี้จึงไม่ก่อกเฮิน” ดังนี้แล้ว  
ตรัสถามอมาตย์ทั้งหลายนั้นว่า “ยังมีภิกษุอะไรอื่น ที่ฉลาดสามารถจะ  
เจรจากับเรา บรรเทาความสงสัยเสียได้ อีกบ้างหรือ?”

ในกาลนั้น พระนาคเสนเถระเจ้าอยู่ที่สังเขยยบริเวณนั้น กับภิกษุ  
สงฆ์แปดหมื่นรูป, เทวมันตียอมาตย์จึงกราบทูลว่า “ขอพระองค์ทรง  
รอก่อน ยังมีพระเถระอีกรูปหนึ่งชื่อว่านาคเสน เป็นบัณฑิต มีปัญญา  
เฉียบแหลมว่องไวกล้าหาญ เป็นพหูสูต พุทธิโพราะ มีความคิดดี บรรลุ  
บารมีธรรม แดกฉานในพระจตุปฏิสัมภิทา สามารถทราบเหตุผล  
ฉลาดในโวหาร มีปฏิภาณคล่องแคล่ว, บัดนี้ท่านอยู่ที่สังเขยยบริเวณ,  
พระองค์เสด็จไปถามปัญหากะท่านเถิด, ท่านสามารถจะเจรจากับพระ  
องค์บรรเทาความสงสัยเสียได้.”

พอพระเจ้ามลินทร์ได้ทรงสดับเสียงออกชื่อว่า นาคเสน ดังนั้นให้ทรงกล่าวครั้นคร้ามสยดสยอง (แข่งพระฤทธิ) ตรัสถามเทวมันตียอมาตย์ว่า “ท่านสามารถจะเจรจากับเราได้หรือไม่?”

เทวมันตียอมาตย์กราบทูลว่า “หากว่าจะเจรจากับเทพเจ้าซึ่งมีฤทธิ์อำนาจ มีท้าวโกสีย์เป็นต้นหรือกับท้าวมหาพรหม ท่านยังสามารถ, เหตุไหน จึงไม่อาจเจรจากับมนุษย์ได้แล้ว.”

พระเจ้ามลินทร์จึงรับสั่งให้เทวมันตียอมาตย์ใช้ทูตไปแจ้งแก่ท่าน, ครั้นท่านถวายโอกาสแล้ว, ก็เสด็จไปสู่สงเขยยบริเวณ.

เวลานั้น พระนาคเสนเถรเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แปดหมื่นรูปนั่งอยู่ที่มณฑลมาลก (วิหารกลม) พระเจ้ามลินทร์ได้ทอดพระเนตรเห็นบริษัทของพระเถรเจ้าแต่ไกลแล้ว, ตรัสถามเทวมันตียอมาตย์ว่า “นั่นบริษัทของใคร จึงใหญ่ถึงเพียงนี้.”

เทวมันตียอมาตย์กราบทูลว่า “บริษัทของพระนาคเสนเถรเจ้า” ท้าวเชอกยงทรงครั้นคร้ามขามขยาด แต่เกรงราชบริพารจะดูหมิ่นได้ จึงสะกดพระทัยไว้มน ตรัสแก่เทวมันตียอมาตย์ว่า “ท่านอย่าเพื่อบอกตัวพระนาคเสนแก่เราเลย, เราจะหาพระนาคเสนให้รู้จักเอง, ไม่ต้องบอก.”

เทวมันตียอมาตย์กราบทูลว่า “จะทรงทอดพระเนตรหาพระนาคเสนให้รู้จักนั้นชอบแล้ว”

ในพระภิกษุสงฆ์นั้น พระนาคเสนเถรเจ้า อ่อนกว่าภิกษุสี่หมื่นรูป ซึ่งนั่งอยู่หน้า, แก่กว่าภิกษุสี่หมื่นรูป ซึ่งนั่งอยู่หลัง. พระเจ้า

มีลีนท์ทอดพระเนตรภิกษุสงฆ์ทั้งข้างหน้าข้างหลังและท่ามกลาง ได้  
ทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนเถรเจ้า นั่งอยู่ในท่ามกลางแห่งภิกษุสงฆ์  
(มีท่าทางองอาจ) ปราศจากความกลัวและครั่นคร้าม, ก็ทรงทราบโดย  
คาดอาการว่า “องค์นั้นแหละพระนาคเสน” ตั้งขึ้นแล้ว ตรัสถาม  
เทวมันตียอมาตย์ว่า “องค์นั้นหรือพระนาคเสน.”

เทวมันตียอมาตย์กราบทูลรับว่า “พระพุทธเจ้าข้า องค์นั้นแหละ  
พระนาคเสน, พระองค์ทรงรู้จักท่านถูกแล้ว.” พระเจ้ามีลีนท์ทรงยินดี  
ว่า “พระองค์ทรงรู้จักพระนาคเสนเอง ไม่ต้องทูล.” พอทรงรู้จักพระ  
นาคเสนแล้ว ก็ทรงกลัวครั่นคร้ามสยดสยอย่างยิ่งซนกว่าเก่าเป็นอันมาก.

พาหิรกถาเรื่องนอกปัญหา จบ



# มิลินทปัญญา

## วรรคที่หนึ่ง

### ๑. นามปัญญา ๑

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ เสด็จเข้าไปใกล้พระนาคเสนเถระเจ้าแล้ว ทรงทำพระราชปฏิสันถารกับพระเถระเจ้า ด้วยพระวาจาปราศรัยควรเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี และควรเป็นที่ให้ระลึกอยู่ในใจเสร็จแล้ว เสด็จประทับส่วนข้างหนึ่ง. แม่พระเถระเจ้าก็ทำปฏิสันถารด้วยวาจาปราศรัย อันเป็นเครื่องทำพระหฤทัยของพระเจ้ามิลินท์ ให้ยินดีเหมือนกัน.

ครั้นแล้ว พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามพระเถระเจ้าว่า “ชนทั้งหลายเขารู้จักพระผู้เป็นเจ้าว่าอย่างไร, พระผู้เป็นเจ้านามว่าอย่างไร.”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ชนทั้งหลายเขารู้จักอาตมภาพว่า ‘นาคเสน,’ ถึงเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ก็เรียกอาตมภาพว่า ‘นาคเสน,’ แต่โยมตั้งชื่อว่า ‘นาคเสน’ บ้าง ว่า ‘สุรเสน’ บ้าง ว่า ‘วีรเสน’ บ้าง ว่า ‘สหเสน’ บ้าง, ก็แต่คำว่า ‘นาคเสน’ นี้ เป็นแต่เพียงชื่อทาบกัน ทรุกัน ทตั้งกัน ที่เรียกกัน เท่านั้น, ไม่มีตัวบุคคลที่จะค้นหาได้ในชื่อนั้น.”

ขณะนั้น พระเจ้ามิลินท์ตรัสประกาศว่า “ขอพวกโยนโกมาตย์หาร้อย และภิกษุสงฆ์แปดหมื่น จงฟังคำข้าพเจ้า, พระนาคเสนองค์นี้กล่าวว่า “ไม่มีตัวบุคคลที่จะค้นหาได้ในชื่อนั้น,” ควรจะขอบใจคำนั้น

“ได้ละหรือ.” แล้วจึงตรัสถามพระนาคเสนว่า “ถ้าไม่มีตัวบุคคลที่จะค้นหาได้, ใครเล่าถวายจตุปัจจัย คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช แก่พระผู้เป็นเจ้า, ใครฉนัจจตุปัจจัยนั้น, ใครรักษาศีล, ใครเจริญภาวนา, ใครทำมรรคผลนิพพานให้แจ้ง, ใครฆ่าสัตว์มีชีวิต, ใครถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้แล้ว, ใครประพฤตินิดในกามทั้งหลาย, ใครพูดเท็จ, ใครดื่มน้ำเมา, ใครทำอนันตริยกรรมห้าอย่าง: เหตุนี้ ไม่มีกุศล, ไม่มีอกุศล, ไม่มีผู้ทำเองก็ดี ผู้ใช้ให้ทำก็ดี ซึ่งกรรมที่เป็นกุศลและอกุศล, ไม่มีผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วแล้วนะซี, ถ้าผู้ใดฆ่าพระผู้เป็นเจ้ายาย ไม่เป็นปาณาติบาตแก่ผู้หนึ่งนะซี, อนึ่ง อาจารย์ก็ดี อุปัชฌาย์ก็ดี อุปสมบทก็ดี ของพระผู้เป็นเจ้ายกไม่มีนะซี: พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่า “เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลายเรียกอาत्मภาพว่า ‘นาคเสน’ ดังนั้น, อะไรชื่อว่า นาคเสนในค่านั้น, ผมหรือ พระผู้เป็นเจ้า ชื่อว่า นาคเสน.”

เมื่อพระเถระเจ้าทูลว่า “มิใช่.” จึงตรัสไล่ต่อ ๆ ไปจนตลอดอาการสามสิบสองโดยลำดับว่า “ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ สายรัดไล่ อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี มวก หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร มันในสมอง แต่ละอย่าง ๆ ว่าเป็นนาคเสนหรือ?”

พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า “มิใช่.”

จึงตรัสไล่ว่า “เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร

วิญญาณ แต่ละอย่าง ๆ ว่าเป็นนาคเสนหรือ?”

พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า “มิใช่.”

จึงตรัสแล้วว่า “รวมทั้งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณหรือชื่อว่า นาคเสน, หรือนาคเสน จะมีนอกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.”

พระเถระเจ้าก็ทูลตอบว่า “มิใช่ ๆ ทุกขอ.” เมื่อเป็นที่นั้นแล้ว จึงตรัสเสียว่า “ข้าพเจ้าถามพระผู้เป็นเจ้าไป ก็ไม่พบว่าอะไรเป็น นาคเสน, หรือเสียงเท่านั้นแหละเป็นนาคเสน, หรืออะไรเป็นนาคเสน ในค่านั้น, พระผู้เป็นเจ้าพุดมธุรสวาทเหลวไหล, ไม่มีนาคเสนสักหน่อย.”

เมื่อพระเถระเจ้าจะถวายเป็นวิสขณาแก่บุญทานนั้น จึงทูลบรรยายเป็น ปราศรัย เพื่ออ้อมหาช่องให้พระเจ้ามลนท์ ตรัสตอบให้ได้ที อย่างนี้ ก่อนว่า “พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์เจริญในความสุข ล่วงส่วนแห่ง สามัญชน, พระองค์เสด็จมาถึงกำลังเที่ยง พนแผ่นดินกำลังร้อนจัด ทราบตามทางก็กำลังร้อนจัด ถ้าทรงเหยียบก่อนกรวดกระเบื้องและ ทราบที่กำลังร้อนจัด เสด็จพระราชดำเนินมาด้วยพระบาทแล้ว พระ บาทคงจะพอง, พระกายคงจะลำบาก, พระหฤทัยคงจะเหนียวอ่อน, พระกายวิญญาณที่กอบปรด้วยทุกขคงจะเกิดขึ้นเป็นแน่, พระองค์เสด็จ พระราชดำเนินมาด้วยพระบาท หรือด้วยราชพาหนะ?”

พระเจ้ามลนท์ตรัสตอบว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้เดินมา, ข้าพเจ้ามา ด้วยรถ.”

พระเถระเจ้าได้ทูลว่า “ถ้าพระองค์เสด็จพระราชดำเนินมา ด้วยรถ, ขอจงตรัสบอกแก่อาตมภาพว่า อะไรเป็นรถ งอนหรือเป็นรถ.”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า “มิใช่.”

พระเถรเจ้าจึงทูลถามต่อไปอีกว่า “เพลาล้อ เรือน คัน แอก สายขับ แส้ แต่ละอย่าง ๆ ว่าเป็นรถหรือ?”

พระเจ้ามิลินท์ก็ตรัสตอบว่า “มิใช่.”

พระเถรเจ้าทูลถามว่า “หรือสมภาระเหล่านี้ทั้งหมดเป็นรถ, หรือว่ารถนั้นสิ่งอื่นนอกจากสมภาระเหล่านี้?”

พระเจ้ามิลินท์ก็ตรัสว่า “มิใช่.”

พระเถรเจ้าจึงทูลเป็นคำเย้ยว่า “อาตมภาพทูลถามพระองค์ไป ก็ไม่พบว่าอะไรเป็นรถ, หรือเสียงเท่านั้นแหละเป็นรถ, หรืออะไรเป็นรถ ในค่านั้น, พระองค์ตรัสมุสาวาทเหลวไหล, ไม่มีรถสักหน้อย พระองค์เป็นถึงยอดพระเจ้าแผ่นดินทั่วพื้นชมพูทวีป, พระองค์ทรงกลัวใครจึงต้องตรัสมุสาเช่นนั้น ขอโยนกามาทย์หาร้อย กับภิกษุสงฆ์แปดหมื่น จึงฟังคำข้าพเจ้า, พระเจ้ามิลินท์พระองค์นั้ตรัสว่า ‘พระองค์เสด็จมาด้วยรถ,’ ข้าพเจ้าทูลให้ทรงแสดงว่า อะไรเป็นรถ ก็ทรงแสดงให้ปรากฏไม่ได้, ควรจะชอบใจคำที่ตรัสนั้นได้ละหรือ?”

เมื่อพระเถรเจ้ากล่าวฉนั้นแล้ว โยนกามาทย์หาร้อย ไต่ถวายสาธุการแก่พระเถรเจ้าแล้ว ทูลพระเจ้ามิลินท์ว่า “บัดนี้ถ้าพระองค์สามารถ ก็ตรัสแก้ปัญหานี้เถิด.”

พระเจ้ามิลินท์ จึงตรัสกับพระเถรเจ้าว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้พูดมุสา, อาศัยทั้งงอน ทั้งเพลาล้อ ทั้งล้อ ทั้งเรือน ทั้งคัน เข้าด้วยกัน จึงได้ชื่อว่ารถ.”

พระเถระเจ้าจึงตอบว่า “พระองค์ทรงรู้จักรถถูกแล้ว ชื่อนั้นใด; อาศัยทั้งผม ทั้งขน จนถึงมันในสมอง อาศัยรูปร่าง ทั้งเวทนา ทั้งสัญญา ทั้งสังขาร ทั้งวิญญาณ จึงมีชื่อของอาตมภาพว่า นาคเสน ฉะนั้น. ก็แต่ว่าโดยปรมัตถ์แล้ว ไม่มีตัวบุคคลที่จะคนได้ในชื่อนั้น. แมื่ คำนี้ นางวชิราภิกษุณี ไต่ภาษิต ณ ที่เฉพาะพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ‘เหมือนอย่างว่า เพราะอาศัยองค์ที่เป็นสมภาระ จึงมีศัพท์กล่าวไว้ว่า ‘รถ’ ดั่งนี้ ฉะนั้น, เมื่อชนธทั้งหลายมอยู่ ก็มีความสมมติว่า ‘สัตว์’ เหมือนกัน ฉะนั้น.’” เมื่อพระเถระเจ้าถวายวิสัชนาความกล่าวแก้ปัญหานั้นแล้ว, พระเจ้ามลิท ทรงอนุโมทนาว่า “ขอทพระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาปัญหาอันเป็นอศัจจรัย น่าประหลาดจริง, พระผู้เป็นเจ้าวิสัชนาปัญหาวิจิตรยิ่งนัก, ถ้าพระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่ คงจะประทานสารุการเป็นแน่, พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก้ปัญหาวิจิตรยิ่งนัก ดีแท้ ชอบแท้.”

๒. วิสัสนปัญหา ๒

พระราชอาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าพรรษาเท่าไร?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “อาตมภาพมีพรรษาเจ็ด.”

ร. “อะไรชื่อว่าเจ็ด, พระผู้เป็นเจ้าชื่อว่าเจ็ด หรือการนับชื่อว่าเจ็ด?”

ในเวลานั้นเงาของพระราชอาตรังครื่องอย่างชติยราช ปรากฏอยู่ ณ พื้นแผ่นดิน และปรากฏอยู่ที่หมอน้า.

ธ. “เงาของพระองค์นี้ ปรากฏอยู่ที่พื้นแผ่นดินและที่หมอน้า,

พระองค์เป็นพระราชา หรือว่าเงาเป็นพระราชา?”

ร. “ข้าพเจ้าเป็นพระราชา, เงาหนีไปพระราชา, ก็แต่ว่าเงาหนี  
อาศัยข้าพเจ้าเป็นไป.”

ธ. “ข้อนี้ฉันใด ความนับพระราชาชื่อว่าเงา, อตมภาพมิได้  
ชื่อว่าเงา, ก็แต่คำว่าเงาฉันใด อาศัยอตมภาพเป็นไป เหมือนอย่างเงา  
ของพระองค์ ฉนั้นน.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก้ปัญหาคืออศักรรย์ น่าประหลาดจริง  
ปัญหาที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวแก้จัตตยงนักร.”

### ๓. เกรตักขปฏิภาณปัญหา ๓

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าจกเจรจกกับข้าพเจ้าได้  
หรือ?”

พระเถรเจ้าทูลว่า “ถ้าพระองค์จกตรสอย่างบัณฑิต, อตมภาพ  
จกเจรจกด้วยได้; ก็ถ้าว่าพระองค์จกตรสอย่างพระเจ้าแผ่นดิน, อตมภาพ  
จกเจรจกด้วยไม่ได้.”

ร. “บัณฑิตทั้งหลายเจรจกกันอย่างไร?”

ธ. “เมื่อบัณฑิตเจรจกกัน เขาผูกปัญหาไล่บ้าง เขาแก้ปัญห  
บ้าง, เขาพูดข่มบ้าง, เขายอมรับบ้าง, เขาเจรจกแข่งบ้าง, เขากลับ  
เจรจกแข่งบ้าง, เขาไม่โกรธเพราะการที่เจรจกกันนั้น, บัณฑิตทั้งหลาย  
เจรจกกันอย่างนี้.”

ร. “พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ตรัสกันอย่างไร?”

ถ. “เมื่อพระเจ้าแผ่นดินตรัสสนทน พระองค์ตรัสเรื่องหนึ่งอยู่, ผู้ใด  
ขัดขืน ก็ลงพระราชอาชญาแก่ผู้นั้น; พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ตรัสกัน  
อย่างนั้น.”

ร. “ข้าพเจ้าจงเจรจาอย่างบัณฑิต ไม่เจรจาอย่างพระเจ้าแผ่นดิน,  
ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเจรจากตามสบาย, เหมือนเจรจากับภิกษุก็ดี กับสาม-  
เณรก็ดี กับอุบาสกก็ดี กับคณรक्षाอารามก็ดี ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่า  
กลัวเลย.”

ถ. “ดีแล้ว.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจะขอถามไต่หรือ?”

ถ. “ตรัสถามเถิด.”

ร. “ข้าพเจ้าถามพระผู้เป็นเจ้าแล้ว.”

ถ. “อาตมภาพวิสัชณาถวายแล้ว.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าวิสัชณาว่าอะไร?”

ถ. “พระองค์ตรัสถามว่าอะไร?”

ในเวลานั้น พระเจ้ามลิந்த ทรงพระราชดำริว่า “พระภิกษุของคณ  
มีปริชาสามารถจะเจรจากับเรา, และขอที่เราจะต้องถามก็ยังมีอยู่มาก,  
ยังไม่ทันจะถามหมด ตะวันจะตกเสียก่อน, อย่างนั้นเลย พรุ่งนี้  
เราจึงค่อยเจรจากันใหม่ทีไรวัน.” ครั้นทรงพระดำริฉะนี้แล้ว จึงมีพระ  
ราชดำรัสสั่งเทวมนัถยอมาตย์ ให้อาราธนาพระเถรเจ้าเข้าไปเจรจากับ  
พระองค์ที่ในพระราชวัง ในวันพรุ่งนี้ แล้วเสด็จลุกจากราชอาสน์  
ทรงลาพระเถรเจ้าแล้ว ทรงมาประทับนั่งเสด็จกลับไป นึกบ่นอยู่ใน

พระราชหฤทัยว่า “พระนาคเสน ๆ” ดึงน

ผ้ายเทวมันตียอมาตย์ ก็อาราธนาพระเถรเจ้าตามรับส่ง. พระ  
 เถรเจ้าก็รับจะเข้าไป. ครั้นล่วงราตรินั้นแล้ว อมาตย์ส่นายคือเทว-  
 มันตียอมาตย์ หนึ่ง อนันตกายอมาตย์ หนึ่ง มังกรอมาตย์ หนึ่ง  
 สัพพทินนอมาตย์ หนึ่ง เข้าไปกราบทูลถามว่า “จะโปรดให้พระ  
 นาคเสนเข้ามาหรือยัง.” เมื่อรับส่งอนุญาตว่า “นิมนต์ท่านเข้ามาเถิด.”  
 จึงทูลถามอีกว่า “จะโปรดให้ท่านมากับภิกษุสงฆ์กรุป.” เมื่อรับส่งว่า  
 “ท่านประสงค์จะมากับภิกษุสงฆ์กรุปก็มาเถิด.” สัพพทินนอมาตย์  
 จึงกราบทูลว่า “ให้ท่านมากับภิกษุสงฆ์สัทธิสัทธิรูปหรือ?” ก็รับส่ง  
 ยินคำอยู่ว่า “จะมากกรุปก็มาเถิด.” สัพพทินนอมาตย์ทูลถามและตรัส  
 ตอบดังนี้ถึงสองครั้ง, ครั้นครั้งที่สาม สัพพทินนอมาตย์ทูลถามอีก  
 จึงตรัสตอบว่า “เราไตร่จัดเครื่องสักการไว้เสร็จแล้ว,” จึงพูดว่า “ท่าน  
 ประสงค์จะมากับภิกษุสงฆ์กรุปก็มาเถิด, แต่สัพพทินนอมาตย์ผู้  
 ไปเสียอย่างอื่น, เราไม่สามารถจะถวายโภชนาทานแก่ภิกษุทั้งหลายหรือ.”  
 ครั้นตรัสดังนั้นแล้ว สัพพทินนอมาตย์ก็เกอ มีอาจทูลอีกได้. จึงอมาตย์  
 อีกสามนายไปสู่สำนักพระนาคเสนเถรเจ้าแล้ว แจ้งความว่า “ข้าแต่  
 พระผู้เป็นเจ้า พระราชามีพระราชดำรัสว่า ‘พระผู้เป็นเจ้าประสงค์จะ  
 มากับภิกษุสงฆ์กรุปก็มาเถิด.’” ในเพลเช้าวันนั้น พระนาคเสนเถร-  
 เจ้าครองผ้าตามสมณวัตรแล้ว ถือบาตรจีวรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แปด  
 หมื่นสี่พันรูป เข้าไปสู่พระนครสาครราชธานี.



๔. อนันตกายปัญหา ๔

อนันตกายอมาตย์เดินเคียงพระนาคเสนอยู่ ถามท่านว่า “ข้อที่  
พระผู้เป็นเจ้าของพุกว่า นาคเสน นั้น ใครเป็น นาคเสน ในคำที่พุกนั้น.”

พระเถรเจ้าถามว่า “ท่านเข้าใจว่าอะไรเล่าเป็น นาคเสน ใน  
คำนั้น?”

อนันตกายอมาตย์ตอบว่า “ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ลมภายในอันใด  
ที่เป็นชีวิตเดินเข้าออกอยู่นั้นแหละเป็นนาคเสน.”

ถ. “ก็ถาลมนั้นออกมาแล้วไม่กลับเข้าไปอีกก็ เข้าไปแล้วไม่  
กลับออกมาอีกก็ คนนั้นจะเป็นอย่างใดหรือ?”

อ. “คนนั้นจะเป็นอย่างใดเลย.”

ถ. “ผู้ใดเบาสงข ลมของผู้นั้นกลับเข้าไปอีกหรือ?”

อ. “ห้ามใด.”

ถ. “ผู้ใดเบาขลุ่ย ลมของผู้นั้นกลับเข้าไปอีกหรือ?”

อ. “ห้ามใด.”

ถ. “ผู้ใดเบาเชนง ลมของผู้นั้นกลับเข้าไปอีกหรือ?”

อ. “ห้ามใด.”

ถ. “กเมอบเป็นเช่นนั้น เหตุไฉน เขาไม่ตายเล่า?”

อ. “ข้าพเจ้าไม่สามารถเจรจากับพระผู้เป็นเจ้าของผู้ช่างพุกได้,  
ขอพระผู้เป็นเจ้าของขยายความเถิด.”

พระเถรเจ้าได้กล่าวอภิธรรมกถาว่า “ลมหายใจเข้าออกนั้น ไม่

ใช้ชีวิต เป็นแต่กายสังขาร คือ สภาพที่บำรุงร่างกาย.”

อนันตกายอมตายเลื่อมใสแล้ว ประกาศตนเป็นอุบาสก.

### ๕. บัพพิชชาบัญญัติ ๕

พระนาคเสนเถระเจ้าไปถึงพระราชนิเวศน์แล้ว ก็นั่งลงบนอาสนะที่ปูลาดไว้ท่า. พระราชาทรงองค์าสพระเถระเจ้าพร้อมทั้งบริษัทยุชชชะโภชชาहारอันประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง ครั้นเสร็จภักติกิจแล้ว ทรงถวายคู้ผ้าแก่พระภิกษุสงฆ์ ทรงถวายไตรจีวรแก่พระนาคเสนเถระเจ้า ให้ครองทั่วกันทุกรูปแล้ว ตรัสกะพระเถระเจ้าว่า “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงนั่งอยู่กับพระภิกษุสักสิบริรูป, พระภิกษุที่เหลือจะกลับไปก่อนก็ได้” ดังนี้แล้ว; เสด็จประทับ ณ ราชอาสนซึ่งปูลาดไว้ให้ต่ำกว่าอาสน์แห่งพระเถระเจ้าในที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว, ตรัสถามพระเถระเจ้าว่า “พระผู้เป็นเจ้าจะสังสนทนากันในข้อไหนดีหนอ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “เราจะสังสนทนากันนี้ ก็ประสงค์แต่ใจความเท่านั้น, ควรจะสังสนทนากันแต่ใจความ.”

“บรรพชาของพระผู้เป็นเจ้ามีประโยชน์อย่างไร? และอะไรเป็นคุณที่ตองประสงค์เป็นอย่างยิ่ง ของพระผู้เป็นเจ้า?”

“บรรพชาของอัทมภาพมีประโยชน์ที่จะได้ทราบว่ ทำอย่างไรทุกขจะดับไป และทุกขอนจะไม่เกิดขึ้น, อนุปาทาปรินิพพาน (การดับหมดเชื้อ) เป็นคุณที่ตองประสงค์เป็นอย่างยิ่งของอัทมภาพ.”

ร. “บรรดาบรรพชิตบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้นหมดด้วยกันหรือ?”

ธ. “ห้ามได้, บรรพชิตบางพวกบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้น, บางพวกบวชหนีพระเจ้าแผ่นดิน, บางพวกบวชหนีโจร, บางพวกบวชหลบหนี, บางพวกบวชเพื่อจะอาศัยเลี้ยงชีวิต; แต่ผู้ใดบวชดีบวชชอบ ผู้นั้นบวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้น.”

ร. “ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า บวชเพื่อประโยชน์อย่างนั้นหรือ?”

ธ. “อาตมภาพบวชแต่ยังเป็นเด็ก ไม่ทราบว่าตัวบวชเพื่อประโยชน์นั้น ๆ, ก็แต่ว่า อาตมภาพคิดเห็นว่า ‘พระสมณศากยบุตร เหล่านี้เป็นคนมปัญญา, ท่านคงจักให้เราศึกษาสำเหนียกตาม’ ดั่งนี้ เพราะท่านให้อาตมภาพศึกษาสำเหนียกจึงได้ทราบว่า บรรพชานันท์ก็เพื่อประโยชน์นั้น ๆ.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๖. ปฏิสนธิคหณปัญหา ๖

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า มีใคร ๆ ที่ตายแล้ว ไม่กลับปฏิสนธิอีกบ้างหรือ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “บางคนกลับปฏิสนธิ (เข้าท้อง) อีก, บางคนไม่กลับปฏิสนธิอีก.”

ร. “ใครกลับปฏิสนธิอีก, ใครไม่กลับปฏิสนธิอีก?”

ธ. “ผู้มกเลสกลับปฏิสนธิอีก, ผู้สิ้นกิเลสแล้วไม่กลับปฏิสนธิอีก.”

ร. “ก็พระผู้เป็นเจ้าเล่า จักกลับปฏิสนธิอีกหรือไม่?”

ธ. “ถ้าอาตมภาพยังมีอุปาทาน (กิเลสที่เป็นเชื้อ) อยู่ จักกลับปฏิสนธิอีก, ถ้าไม่มีอุปาทาน ก็จักไม่กลับปฏิสนธิอีก.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๗. มนสิการปัญหา ๗

พระราชาสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ผู้ที่ไม่กลับปฏิสนธิอีกนั้น เพราะโยนิโสมนสิการ (นึกชอบ) ไม่ใช่หรือ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “เพราะโยนิโสมนสิการด้วย เพราะปัญญาด้วย เพราะกุศลธรรมเหล่านี้ด้วย”

ร. “ปัญญา ก็คือโยนิโสมนสิการ ไม่ใช่หรือ พระผู้เป็นเจ้า?”

ธ. “มิใช่อย่างนั้นดอก มหาราช มนสิการ (ความนึก) อย่างหนึ่ง ปัญญาอย่างหนึ่ง, มนสิการย่อมมีแม่แก่สัตว์จรจณเช่น แพะ แกะ โค กระบือ อูฐ ลา, แต่ปัญญาไม่มีแก่นั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๘. มนสิการลักขณปัญหา ๘

พระราชาสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า มนสิการมีลักษณะอย่างไร, ปัญญามีลักษณะอย่างไร?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “มนสิการมีลักษณะยกขึ้น, ปัญญามีลักษณะตัด.”

ร. “มนสิการมีลักษณะยกขึ้น เป็นอย่างไร, ปัญญามีลักษณะตัดเป็นอย่างไร, ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง?”

ธ. “มหาราช พระองค์ทรงรู้จักคนเกี่ยวข้าวหรือ?”

ร. “ข้าพเจ้ารู้จักสิ พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “เขาเกี่ยวข้าวกันอย่างไร?”

ร. “เขาจับกำข้าวควยมือข้างซ้ายเขา จับเกี่ยวควยมือข้างขวา แล้วกตทก้าขวานนควยเกี่ยว.”

ถ. “ข้อนี้มีอุปมาฉันใด; พระโยคาวจร (ผู้บำเพ็ญเพียร) คุมใจไว้ควยมนสิการแล้ว ตักกิเลสเสียด้วยปัญญา ข้อนี้ก็อุปมาฉันนั้น มนสิการมีลักษณะยกขึ้นอย่างนี้, ปัญญามีลักษณะตคอย่างนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๕. สติปติภูฐานลักขณปัญหา ๕

พระราชอาทรสถามว่า “ขอทพระผู้เป็นเจ้าพุดว่า เพราะกุศลธรรมเหล่านี้ด้วยนั้น, กุศลธรรมเหล่านี้คืออะไรบ้าง?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “กุศลธรรมเหล่านี้คือ สติ (ความระวัง) ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึก) สมာธิ (ความตั้งใจ).”

ร. “ศีลมีลักษณะอย่างไร?”

ถ. “ศีลมีลักษณะ คือ เป็นทตองอาศัย, ศีลนนเป็นทอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง ซึ่งได้ชื่อว่าอินทรีย์ พละ โภชฌงค์ มรรค สติปภูฐาน สัมมัปปธาน อธิธบาท ฌาน วิโมกข์ สมာธิ สมาบัต, เมื่อพระโยคาวจรตั้งอยู่ในศีลแล้ว กุศลธรรมทั้งปวงย่อมไม่เสื่อมรอบ.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “บรรดาพืชคาม (พืช) และภุตคาม (ของสดเขียว) เหล่าใด

เหล่านี้<sup>๕</sup> ที่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์<sup>๕</sup> พืชคามและภุตคามเหล่านี้<sup>๕</sup> ทุกอย่าง ต้องอาศัยแผ่นดิน<sup>๕</sup> ต้องตั้งอยู่ที่แผ่นดิน<sup>๕</sup> จึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์<sup>๕</sup>ได้<sup>๕</sup> ขอน<sup>๕</sup>นี้มีอุปมาฉันใด; พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว<sup>๕</sup> ตั้งอยู่ในศีลแล้ว<sup>๕</sup> จึงทำอินทรีย์ห้า คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา ให้เกิดได้<sup>๕</sup> ขอน<sup>๕</sup>ก็มีอุปมาฉันนั้น<sup>๕</sup>”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “บรรดาการงานเหล่านี้<sup>๕</sup>ใดเหล่านี้<sup>๕</sup> ซึ่งจะต้องทำบนบก ที่บุคคลทำอยู่, การงานเหล่านี้<sup>๕</sup>ทุกอย่าง บุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน<sup>๕</sup> ต้องตั้งอยู่ที่แผ่นดิน<sup>๕</sup>จึงทำได้<sup>๕</sup> ฉันใด; พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว<sup>๕</sup> ตั้งอยู่ในศีลแล้ว<sup>๕</sup> จึงทำอินทรีย์ห้าให้เกิดได้<sup>๕</sup> ฉันนั้น<sup>๕</sup>”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “นายช่างผู้สร้างเมือง<sup>๕</sup> ปรารถนาจะสร้างเมือง<sup>๕</sup> ต้องให้ถางสถานที่จะตั้งเมืองนั้น<sup>๕</sup> ให้ถอนหลักตอหน่อหนามขึ้น<sup>๕</sup> ให้เกลี่ยให้ราบก่อนแล้ว<sup>๕</sup> ภายหลังจึงกะที่ตามกำหนดสณฐาน<sup>๕</sup>ซึ่งจะเป็นถนนสี่แยกสามแยก<sup>๕</sup>เป็นต้นแล้ว<sup>๕</sup> สร้างขึ้นให้เป็นเมือง<sup>๕</sup> ขอน<sup>๕</sup>นี้ฉันใด; พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว<sup>๕</sup> ตั้งอยู่ในศีลแล้ว<sup>๕</sup> จึงทำอินทรีย์ห้าให้เกิดได้<sup>๕</sup> ขอน<sup>๕</sup>ก็ฉันนั้น<sup>๕</sup>”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “พวกภูวนหก<sup>๒</sup> ปรารถนาจะแสดงศีลปะของตน ให้ชุกคึกแผ่นดินเอากรวดกระเบื้องออกเสีย<sup>๕</sup> ให้ทำพื้นให้ราบแล้ว<sup>๕</sup> จึงแสดงศีลปะของตนบนพื้นทนมืดแล้ว<sup>๕</sup> ขอน<sup>๕</sup>นี้ฉันใด; พระโยคาวจรอาศัยศีลแล้ว<sup>๕</sup> ตั้งอยู่ในศีลแล้ว<sup>๕</sup> จึงทำอินทรีย์ห้าให้เกิดได้<sup>๕</sup> ขอน<sup>๕</sup>ก็ฉันนั้น<sup>๕</sup>”

แม่พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าก็ไตร่ตรองว่า “นรชนคนมีปัญญา เป็นภิกษุตั้งอยู่ในศีลแล้ว มีปัญญาแก้กล่าวปากเพียรให้สมาธิและปัญญาเกิดขึ้นได้ เธออาจสร้างกฎอันนี้เสียได้” ดังนี้ ศิลขันธ์ทันทับว่าพระปาฏิโมกข์ เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรม เหมือนแผ่นดินเป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลาย, และเป็นรากเง้าเพื่อให้เจริญกุศลธรรม, และเป็นประธานในคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ฉะนี้”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๐. สัทธาลักษณปัญหา ๑๐

พระราชาสตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ศรัทธามีลักษณะเป็นอย่างไร?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ศรัทธามีลักษณะให้ใจผ่องใสอย่างหนึ่ง มีลักษณะให้เล่นไปด้วยดีอย่างหนึ่ง.”

ร. “ศรัทธามีลักษณะให้ใจผ่องใสนั้นเป็นอย่างไร?”

ธ. “ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิวรณ์ไว้ได้, จิตก็ปราศจากนิวรณ์ผ่องใสไม่ขุ่นมัว, ศรัทธามีลักษณะทำให้ใจผ่องใสอย่างนี้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า พระเจ้าจักรพรรดิราช เสด็จพระราชดำเนินโดยสถลมารคเป็นทางไกล ด้วยกระบวนจตุรงคินี่เสนา ข้ามลำน้ำอันน้อยไป, น้ำนั้นจะกระฉอกเพราะข้างมารถและพลทหารราบแล้วจะขุ่นมัวเป็นตม, ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิราชเสด็จข้ามลำน้ำแล้ว อยากร

จะเสวยน้ำ จึงตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปนำน้ำเสวยมาถวาย, และดวงแก้วมณฑิสำหรับแช่น้ำให้ใส ของพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นจะมีอยู่, ราชบุรุษนั้น ครนรับพระราชโองการแล้ว ก็เอาดวงแก้วมณฑินั้นแช่ลงในน้ำ, แต่พอแช่ลง สาหร่ายจอกแหนก็จะหลีกลอยไป ตมก็จะจมลง, น้ำก็จะผ่องใสไม่ขุ่นมัว, แต่เห็นราชบุรุษก็นำน้ำนั้นมาถวายพระเจ้าจักรพรรดิราชเสวย. ผู้มบัญญัติควรเห็นว่าจิตเหมือนน้ำ, พระโยคาวจรเหมือนราชบุรุษ, กิเลสเหมือนสาหร่าย จอก แหน และตม ศรัทธาเหมือนดวงแก้วมณฑิสำหรับแช่น้ำให้ใส, เมื่อดวงแก้วมณฑินั้น พอราชบุรุษแช่ลงไปในน้ำแล้ว สาหร่าย จอก แหน ก็หลีกลอยไป, ตมก็จมลง, น้ำก็ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ฉันทะ; ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นย่อมข่มนิวรรณ์ไว้ได้, จิตก็ปราศจากนิวรรณ์ผ่องใสไม่ขุ่นมัว ฉันทะ. ศรัทธามีลักษณะให้ใจผ่องใสอย่างนี้.”

ร. “ศรัทธามีลักษณะให้เล่นไปด้วยดีเป็นอย่างไร ?”

ธ. “เหมือนอย่างว่า พระโยคาวจรได้เห็นจิตของผู้อื่น พันพิเศษจากกิเลสอาสวะแล้ว ย่อมเล่นไปด้วยดีในพระโสตาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามีผลบ้าง ในพระอนาคามีผลบ้าง ในพระอรหัตตผลบ้าง ย่อมทำความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ตนไม่บรรลุแล้ว เพื่ไต่ธรรมที่ตนยังไม่ได้แล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ตนยังไม่ทำให้แจ้งแล้ว; ศรัทธามีลักษณะให้เล่นไปด้วยดีอย่างนี้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า มหาเมฆจะให้ฝนตกบนยอดภูเขา, น้ำนั้น



จะไหลลงมาที่ท่า ทำลำธารห้วยละหานให้เต็มแล้ว ทำแม่น้ำให้เต็ม, แม่น้ำนั้นก็ไหลเซาะให้เป็นฝั่งทั้งสองข้างไป, ที่นั้น ประชุมชนหมู่ใหญ่ มาถึงแล้ว ไม่ทราบว่แม่น้ำนนต้นหรือลกกกแล้วไม่อาจข้ามได้ ต้อง ยืนที่ขอบฝั่ง, เมื่อเป็นดงนั้น บุรุษคนหนึ่งมาถึงแล้ว เห็นเรียวแรง และกำลังของตนว่าสามารถจะข้ามได้ ก็นุ่งผ้าขอชชายกระเบนให้มัน แล้ว ก็เล่นข้ามไปได้, ประชุมชนหมู่ใหญ่เห็นบุรุษนั้นข้ามไปได้แล้ว ก็ข้ามตามได้บ้าง ชื่อนั้นใจ; พระโยคาวจรได้เห็นจิตของผู้อนพิน พิเศษจากกิเลสอาสวะแล้ว ย่อมเล่นไปด้วยดีในพระโสคาบัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามิผลบ้าง ในพระอนาคามิผลบ้าง ในพระอรหัตตผลบ้าง ย่อมทำความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ตนยังไม่ได้บรรลุแล้ว เพื่อได้ธรรม ที่ตนยังไม่ได้แล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ตนยังไม่ทำให้แจ้งแล้ว ชื่อนกฉนน. ศรัทธามีลักษณะให้เล่นไปด้วยดีอย่างนี้. แม่พระผู้มีพระ ภาคเจ้า ก็ได้ตรัสไว้ในพระคัมภีร์สังยุตตนิกายว่า “บุคคลย่อมข้าม ห้วงกิเลสได้ เพราะศรัทธา, ข้ามมหาสมุทร คือ สังสารวัฏฏ์ได้ เพราะ ความไม่ประมาท, ล่วงทุกข์ไปได้ เพราะความเพียร, ย่อมบริสุทธิ์ได้ เพราะปัญญา ดงนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๑. วิริยลักษณะปัญหา ๑๑

พระราชอาศรัยถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า วิริยมีลักษณะเป็น อย่างไร?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้, กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมรอบ.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า เมื่อเรือคนชวานจะล่ม บุรุษค้ำจุนไว้ด้วยไม้อื่น ก็ไม่ล่ม ฉนใด; วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้, กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมรอบ ฉนหนน.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้า อุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า กองทัพหมู่ใหญ่ตีหกกองทัพที่น้อยกว่าให้แตกพ่ายไป, ในภายหลัง พระราชาจะทรงจัดกองทัพหมู่อื่น ๆ ส่งเป็นกองหนุนเพิ่มเติมไป, กองทัพหมู่ที่น้อยกว่านั้น ครนสมทบเข้ากับกองทัพที่ยกหนุนไป ก็อาจหักเอาชัยชนะตีกองทัพหมู่ใหญ่ให้แตกพ่ายได้ ฉนใด; วิริยะมีลักษณะค้ำจุนไว้, กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมรอบ ฉนหนน. แม้พระผู้มพระภาคเจ้าก็ไตรตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มเพียร ย่อมละอกุศล ทำกุศลให้เกิดได้, ย่อมละกรรมที่มโทษเสีย ทำกรรมที่มไม่มีโทษให้เกิดได้, ย่อมรักษาตนให้บริสุทธิ์ ดังน.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๒. สติลักขณปัญญา ๑๒

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สติมีลักษณะเป็นอย่างไร?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “สติมีลักษณะให้นึกได้ และมีลักษณะ

ถือไว้”

ร. “สติมีลักษณะให้นึกได้เป็นอย่างไร ?”

ธ. “สติเมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้นึกถึงธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวทรามและประณีต มีส่วนเปรียบด้วยของดำและของขาวได้ และให้นึกได้ว่า “นสติบัญญัติฐานสี่, นสัมมัปปธานสี่, นอิทธิบาทสี่, นอินทริยห้า, นพลังห้า, นโพชฌงค์เจ็ด, นมรรคมองค์แปดอย่างประเสริฐ, นสมถะ, นวบสสนา, นวชชา, นวมุตติ” ดังนี้. แต่นั้นพระโยคาวจร ย่อมเสพธรรมที่ควรเสพ ย่อมไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ, ย่อมคบธรรมที่ควรคบ ย่อมไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ, สติมีลักษณะให้นึกได้ดังนี้”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า คฤหบดีรัตนผู้จัดการพระคลังหลวง ของพระเจ้าจักรพรรดิราชา กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิราชาให้ทรงระลึกพระราชอิสริยยศของพระองค์ได้ทุกเย็นเช้าว่า “ข้างของพระองค์มีเท่านั้นนมามีเท่านั้น รถมมีเท่านั้น พลราบมีเท่านั้น เงินมีเท่านั้น ทองมีเท่านั้น พัสตุต่าง ๆ มีอย่างละเท่านั้น ๆ” เขากราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิราชาให้ทรงนึกถึงราชสมบัติได้ ชอนนมอุปมาฉันใด; สติเมื่อเกิดขึ้นก็ย่อมให้นึกถึงธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล มีโทษและไม่มีโทษ เลวทรามและประณีต มีส่วนเปรียบด้วยของดำและของขาวได้ และให้นึกได้ว่า “นสติบัญญัติฐานสี่, นสัมมัปปธานสี่, นอิทธิบาทสี่, นอินทริยห้า, นพลังห้า, นโพชฌงค์เจ็ด, นมรรคมองค์แปดอย่างประเสริฐ, นสมถะ, น

วิบัติสนา, นวชชา, นวมุตติ” กังน. แต่เนั้น พระโยคาวจรย่อมนเสพ  
 ธรรมที่ควรเสพ ย่อมไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ, ย่อมคบธรรมที่ควรคบ  
 ย่อมไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ขอนกัมมอุปไมยฉนนั้น. สติมีลักษณะให้  
 นกโตอย่างน.”

ร. “สติมีลักษณะถือไวเนนเป็นอย่างไร ?”

ธ. “สติเมื่อเกิดชนยอมคันทาทไปแห่งธรรมทั้งหลาย ที่เป็น  
 ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์; ให้รู้ว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์  
 ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์, ธรรมเหล่านี้เป็นอุปการะ ธรรมเหล่านี้  
 ไม่เป็นอุปการะ.” แต่เนั้น พระโยคาวจรยอมเกียดกันธรรมที่ไม่เป็น  
 ประโยชน์เสีย ถือไวแต่ธรรมที่เป็นประโยชน์, ย่อมเกียดกันธรรมที่  
 ไม่เป็นอุปการะเสีย ถือไวแต่ธรรมที่เป็นอุปการะ. สติมีลักษณะถือไว  
 อย่างน.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ปริณายกর্তนของพระเจ้าจักรพรรดิราชา  
 ย่อมทราบสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ กราบทูลแต่พระเจ้า-  
 จักรพรรดิราชาว่า “สิ่งนี้เป็นประโยชน์แต่พระราชา สิ่งนี้ไม่เป็นประโยชน์,  
 สิ่งนี้เป็นอุปการะ สิ่งนี้ไม่เป็นอุปการะ.” แต่เนั้น ย่อมเกียดกันสิ่งที่ไม่เป็น  
 ประโยชน์เสีย ประคองไวแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์, ย่อมเกียดกันสิ่งที่ไม่  
 เป็นอุปการะเสีย ถือไวแต่สิ่งที่เป็นอุปการะ,” ขอนนมมอุปมาฉนนี้;  
 สติเมื่อเกิดชน ย่อมคันทาทไปแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นประโยชน์ และไม่  
 เป็นประโยชน์; ให้รู้ว่า “ธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์ ธรรมเหล่านี้ไม่

เป็นประโยชน์, ธรรมเหล่านี้เป็นอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่เป็นอุปการะ.”  
 แต่นั่น พระโยคาวจรย่อมเกียดกันธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์เสีย ถ้าวัว  
 ทั่วไปแต่ธรรมที่เป็นอุปการะ ขอนกอุปไมยฉันนั้น. สติมีลักษณะถ้าวัว  
 อย่างนี้. แม่พระผู้มพระภาคเจ้ากตรสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติ  
 ว่าเป็นธรรมที่ควรปรารภในททงปวง ดังนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๓. สมာธิลักขณปัญหา ๑๓

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สมาธิ มีลักษณะเป็น  
 อย่างไร ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “สมาธิ มีลักษณะเป็นประธาน, บรรดา  
 กุศลธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อม  
 ไปในสมาธิ เงามไปในสมาธิ.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “บรรดากลอนของเรือนที่มียอด ย่อมโน้มไปหายอด ย่อมเอน  
 ไปหายอด มียอดเป็นที่ชุมนุม, เขาจึงกล่าวยอดว่าเป็นประธานของ  
 กลอนเหล่านั้น ขอนั้นฉันใด, บรรดากุศลธรรมทั้งหลาย ล้วนมีสมาธิ  
 เป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เงามไปในสมาธิ  
 ขอนกฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง จะเสด็จพระราช-

ดำเนินสู่งานพระราชสงคราม พร้อมด้วยจตุรงค์นัสนา, บรรดาหมูกอง  
ทัพหน้ หมดทั้งข้างมารดาและพลรบ ย่อมมีพระราชนันเป็นประธาน  
ตามเสด็จหอมล้อมพระราชนัน ขอนันนัใจ; บรรดาภุศลธรรมทั้งหลาย  
ล้วนมีสมาธิเป็นประธาน เป็นไปในสมาธิ น้อมไปในสมาธิ เจื่อมไป  
ในสมาธิ ขอนกณนัน. สมาธิมีลักษณะเป็นประธาน อย่างนี้. แม่พระ  
ผู้พระภาคเจ้ากัไตรสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเจริญสมาธิ  
เถิด, เพราะว่ามีจิตตงมนแล้ว ย่อมรู้ประจักษ์ตามเป็นจริงอย่างไร  
องน.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๑๔. บัญญัติลักษณะบัญญัติ ๑๔

พระราชอาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า บัญญัติ มีลักษณะเป็น  
อย่างไร ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “แต่ก่อนอาตมภาพได้กล่าววว่า ‘บัญญัติ มี  
ลักษณะตัดให้ขาด, อีกอย่างหนึ่ง บัญญัติ มีลักษณะส่องให้สว่าง.’”

ร. “บัญญัติมีลักษณะส่องให้สว่างเป็นอย่างไร ?”

ธ. “บัญญัติ เมื่อเกิดขณยอมกำจัตมค คือ อวิชชา, ทำความ  
สว่าง คือ วิชชาให้เกิด, ส่องแสง คือ ญาณ, ทำอริยสัจทั้งหลายให้  
ปรากฏ, แต่่นัน พระโยคาวจรยอมเห็นด้วยบัญญัติอันชอบวว่า ‘สิ่งนี้ไม่  
เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข สิ่งนี้ไม่ใช่ตัว.’”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างวว่า จะมีบุรุษถือไฟเข้าไปในเรือนที่มืด, ไฟที่

เข้าไปแล้วนั้นยอมกำจัดมืดเสีย ทำความสว่างให้เกิด, ส่องแสง ทำรูป ให้ปรากฏ ขอนั้นจันต; ปัญญา เมื่อเกิดขณยอมกำจัดมืด คือ อวิชา, ทำความสว่าง คือ วิชาให้เกิด, ส่องแสง คือ ญาณ, ทำอริยสัจทั้งหลาย ให้ปรากฏ, แทนน พระโยคาวจรยอมเห็นด้วยปัญญาอันชอบว่า ‘สิ่งนี้ ไม่เที่ยง สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้สมุทัย’ ขอนกจันต. ปัญญา มีลักษณะ ส่องให้สว่างอย่างนี้”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๕. นานาเอกกิจจกรณปัญหา ๑๕

พระราชาสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ธรรมเหล่านี้เป็นต่าง ๆ กัน แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกันหรือ ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร ธรรมเหล่านี้ เป็น ต่าง ๆ กัน แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกัน คือ กำจัดกิเลส.”

ร. “ขอนับอย่างไร, ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า กองทัพเป็นต่าง ๆ กัน คือ ช้าง ม้า รถ และ พลราบ, แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกัน คือ เอาชัยชนะ กองทัพข้าศึกในสงครามได้ จันต; ธรรมเหล่านี้ ถึงเป็นต่าง ๆ กัน แต่ทำประโยชน์ให้สำเร็จได้เป็นอันเดียวกัน คือ กำจัดกิเลส จันต.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

## วรรคที่สอง

### ๑. อัมมสันตติปัญหา ๑๖

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ผู้ใดเกิดขึ้น เขาจะเป็นผู้  
หน หรือจะเป็นผู้อน ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “จะเป็นผู้นอกไม่ใช่ จะเป็นผู้อนก็ไม่ใช่.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “พระองค์จะทรงสถิตต่อไปนบนเป็นไหน ขอความที่อาตม-  
ภาพจะทูลถาม: ก็เมื่อเวลาใด พระองค์ยังทรงพระเยาว์เป็นเด็กอ่อน  
บรรทมหงายอยู่ในพระอู่, พระองค์คนนั้นแหละได้ทรงพระเจริญวัย เป็น  
ผู้ใหญ่ขึ้นในเวลาไหน ?”

ร. “ไม่ใช่อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า, ในเวลานั้น ข้าพเจ้าเป็นเด็ก  
อ่อนนอนหงายอยู่นคนหนึ่ง, ในเวลาไหน ข้าพเจ้าเป็นผู้ใหญ่ขึ้นคนหนึ่ง.”

ธ. “ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น แม่มารดาบิดาอาจารย์ และคนมีศีลมี  
สัปปะมีบุญญาภิสงฆ์ไม่มีนะซี, มารดาของสัตว์ซึ่งแรกปฏิสนธิ เป็น  
กลละ เป็นอมพุทะ เป็นชนเนื้อ เป็นแท่ง และมารดาของสัตว์ทเป็น  
ทารก มารดาของสัตว์ทเป็นผู้ใหญ่ คนละคน ไม่ใช่คนเดียวกันดอก  
หรือ ? คนหนึ่งศึกษาสัปปะ คนหนึ่งเป็นผู้ได้ศึกษาแล้ว คนหนึ่งทำ  
บาปกรรม มือและเท้าทั้งหลายของคนหนึ่งขาดไปหรือ ?”

ร. “ไม่เป็นอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้า, ก็เมื่อเขาถามพระผู้เป็นเจ้า  
อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าจะตอบอย่างไร ?”

ธ. “อาตมภาพนี้แหละเป็นเด็ก อาตมภาพนี้แหละเป็นผู้ใหญ่,



ในเวลา<sup>๕</sup>นี้ สภา<sup>๖</sup>ธรรม<sup>๗</sup>ทั้ง<sup>๘</sup>หลาย<sup>๙</sup>อาศัย<sup>๑๐</sup>กาย<sup>๑๑</sup>นั้น<sup>๑๒</sup>แหละ นับ<sup>๑๓</sup>ว่าเป็น<sup>๑๔</sup>อัน<sup>๑๕</sup>เดียว<sup>๑๖</sup>กัน<sup>๑๗</sup>ทั้ง<sup>๑๘</sup>หมด<sup>๑๙</sup>.”

ร. “ขอ<sup>๑</sup>พระ<sup>๒</sup>ผู้<sup>๓</sup>เป็น<sup>๔</sup>เจ้า<sup>๕</sup>จง<sup>๖</sup>อุป<sup>๗</sup>มา<sup>๘</sup>ให้<sup>๙</sup>ข้า<sup>๑๐</sup>พ<sup>๑๑</sup>เจ้า<sup>๑๒</sup>ฟัง<sup>๑๓</sup>อีก<sup>๑๔</sup>.”

ธ. “เหมือน<sup>๑</sup>อย่าง<sup>๒</sup>ว่า บุ<sup>๓</sup>รุษ<sup>๔</sup>คน<sup>๕</sup>หนึ่ง<sup>๖</sup>จะ<sup>๗</sup>ตาม<sup>๘</sup>ประ<sup>๙</sup>ที<sup>๑๐</sup>ป<sup>๑๑</sup> อาจ<sup>๑๒</sup>ตาม<sup>๑๓</sup>ไป<sup>๑๔</sup>ไ<sup>๑๕</sup>ด้<sup>๑๖</sup>จน<sup>๑๗</sup>ต<sup>๑๘</sup>ล<sup>๑๙</sup>อ<sup>๒๐</sup>คร<sup>๒๑</sup>ุง<sup>๒๒</sup>หรือ<sup>๒๓</sup>ไม่<sup>๒๔</sup> ?”

ร. “ไ<sup>๑</sup>ด้<sup>๒</sup>ซี<sup>๓</sup> พระ<sup>๔</sup>ผู้<sup>๕</sup>เป็น<sup>๖</sup>เจ้า<sup>๗</sup>.”

ธ. “เปล<sup>๑</sup>ว<sup>๒</sup>ไฟ<sup>๓</sup>อัน<sup>๔</sup>ไ<sup>๕</sup>ด<sup>๖</sup>เ<sup>๗</sup>ใน<sup>๘</sup>ยาม<sup>๙</sup>แรก<sup>๑๐</sup> เปล<sup>๑๑</sup>ว<sup>๑๒</sup>ไฟ<sup>๑๓</sup>อัน<sup>๑๔</sup>นั้น<sup>๑๕</sup>หรือ<sup>๑๖</sup>เ<sup>๑๗</sup>ใน<sup>๑๘</sup>ยาม<sup>๑๙</sup>กล<sup>๒๐</sup>าง<sup>๒๑</sup> ?”

ร. “ไม่<sup>๑</sup>ไ<sup>๒</sup>ซี<sup>๓</sup> พระ<sup>๔</sup>ผู้<sup>๕</sup>เป็น<sup>๖</sup>เจ้า<sup>๗</sup>.”

ธ. “เปล<sup>๑</sup>ว<sup>๒</sup>ไฟ<sup>๓</sup>อัน<sup>๔</sup>ไ<sup>๕</sup>ด<sup>๖</sup>เ<sup>๗</sup>ใน<sup>๘</sup>ยาม<sup>๙</sup>กล<sup>๑๐</sup>าง<sup>๑๑</sup> เปล<sup>๑๒</sup>ว<sup>๑๓</sup>ไฟ<sup>๑๔</sup>อัน<sup>๑๕</sup>นั้น<sup>๑๖</sup>หรือ<sup>๑๗</sup>เ<sup>๑๘</sup>ใน<sup>๑๙</sup>ยาม<sup>๒๐</sup>สุ<sup>๒๑</sup>ด<sup>๒๒</sup> ?”

ร. “ไม่<sup>๑</sup>ไ<sup>๒</sup>ซี<sup>๓</sup> พระ<sup>๔</sup>ผู้<sup>๕</sup>เป็น<sup>๖</sup>เจ้า<sup>๗</sup>.”

ธ. “ประ<sup>๑</sup>ที<sup>๒</sup>ป<sup>๓</sup>เ<sup>๔</sup>ใน<sup>๕</sup>ยาม<sup>๖</sup>แรก<sup>๗</sup> เ<sup>๘</sup>ใน<sup>๙</sup>ยาม<sup>๑๐</sup>กล<sup>๑๑</sup>าง<sup>๑๒</sup> และ<sup>๑๓</sup>เ<sup>๑๔</sup>ใน<sup>๑๕</sup>ยาม<sup>๑๖</sup>สุ<sup>๑๗</sup>ด<sup>๑๘</sup> ด<sup>๑๙</sup>วง<sup>๒๐</sup>ห<sup>๒๑</sup>น<sup>๒๒</sup>ึง<sup>๒๓</sup>ๆ<sup>๒๔</sup> ต<sup>๒๕</sup>าง<sup>๒๖</sup>ห<sup>๒๗</sup>าก<sup>๒๘</sup>ก<sup>๒๙</sup>ัน<sup>๓๐</sup>หรือ<sup>๓๑</sup> ?”

ร. “ไม่<sup>๑</sup>ไ<sup>๒</sup>ซี<sup>๓</sup> พระ<sup>๔</sup>ผู้<sup>๕</sup>เป็น<sup>๖</sup>เจ้า<sup>๗</sup>, ประ<sup>๘</sup>ที<sup>๙</sup>ป<sup>๑๐</sup>ที่<sup>๑๑</sup>อา<sup>๑๒</sup>ศ<sup>๑๓</sup>ย<sup>๑๔</sup>ประ<sup>๑๕</sup>ที<sup>๑๖</sup>ป<sup>๑๗</sup>นั้น<sup>๑๘</sup>นั้น<sup>๑๙</sup>แหละ ส<sup>๒๐</sup>ว<sup>๒๑</sup>าง<sup>๒๒</sup>ไป<sup>๒๓</sup>แล<sup>๒๔</sup>ว<sup>๒๕</sup>จ<sup>๒๖</sup>น<sup>๒๗</sup>ต<sup>๒๘</sup>ล<sup>๒๙</sup>อ<sup>๓๐</sup>คร<sup>๓๑</sup>ุง<sup>๓๒</sup>.”

ธ. “ข<sup>๑</sup>อน<sup>๒</sup>น<sup>๓</sup>จ<sup>๔</sup>น<sup>๕</sup>ไ<sup>๖</sup>ด<sup>๗</sup>, ความ<sup>๘</sup>ส<sup>๙</sup>บ<sup>๑๐</sup>ต<sup>๑๑</sup>อ<sup>๑๒</sup>แห่ง<sup>๑๓</sup>สภา<sup>๑๔</sup>ว<sup>๑๕</sup>ร<sup>๑๖</sup>ร<sup>๑๗</sup>ม<sup>๑๘</sup>ก<sup>๑๙</sup>ส<sup>๒๐</sup>บ<sup>๒๑</sup>ต<sup>๒๒</sup>อ<sup>๒๓</sup>ก<sup>๒๔</sup>ัน<sup>๒๕</sup> จ<sup>๒๖</sup>น<sup>๒๗</sup>น<sup>๒๘</sup>น<sup>๒๙</sup>นั้น<sup>๓๐</sup>แหละ; ส<sup>๓๑</sup>ภา<sup>๓๒</sup>ว<sup>๓๓</sup>ะ<sup>๓๔</sup>อน<sup>๓๕</sup>น<sup>๓๖</sup>ึง<sup>๓๗</sup>เก<sup>๓๘</sup>ด<sup>๓๙</sup>ข<sup>๔๐</sup>น<sup>๔๑</sup> ส<sup>๔๒</sup>ภา<sup>๔๓</sup>ว<sup>๔๔</sup>ะ<sup>๔๕</sup>อน<sup>๔๖</sup>น<sup>๔๗</sup>ึง<sup>๔๘</sup>ค<sup>๔๙</sup>บ<sup>๕๐</sup>ไป<sup>๕๑</sup>, เ<sup>๕๒</sup>เหมือน<sup>๕๓</sup>กะ<sup>๕๔</sup>ส<sup>๕๕</sup>บ<sup>๕๖</sup>ต<sup>๕๗</sup>อ<sup>๕๘</sup>พร<sup>๕๙</sup>อ<sup>๖๐</sup>ม<sup>๖๑</sup> ๓<sup>๖๒</sup> ก<sup>๖๓</sup>ัน, เ<sup>๖๔</sup>เพราะ<sup>๖๕</sup>เห<sup>๖๖</sup>ต<sup>๖๗</sup>ุ<sup>๖๘</sup>น<sup>๖๙</sup>นี้<sup>๗๐</sup> ผู้<sup>๗๑</sup>ท<sup>๗๒</sup>เก<sup>๗๓</sup>ด<sup>๗๔</sup>ข<sup>๗๕</sup>น<sup>๗๖</sup>จ<sup>๗๗</sup>ึง<sup>๗๘</sup>ไ<sup>๗๙</sup>ด<sup>๘๐</sup>ช<sup>๘๑</sup>อ<sup>๘๒</sup>ว<sup>๘๓</sup>า<sup>๘๔</sup>จะ<sup>๘๕</sup>เป็น<sup>๘๖</sup>ผู้<sup>๘๗</sup>น<sup>๘๘</sup>ก<sup>๘๙</sup>ไม่<sup>๙๐</sup>ไ<sup>๙๑</sup>ซี<sup>๙๒</sup> จะ<sup>๙๓</sup>เป็น<sup>๙๔</sup>ผู้<sup>๙๕</sup>อน<sup>๙๖</sup>ก<sup>๙๗</sup>ไม่<sup>๙๘</sup>ไ<sup>๙๙</sup>ซี<sup>๑๐๐</sup> แต่<sup>๑๐๑</sup>ถึง<sup>๑๐๒</sup>ความ<sup>๑๐๓</sup>ส<sup>๑๐๔</sup>ง<sup>๑๐๕</sup>ค<sup>๑๐๖</sup>ระ<sup>๑๐๗</sup>ะ<sup>๑๐๘</sup>ห<sup>๑๐๙</sup>ว<sup>๑๑๐</sup>า<sup>๑๑๑</sup>บ<sup>๑๑๒</sup>จ<sup>๑๑๓</sup>ฉ<sup>๑๑๔</sup>ม<sup>๑๑๕</sup>วิ<sup>๑๑๖</sup>ญ<sup>๑๑๗</sup>ญ<sup>๑๑๘</sup>า<sup>๑๑๙</sup>ณ<sup>๑๒๐</sup>.”

ร. “ขอ<sup>๑</sup>พระ<sup>๒</sup>ผู้<sup>๓</sup>เป็น<sup>๔</sup>เจ้า<sup>๕</sup>จง<sup>๖</sup>อุป<sup>๗</sup>มา<sup>๘</sup>ให้<sup>๙</sup>ข้า<sup>๑๐</sup>พ<sup>๑๑</sup>เจ้า<sup>๑๒</sup>ฟัง<sup>๑๓</sup>เ<sup>๑๔</sup>น<sup>๑๕</sup>ง<sup>๑๖</sup>ข<sup>๑๗</sup>น<sup>๑๘</sup>อ<sup>๑๙</sup>ก<sup>๒๐</sup>.”

ธ. “เหมือน<sup>๑</sup>อย่าง<sup>๒</sup>ว่า น<sup>๓</sup>า<sup>๔</sup>น<sup>๕</sup>ม<sup>๖</sup>ที่<sup>๗</sup>เ<sup>๘</sup>า<sup>๙</sup>ร<sup>๑๐</sup>ค<sup>๑๑</sup>อ<sup>๑๒</sup>อ<sup>๑๓</sup>ก<sup>๑๔</sup> ค<sup>๑๕</sup>ร<sup>๑๖</sup>น<sup>๑๗</sup>เว<sup>๑๘</sup>ลา<sup>๑๙</sup>อน<sup>๒๐</sup>แ<sup>๒๑</sup>ปร<sup>๒๒</sup>เ<sup>๒๓</sup>น<sup>๒๔</sup>น<sup>๒๕</sup>ม<sup>๒๖</sup>ส<sup>๒๗</sup>ม<sup>๒๘</sup>ไป<sup>๒๙</sup>, แ<sup>๓๐</sup>ล<sup>๓๑</sup>ะ<sup>๓๒</sup>แ<sup>๓๓</sup>ปร<sup>๓๔</sup>ไป<sup>๓๕</sup>จ<sup>๓๖</sup>าก<sup>๓๗</sup>น<sup>๓๘</sup>ม<sup>๓๙</sup>ส<sup>๔๐</sup>ม<sup>๔๑</sup>ก<sup>๔๒</sup>เ<sup>๔๓</sup>น<sup>๔๔</sup>เ<sup>๔๕</sup>ย<sup>๔๖</sup>ข<sup>๔๗</sup>ัน, แ<sup>๔๘</sup>ปร<sup>๔๙</sup>ไป<sup>๕๐</sup>จ<sup>๕๑</sup>าก<sup>๕๒</sup>เ<sup>๕๓</sup>น<sup>๕๔</sup>ย<sup>๕๕</sup>ข<sup>๕๖</sup>ัน

ก็เปรี๊ยะ, และจะมีผู้ใดผู้หนึ่งมาพูดอย่างนี้ว่า ‘น่านมอันใด นมส้ม  
ก่อนนนั้นเอง นมส้มอันใด เนยข้นก่อนนนั้นเอง เนยขุ่นอันใด เปรี๊ยะ  
ก่อนนนั้นเอง’ ฉะนี้, เมื่อผู้หนึ่งเขาพูดอยู่ จะชื่อว่าเขาพูดถูกหรือไม่?”

ร. “ไม่ถูก พระผู้เป็นเจ้า, มันอาศัยน่านมนั้นเองเกิดขึ้น.”

ธ. “ขอนั้นอันใด, ความสืบทอดแห่งสภาวะธรรม ก็สืบทอดกัน  
กันนั้นแหละ; สภาวะอันหนึ่งเกิดขึ้น สภาวะอันหนึ่งดับไป, เหมือนกะ  
สืบทอดพร้อม ๆ กัน, เพราะเหตุนี้ ผู้ที่เกิดขึ้นจึงได้ชื่อว่าจะเป็นผู้หนึ่ง  
ก็ไม่ใช่ จะเป็นผู้อื่นก็ไม่ใช่ แต่ถึงความสงเคราะห์ว่าปัจฉิมวิญญาณ.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

## ๒. นัยปฏิสนธิคณปัญหา ๑๓

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ผู้ใดไม่ปฏิสนธิ ผู้หนึ่ง  
รู้ได้หรือไม่ว่า ‘เราก็กไม่ปฏิสนธิ?’”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร รู้ได้.”

ร. “รู้ได้ควยอย่างไร?”

ธ. “สิ่งใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยของความถือเอาปฏิสนธิ, เพราะ  
ความสิ้นไปแห่งเหตุและปัจจัยนั้นนั้นแหละ เขาจึงรู้ได้ว่า ‘เราก็กไม่  
ปฏิสนธิ.’”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ชวานาเขาไถแล้ว หวานแล้ว ก็ขนข้าว  
เปลือกมาไว้ในฉางให้เต็มแล้ว, สมัยอื่นอีก ชวานานนั้นก็ไถและ

มีไต่หว่านอีก บริโภคข้าวเปลือกที่ตนได้ส่งสมไว้อย่างไรนั้นเสียบ้าง  
 จำหน่ายเสียบ้าง น้อมไปตามประสงค์บ้าง, เขาจะรู้ได้หรือไม่ว่า ‘ฉาง  
 สำหรับเก็บข้าวเปลือกของเราจะไม่เต็มขึ้นได้อีก.’”

ร. “รู้ได้ซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “รู้ได้ช่วยอย่างไร ?”

ร. “สิ่งใดเป็นเหตุเป็นปัจจัย ซึ่งจะทำฉางสำหรับไว้ข้าวเปลือก  
 ให้เต็มขึ้นได้, เพราะความสิ้นไปแห่งเหตุและปัจจัยนั้นนั้นแหละ เขาจึง  
 รู้ได้ว่า ‘ฉางสำหรับไว้ข้าวเปลือกของเราจะไม่เต็มขึ้นได้อีก.’”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด, สิ่งใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยของความถือเอาปฏิ-  
 สันธิ, เพราะความสิ้นไปแห่งเหตุและปัจจัยนั้นนั้นแหละ เขาจึงรู้ว่า  
 ‘เราจะไม่ปฏิสันธิ’ ก็ฉันนั้นนั้นแหละ.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๓. บัญญัติรุชฌนบัญญัติ ๑๘

พระราชอาตมวาสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ญาณเกิดขึ้นแล้วแก่ผู้ใด  
 บัญญัติเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นหรือ ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร ญาณเกิดขึ้นแล้วแก่  
 ผู้ใด บัญญัติเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น.”

ร. “ญาณอันใด บัญญัติอันนั้นนั้นเองหรือ ?”

ถ. “ขอถวายพระพร ญาณอันใด บัญญัติอันนั้นนั้นแหละ.”

ร. “ก็ญาณเกิดขึ้นแล้วแก่ผู้ใด บัญญัติเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น, ผู้นั้น

จะหลงหรือไม่หลง ?”

ถ. “หลงในที่บางแห่ง, ไม่หลงในที่บางแห่ง.”

ร. “หลงในที่ไหน, ไม่หลงในที่ไหน?”

ถ. “หลงในสัปปะที่ตนยังไม่ได้เคยเรียน ในทิศที่ตนยังไม่เคยไป และในการตั้งชื่อ (คือภาษา) ที่ตนยังไม่ได้เคยฟัง.”

ร. “เขาไม่หลงในที่ไหนเล่า?”

ถ. “ก็สิ่งใด คือ อนิจจังกัตติ ทุกขังกัตติ อนัตตาทกัตติ ที่บัญญัติได้ทำไว้, เขาไม่หลงในสิ่งนั้น”

ร. “ก็โมหะของผู้นั้นไปในที่ไหนเล่า?”

ถ. “เมื่อญาณเกิดขึ้นแล้ว โมหะก็ดับไปในที่นั้นเอง.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งส่องแสงไฟเข้าไปในเรือนที่มืด, แต้นนั้นมืดก็หายไป แสงสว่างก็ปรากฏขึ้น, เมื่อญาณเกิดขึ้นแล้ว โมหะก็ดับไปในที่นั้น ฉะนั้น.”

ร. “ก็บัญญัติไปในที่ไหนเล่า?”

ถ. “ถึงบัญญัติเมื่อกิจของตนแล้ว ก็ดับไปในที่นั้นเอง. ก็แต่ว่าสิ่งใด คือ อนิจจังกัตติ ทุกขังกัตติ อนัตตาทกัตติ มีบัญญัติได้ทำไว้, สิ่งนั้นมิได้ดับไป.”

ร. “ขอที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ ‘บัญญัติทำกิจของตนแล้ว ดับไปในที่นั้นเอง, ก็แต่ว่าสิ่งใด คือ อนิจจังกัตติ ทุกขังกัตติ อนัตตาทกัตติ ที่บัญญัติได้ทำไว้ สิ่งนั้นมิได้ดับไป,’ ฉะนั้น ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาสิ่งนั้นให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่ง อยากจะส่งจดหมายไปใน  
 กลางคืน ให้เรียกเสมียนมาแล้ว จึงให้จุดไฟแล้วให้เขียนจดหมาย  
 ครั้นให้เขียนจดหมายเสร็จแล้ว ก็ให้ดับไฟเสีย, เมื่อไฟดับไปแล้ว  
 จดหมายก็มีไต่หายไป ฉันท; บัญญาทำกิจของตนแล้ว ก็ดับไปในที่  
 หนึ่งเอง ฉะฉน; ก็แต่ว่าสิ่งใด คือ อนิจจังกิต ทุกขังกิต อนัตตาทกิต  
 ที่บัญญัตินั้นไต่ทำไว้, สิ่งนั้นมิไต่ดับไป.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาสิ่งนั้นให้ข้าพเจ้าฟัง ให้ยังชนอก  
 สักหน่อย.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า มนุษย์ทั้งหลายในปุรัตติมชนบท ตั้งหม้อ  
 นำไว้เรอนละห่าหม้อ ๆ สำหรับดับไฟ, ครั้นเมื่อไฟใหม่เรอนแล้ว เขาก็  
 โยนหม้อนำห่าหม้อนั้นขึ้นไปบนหลังคาเรอน, ไฟนั้นก็ดับไป, มนุษย์  
 ทั้งหลายนั้นจะต้องคิดว่า ‘ตนจักทำกิจด้วยหม้อแห่งนานนอกหรือ?’”

ร. “ไม่ต้องคิดอีกเลย พระผู้เป็นเจ้า, พอแล้วด้วยหม้อเหล่านั้น,  
 ประโยชน์อะไรด้วยหม้อนำเหล่านั้นอีก.”

ถ. “ผู้บัญญัติควรเห็นอินทรีย์ทั้งห้า คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ  
 ปัญญา เหมือนหม้อนำห่าหม้อ, ควรเห็นพระโยคาวจรเหมือนมนุษย์ทั้ง  
 เหล่านั้น, ควรเห็นกิเลสทั้งหลายเหมือนไฟ, กิเลสทั้งหลายดับไปด้วย  
 อินทรีย์ทั้งห้า และกิเลสที่ดับไปแล้วไม่เกิดอีก เหมือนไฟดับไปด้วย  
 หม้อนำห่าหม้อ ขอนั้นฉันท; บัญญาทำกิจของตนแล้ว ก็ดับไปในที่นั้น  
 ฉะฉน, ก็แต่ว่าสิ่งใด คือ อนิจจังกิต ทุกขังกิต อนัตตาทกิต ที่บัญญัติ  
 ไต่ทำไว้, สิ่งนั้นมิไต่ดับไป.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังให้ยิ่งขึ้นอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า แพทย์ถือเอารากไม้ที่เป็นยาหาอย่าง เข้าไปหาคนไข้แล้ว บดรากไม้ที่เป็นยาหาอย่างนั้นให้คนไข้ดื่มกิน, โทษทั้งหลายก็ระงับไปด้วยรากไม้ที่เป็นยาหาอย่างนั้น, แพทย์นั้นจะต้องคิดว่า ‘ตนจักทำกิจด้วยรากไม้นั้นอีกหรือ?’”

ร. “ไม่ต้องคิดอีกเลย พระผู้เป็นเจ้า, พอแล้วด้วยรากไม้ที่เป็นยาหาอย่างเหล่านั้น, จะประโยชน์อะไรด้วยรากไม้เหล่านั้น.”

ธ. “ผู้มปัญญา ควรเห็นอินทรีย์ทั้งห้าอินทรีย์ คือ ศรัทธาเป็นต้น เหมือนรากไม้ที่เป็นยาหาอย่าง, ควรเห็นพระโยคาวจรเหมือนแพทย์, ควรเห็นกิเลสทั้งหลายเหมือนพยาธิ, ควรเห็นปฏิกูลทั้งหลายเหมือนบุรุษที่เจ็บ, กิเลสทั้งหลายระงับไปด้วยอินทรีย์ทั้งห้า และกิเลสที่ระงับไปแล้วไม่เกิดอีก เหมือนโทษทั้งหลายของคนไข้ระงับไปด้วยรากไม้ที่เป็นยาหาอย่าง ครั้นเมื่อโทษระงับไป คนไข้ก็เป็นผู้หายโรค ฉะนั้น ขอนฉนใด; บัญญาทำกิจของตนแล้วก็ดับไปในที่นั้น ฉนนั้น, ก็แต่ว่าสิ่งใด คือ อนิจจังกัตติ ทุกขังกัตติ อนัตตาทกัตติ ที่บัญญัติได้ทำไว้, สิ่งนั้นมีได้ดับไป.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังให้ยิ่งขึ้นอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ทหารที่เข้าสู่สงคราม ถือเอาลูกศรไปหาลูกแล้วเข้าสู่สงคราม เพื่อจะเอาชัยชำนะกองทัพแห่งข้าศึก, ทหารนั้นเข้าสู่สงครามแล้วยิงลูกศรทั้งห้านั้นไป, กองทัพแห่งข้าศึกก็แตกไป ด้วยลูกศรทั้งห้านั้น, ทหารที่เข้าสู่สงครามนั้น จะต้องคิดว่า ‘ตนจักทำ

กิจด้วยลูกศรอีกหรือ”

ร. “ไม่ต้องคิดอีกเลย พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า, พอแล้วด้วยลูกศรห้าลูกนั้น, จะประโยชน์อะไรด้วยลูกศรเหล่านั้น.”

ธ. “ผู้มปัญญา ควรเห็นอันตรายทั้งห้าศรทธาเป็นต้น เหมือนลูกศรทั้งห้า, ควรเห็นพระโยคาวจร เหมือนทหารผู้เข้าสู่สงคราม, ควรเห็นกิเลสทั้งหลาย เหมือนกองทัพแห่งข้าศึก, กิเลสทั้งหลายที่แตกไปด้วยอันตรายทั้งห้า และกิเลสที่แตกไปแล้วไม่เกิดอีก เหมือนกองทัพแห่งข้าศึกที่แตกไปด้วยลูกศรทั้งห้า ชอนนฉนโต; บัญญาทำกิจของตนแล้วก็ดับไปในที่นั้น ฉนนั้น. ก็แต่ว่าสิ่งใด คือ อนิจจังกต ทุกขังกต อนัตตาทกต ที่บัญญัติได้ทำไว้, สิ่งนั้นมิได้ดับไป.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๕. ปรินิพพานปัญหา ๑๕

พระราชอาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้ใดไม่ปฏิเสธนธิ เขาจะเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์หรือไม่?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “เสวยบ้าง ไม่เสวยบ้าง.”

ร. “เสวยเวทนาชนิดไหน, ไม่เสวยเวทนาชนิดไหน?”

ธ. “เสวยเวทนาที่มีกายเป็นสมมุฐาน, ไม่เสวยเวทนาที่มีจิตเป็นสมมุฐาน.”

ร. “ไฉนจึงเสวยเวทนาที่มีกายเป็นสมมุฐาน, ไฉนจึงไม่เสวยเวทนาที่มีจิตเป็นสมมุฐาน?”

ธ. “สิ่งใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนา ที่มีกายเป็นสมมุ-

ฐาน, เพราะยังไม่สิ้นแห่งเหตุและปัจจัยนั้น จึงเสวยทุกขเวทนาที่มีกาย  
เป็นสมุฏฐาน, สิ่งใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนาที่มีจิตเป็น  
สมุฏฐาน, เพราะความสิ้นแห่งเหตุและปัจจัยนั้น จึงไม่เสวยทุกขเวทนา  
ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน. แมื่่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ‘พระ  
อรหันต์ท่านเสวยแต่เวทนาที่มีกายเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว, มิได้เสวย  
เวทนาที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน.’”

ร. “พระผู้เป็นเจ้า ก็เมื่อพระอรหันต์ท่านเสวยทุกขเวทนาอยู่,  
เหตุไฉนท่านไม่ปรินิพพานเสียเล่า ?”

ธ. “เพราะว่า ความรักความชังของพระอรหันต์ไม่มีเลย, อนึ่ง  
พระอรหันต์ทั้งหลายท่านไม่เร่งกาลเวลา ท่านคอยกาลเวลาอยู่. ถึง  
ค่าน พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถรเจ้าก็ได้กล่าวไว้ว่า ‘เรามีไฉนคือ  
ความตาย หรือชีวิต (ความเป็นอยู่) แต่เราคอยกาลเวลาอยู่, เหมือน  
ลูกจ้างคอยค่าจ้างอยู่ และเรามีไฉนคือความตายหรือชีวิตเลย, แต่เรา  
มีสติรู้ รอคอยกาลเวลาอยู่.’”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๕. สุขเวทนาบัญญัติ ๒๐

พระราชชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า เวทนาที่เป็นสุขเป็นกุศล  
หรืออกุศล หรือเป็นอพยากฤต.”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “เป็นกุศลก็มี อกุศลก็มี อพยากฤตก็มี.”

ร. “ถ้าว่าเป็นกุศล ก็ไม่ใช่ทุกข์, ถ้าว่าเป็นทุกข์ ก็ไม่ใช่กุศล,  
คำว่า ‘เวทนาเป็นทั้งกุศลเป็นทั้งทุกข์’ ไม่ชอบ.”



ถ. “ พระองค์จะทรงสำคัญขอความนั้นเป็นไหน: เหมือนอย่างว่า ผู้ใดผู้หนึ่งจะวางก้อนเหล็กท่อนลงในมือข้างหนึ่งของบุรุษ, ในมือที่สองวางก้อนน้ำหนักที่เย็นอย่างที่สุดลง, สิ่งทั้งสองนั้นจะเผาหรือไม่ ? ”

ร. “ เผาซิ พระผู้เป็นเจ้า. ”

ถ. “ กี่สิ่งนั้นจะร้อนทั้งสองสิ่งหรือ ? ”

ร. “ ไม่ร้อนทั้งสองสิ่ง พระผู้เป็นเจ้า. ”

ถ. “ เย็นทั้งสองสิ่งหรือ ? ”

ร. “ ไม่เย็น พระผู้เป็นเจ้า. ”

ถ. “ ขอพระองค์จงทรงทราบ: ขอนี้แหละเป็นเครื่องข่มพระองค์ ถ้าว่าของที่ร้อนเผาได้, มิใช่ของนั้นจะร้อนทั้งสองสิ่ง, เหตุนี้ขอที่ว่านั้น มิไม่ชอบหรือ ? ถ้าว่าของที่เย็นเผาได้, มิใช่ของนั้นจะเย็นทั้งสองสิ่ง, เหตุนี้ ขอที่ว่านั้นมิไม่ชอบหรือ ? ก็เหตุไฉน สิ่งทั้งสองนั้นเผาได้ แต่ไม่ร้อนทั้งสองสิ่ง, และไม่เย็นทั้งสองสิ่ง, สิ่งหนึ่งร้อน สิ่งหนึ่งเย็น แต่ว่าเผาได้ทั้งสองสิ่ง, เหตุนี้ ขอที่ว่านั้น มิไม่ชอบหรือ ? ”

ร. “ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะเจรจากับพระผู้เป็นเจ้า ผู้ช่างพูดได้ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงขยายความเถิด. ” แต่ใน พระเถระเจ้าอธิบายความให้ พระเจ้ามลินทเข้าพระราชหฤทัยด้วยอภิธรรมกถาว่า “ จักรทั้งหลายหก เหล่านี้: คือ โสมนัส ที่อาศัยความกำหนัดหก ที่อาศัยเนกขัมมะ (คุณ คือ ความออกไป) หก, โทมนัส ที่อาศัยความกำหนัดหก ที่อาศัย เนกขัมมะหก, อุเบกขา ที่อาศัยความกำหนัดหก ที่อาศัยเนกขัมมะหก, เวทนา ที่เป็นอดีตสามสัพพหกอย่าง, ที่เป็นอนาคตสามสัพพหกอย่าง, ที่เป็น

ปัจจุบันสามสิบหกอย่าง, รวมย่นเวทนาเหล่านั้นเข้าด้วยกัน เป็นเวทนาย ร้อยแปด.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๖. นามรูปปฏิสนธิคหณปัญหา ๒๑

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า อะไรเล่าจะปฏิสนธิ ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “นามและรูปนั้นแหละจะปฏิสนธิ.”

ร. “นามและรูปนี้หรือจะปฏิสนธิ ?”

ธ. “นามและรูปนี้จะปฏิสนธิหามิได้, ก็แต่ใครทำกรรมดีกรรมชั่วไว้ด้วยนามและรูปนี้, นามและรูปอื่นจะปฏิสนธิขึ้นด้วยกรรมนั้น.”

ร. “ถ้าว่า นามและรูปนั้นไม่ปฏิสนธิ ผู้นั้นเขาจักพ้นจากบาปกรรมมิใช่หรือ ?”

ธ. “ถ้าว่า นามและรูปนั้นจะไม่ปฏิสนธิ เขาก็อาจพ้นจากบาปกรรมได้, ก็แต่ว่า เหตุไฉนนามและรูปนั้นยังจะปฏิสนธิอยู่ เหตุนี้ เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรมได้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งไปลักมะม่วงของคนใดคนหนึ่ง, เจ้าของมะม่วงก็จับบุรุษนั้นไปถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินว่า ‘บุรุษนี้ลักมะม่วงของข้าพระองค์’ ฉะนั้น, บุรุษนั้นก็ให้การแก้ว่า ‘ข้าพระองค์ไม่ได้ลักมะม่วงของบุรุษนี้, มะม่วงที่บุรุษนี้ปลุกไว้บนต้นหนึ่งต่างหาก, มะม่วงที่ข้าพระองค์ลักบนต้นหนึ่งต่างหาก, ข้าพระองค์ไม่ต้องรับราชทัณฑ์เลย’ ฉะนั้น, บุรุษนั้นจะต้องรับทัณฑ์หรือไม่ ?”

ร. “ต้องรับชั้ พระผู้เป็นเจ้า”

ถ. “ต้องรับเพราะเหตุอะไร?”

ร. “ถึงบุรุษนั้นจะให้การปฏิเสธมะม่วงที่เขาหาเสีย, ก็ต้องรับราชทัณฑ์ด้วยมะม่วงที่ตนรับทีหลัง.”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด; ใครทำกรรมดีหรือชั่วไว้ด้วยนามและรูปนี้, นามและรูปอื่นก็ปฏิสนธิชนด้วยกรรมนั้น, เพราะเหตุนี้ เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรม ก็ฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังให้ยิ่งขึ้นอีก.”

ถ. “ก็อุปมาบุรุษลักข้าวสาลี ลักอ้อย เหมือนฉะนั้น, อีกอุปมาหนึ่งว่า บุรุษก่อไฟผิงในฤดูหนาวแล้วไม่ดับ หลีกไปเสีย, ไฟนั้นก็ไหม้ไร้ของบุรุษผู้นั้น, เจ้าของไร้จับบุรุษนั้นมาถวายแด่พระเจ้าแผ่นดิน (กราบทูลฟ้อง) ว่า ‘บุรุษผู้นี้เผาไร้ของข้าพระองค์’ ฉะนั้น, บุรุษนั้นกราบทูลว่า ‘ข้าพระองค์ไม่ได้เผาไร้ของบุรุษนี้, ไฟที่ข้าพระองค์ไม่ได้ดับนั้นแห่งหนึ่ง, ไฟที่เผาไร้ของบุรุษนั้นแห่งหนึ่ง, ข้าพระองค์ไม่ต้องรับราชทัณฑ์เลย’ ฉะนั้น, บุรุษนั้น จะต้องรับราชทัณฑ์หรือไม่”

ร. “ต้องรับชั้ พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ต้องรับเพราะเหตุไร?”

ร. “ถึงบุรุษนั้นจะให้การปฏิเสธไฟที่เขาหาเสีย, ก็ต้องรับราชทัณฑ์ด้วยไฟที่ตนรับทีหลัง.”

ถ. “ข้อนั้นมีอุปมาฉันใด; ผู้ใดทำกรรมดีหรือชั่วไว้ด้วยนามและรูปนี้, นามและรูปอื่นปฏิสนธิชนด้วยกรรมนั้น, เพราะเหตุนี้ เขาจึง

“ไม่พ้นจากบาปกรรมได้ ก็มีอุปไมยฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังให้ยิ่งขึ้นอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งถือไฟขึ้นสู่เรือนแล้วบริโภคอาหารอยู่ เมื่อไฟไหม้อยู่ก็ไหม้หญ้า, เมื่อหญ้าไหม้อยู่ ก็ไหม้เรือน, เมื่อเรือนไหม้อยู่ก็ไหม้บ้าน, ชนชาวบ้านจับบุรุษนั้นได้แล้วถามว่า ‘เหตุไรเจ้าจึงทำให้ไฟไหม้บ้าน,’ บุรุษนั้นบอกว่า ‘ข้าพเจ้าไม่ได้ทำไฟให้ไหม้บ้าน, ข้าพเจ้าบริโภคอาหารด้วยแสงสว่างไฟดวงหนึ่ง, ไฟที่ไหม้บ้านนั้นดวงหนึ่ง’ ฉะนั้น; เมื่อชนเหล่านั้นวิวาทกันอยู่ มาในราชสำนักของพระองค์ ๆ จะทรงวินิจฉัยอรรถคดีข้อนั้นให้ใคร (ชนะ).”

ร. “วินิจฉัยให้ชนชาวบ้าน (ชนะ) นะซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงวินิจฉัยอย่างนั้น?”

ร. “ถึงบุรุษนั้นจะพูดอย่างนั้น, ก็แต่ว่า ไฟนั้นเกิดขึ้นแต่ไฟนั้นนั่นเอง.”

ธ. “ข้อนี้มีอุปมาฉันใด ถึงนามและรูปที่มีในสมัยใกล้ต่อมรณะแผนกหนึ่ง นามและรูปที่ปฏิสนธิแผนกหนึ่ง, ก็แต่ว่า นามรูปในปฏิสนธินั้น เกิดขึ้นแต่นามและรูปที่มีในสมัยใกล้ต่อมรณะนั่นเอง เพราะเหตุนี้ เขาจึงไม่พ้นบาปกรรมได้ ก็มีอุปไมยฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งขอนางทาริกาที่ยังเด็กอยู่แล้วหมั้นไว้แล้วหลีกไปเสีย, ภายหลังนางทาริกานั้นโตเป็นสาวชน, แต่นั้นบุรุษอื่นก็มาหมั้นแล้วกระทำวิวาห์มงคลเสีย, บุรุษคนที่ขอไว้เดิมนั้นมา

แล้วพูดว่า ‘ก็เหตุไฉนท่านจึงนำเอาภรรยาของเราไป,’ บุรุษนั้นจึงพูดว่า ‘เราไม่ได้นำเอาภรรยาของท่านมา, นางทาริกาที่ยังเด็กเล็กอยู่ยังไม่เป็นสาว และซึ่งท่านได้ขอไว้และได้หมั้นไว้คนหนึ่ง, นางทาริกาที่โตเป็นสาวชั้น ข้าพเจ้าได้ขอและได้หมั้นไว้คนหนึ่ง’ ฉะนั้น, เมื่อชนเหล่านั้นวิวาทกันอยู่ มาในพระราชสำนักของพระองค์ ๆ จะทรงวินิจฉัยอรรถคดีข้อนั้นให้ใคร (ชนะ).”

ร. “วินิจฉัยให้บุรุษเดิม (ชนะ) นะซี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ก. “เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงวินิจฉัยอย่างนั้น?”

ร. “ถึงบุรุษนั้นจะพูดอย่างนั้น, ก็แต่ว่า นางทาริกานั้นก็โตเป็นสาวชั้นแต่นางทาริกานั้นนั่นเอง.”

ก. “ข้อนี้มีอุปมาฉันใด ถึงนามและรูปที่มีในสมัยใกล้ต่อมรณะแผนกหนึ่ง นามและรูปในปฏิสนธิแผนกหนึ่ง, ก็แต่ว่า นามและรูปในปฏิสนธินั้น เกิดแต่นามและรูปที่มีในสมัยใกล้ต่อมรณะนั่นเอง, เพราะเหตุนี้ เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรมได้ ก็มีอุปมาฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ก. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งชื่อนามมสคแต่มีธนาโคบาลแล้ว ฝากไว้ในมือนายโคบาลแล้วหลีกไปเสีย ด้วยคิดว่า ‘ในวันรุ่งขึ้นเราจักไปเอา’ ฉะนั้น, ในเวลาอื่น นมสคนั้นก็แปรเป็นนมสั่มไปเสีย บุรุษนั้นมาแล้วกล่าวว่า ‘ท่านจงให้นมสคนั้นแก่เรา’ ฉะนั้น นายโคบาลนั้นก็ให้นมสั่ม, บุรุษนั้นกล่าวว่า ‘เราไม่ได้ชอนนมสั่มแต่มีของท่าน ๆ จงให้นมสคนั้นแก่เรา,’ นายโคบาลบอกว่า ‘ท่านไม่รู้จัก นมสคนั้นแหละ

กลายเป็นนมสัณฺฑิ จะนฺ; เมื่อชนเหล่านั้นวิวาทกันอยู่ มาในราชสำนัก  
ของพระองค์ ๆ จะทรงวินิจฉัยอรรถคดีข้อนั้นให้ใคร (ชนะ) ?”

ร. “วินิจฉัยให้นายโคบาล (ชนะ) นะซี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ถ. “เพราะเหตุไร พระองค์จึงทรงวินิจฉัยอย่างนั้น ?”

ร. “ถึงบุรุษนั้นจะพูดอย่างนั้น, ก็แต่ว่า นมสัณฺฑิ นั้นเกิดแต่นมสด  
นั้นนั่นเอง.”

ถ. “ข้อนี้มีอุปมาฉันใด; ถึงนามและรูปที่มีในสมัยใกล้ต่อ  
มรณะแผนกหนึ่ง นามรูปในปฏิสนธิแผนกหนึ่ง, ก็แต่ว่า นามรูปใน  
ปฏิสนธิ นั้นเกิดแต่นามและรูปที่มีในสมัยใกล้ต่อมรณะนั้นเอง, เพราะ  
เหตุนี้ เขาจึงไม่พ้นจากบาปกรรมได้ ก็มีอุปมาฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๗. ปุณปฏิสนธิคหณปัญหา ๒๒

พระราชอาทรสถามว่า “ก็พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักปฏิสนธิหรือไม่ ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “อย่าเลย มหาราช ประโยชน์อะไร  
ของพระองค์ด้วยขอทตรสถามนั้น, อาตมภาพได้กล่าวไว้ก่อนแล้วมิใช่  
หรือว่า ถ้าว่าอาตมภาพยังมีอุปาทานอยู่ ก็จักปฏิสนธิ, ถ้าว่าไม่มี  
อุปาทาน ก็จักไม่ปฏิสนธิ”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งทำความชอบไว้แก่พระเจ้า  
แผ่นดิน ๆ ก็ทรงยินดี พระราชทานบำเหน็จแก่บุรุษนั้น ๆ บำเรอตน  
ให้เอิบอิมบริบูรณ์ด้วยกามคุณทั้งหลาย เพราะบำเหน็จที่ได้รับพระราชทาน

นั้น, ถ้าว่าบุรุษนั้นบอกแก่ชนว่า ‘พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงตอบแทนแก่เราสักนิดเดียว’ ฉะนั้น, บุรุษนั้นจะชื่อว่าทำถูกหรือไม่?”

ร. “ไม่ถูกเลย พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ข้อนี้มีอุปมาฉันใด; ประโยชน์อะไร ของพระองค์ด้วยข้อที่ตรัสถามนั้น, อาตมภาพได้กล่าวไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ถ้าว่าอาตมภาพยังมีอุปาทานอยู่ ก็จักปฏิบัติ, ถ้าว่าไม่มีอุปาทาน ก็จักไม่ปฏิบัติ ก็อุปมาฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๘. นามรูปปัญหา ๒๓

พระราชอาตมภาพว่า “ข้อที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าวไว้ว่า ‘นามและรูป’ ดังนั้น, อะไรเป็นนาม อะไรเป็นรูป?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “สิ่งใดหยาบ สิ่งนั้นเป็นรูป, ธรรมทั้งหลาย คือ จิตและอารมณ์ที่เกิดกับจิตอันใดซึ่งเป็นของละเอียด สิ่งนั้นเป็นนาม.”

ร. “เพราะเหตุไร นามอย่างเดียวกันก็ไม่ปฏิบัติ หรือรูปอย่างเดียวกันก็ไม่ปฏิบัติ.”

ธ. “เพราะธรรมเหล่านั้น อาศัยกันและกัน เกิดชนด้วยกัน.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ถ้ากลละของแม่ไก่ไม่มี ฟองของแม่ไก่ก็ไม่มี, สิ่งใดเป็นกลละ สิ่งใดเป็นฟอง แม่สิ่งทั้งสองนั้นอาศัยกันและกัน เกิดชนด้วยกัน ข้อนี้ฉันใด, ถ้าว่า ในนามและรูปนั้น นามไม่มี

แม้รูปก็ไม่มี ฉะนั้น, สิ่งใดเป็นนาม สิ่งใดเป็นรูป สิ่งทั้งสองนั้น อาศัย  
กันและกัน เกิดขึ้นด้วยกัน ขอนใดเบนมาแล้ว สนั่นกาลยดยาว.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๕. ทิมมัทธาปัญหา ๒๔

พระราชอาศรมถามว่า “ขอทพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากล่าวว่า ‘กาลไกลอัน  
ยดยาว’ ฉะนั้น, อะไรชื่อว่ากาลไกลนั้น ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “กาลไกลที่เป็นอดีตอย่างหนึ่ง, กาลไกล  
ที่เป็นอนาคตอย่างหนึ่ง, กาลไกลที่เป็นปัจจุบันอย่างหนึ่ง.”

ร. “กาลไกลทั้งหมดนั้น มีหรือพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “บางอย่างมี บางอย่างไม่มี.”

ร. “อย่างไรหนามี อย่างไรหนไม่มี.”

ธ. “สังขารทั้งหลายใด ที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปร  
ไปแล้ว กาลไกลนั้นไม่มี, ธรรมทั้งหลายใด ที่เป็นวิบาก และธรรม  
ที่มีวิบากเป็นธรรมดา และธรรมที่ให้อภิสันธิในที่อื่น กาลไกลนั้นมีอยู่  
สัตว์ทั้งหลายใด ทำกาลกิริยาแล้ว เกิดในที่อื่น กาลไกลนั้นมีอยู่,  
ส่วนสัตว์ทั้งหลายใด ปรีนิพพานแล้ว กาลไกลนั้นไม่มี เพราะว่ากาล  
ไกลนั้น ดับเสียแล้ว.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”



## วรรคที่สาม

### ๑. อัทธานปัญหา ๒๕

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ก็อะไรเป็นมูลของกาลไกล  
ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเล่า ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “มหाराช อวิชชาเป็นมูลของกาลไกล  
ที่เป็นอดีตอนาคตปัจจุบัน, (คือ) สังขารย่อมมีมา เพราะอวิชชาเป็น  
ปัจจัย, วิญญาณย่อมมีมา เพราะสังขารเป็นปัจจัย, นามรูปย่อมมีมา  
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย, สฬายตนะย่อมมีมา เพราะนามรูปเป็นปัจจัย,  
ผัสสะย่อมมีมา เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย, เวทนาย่อมมีมา เพราะ  
ผัสสะเป็นปัจจัย, ตณห์ทาย่อมมีมา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย, อุปาทาน  
ย่อมมีมา เพราะตณห์ทาเป็นปัจจัย, ภพย่อมมีมา เพราะอุปาทานเป็น  
ปัจจัย,ชาติย่อมมีมา เพราะภพเป็นปัจจัย, ชราและมรณโสภปริเทว  
ทุกขโทมนัสอุปายาสย่อมมีมา เพราะชาติเป็นปัจจัย; เงื่อนต้นแห่งกาล  
ไกลนั้นย่อมไม่ปรากฏดังนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๒. ปุริมโกฏีปัญหา ๒๖

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ก็ขอทพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากล่าว  
ว่า ‘เงื่อนต้นไม่ปรากฏนั้น, ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง’”

พระเถระเจ้าทูลว่า “ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า บุรุษคน  
หนึ่ง จะเพาะพืชลงในแผ่นดินสักนิดหน่อย, หน่อก็จะแตกขึ้นจากพืช

นนแล้ว ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์โดยลำดับแล้วจะเฟล็ดผล, และ  
บุรุษคนนั้น จะถือเอาพืชแม่แต่ผลไม้นั้นไปปลูกอีก, หน่อก็จะแตกขึ้น  
แม่จากพืชนั้นแล้ว ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์โดยลำดับแล้วจะเฟล็ด  
ผล, เมื่อเป็นดังนี้ ที่สุดของความสืบทอดอันนี้มีหรือไม่?”

ร. “ไม่มีซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอนนฉันใด, เงื่อนต้นของกาลไกล ก็ไม่ปรากฏฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีก.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า ฟองไก่อมาจากแม่ไก่ แม่ไก่อก็มาจากฟองไข่  
ฟองไข่ก็มาจากแม่ไก่อ้นอก, เมื่อเป็นดังนี้ ที่สุดของความสืบทอดอัน  
นี้มีหรือไม่?”

ร. “ไม่มีซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอนนฉันใด, เงื่อนต้นของกาลไกล ก็ไม่ปรากฏฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

พระเถรเจ้า เขียนรูปจักรลงทพนแล้ว ทูลถามพระเจ้ามลินทว่า  
“ขอถวายพระพร ที่สุดของจักรนมีหรือไม่?”

ร. “ไม่มีซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอนนฉันใด, จักรทั้งหลาย (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)  
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วเหล่านี้ ก็เหมือนฉันนั้น, (คือ) อาศัยตา  
กับรูป เกิดจักขุวิญญาณขึ้น, อาศัยหูกับเสียง เกิดโสตวิญญาณขึ้น, อาศัย  
จมูกกับกลิ่น เกิดฆานวิญญาณขึ้น, อาศัยลิ้นกับรสเกิดชีวหาวิญญาณขึ้น,  
อาศัยกายกับโผฏฐัพพะ เกิดกายวิญญาณขึ้น, อาศัยใจกับธรรม เกิด

มโนวิญญูณชั้น, ความประชุมแห่งธรรมทั้งหลายสามประการ ๆ ชื่อ ผัสสะ, ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา, เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา, ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน, อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดกรรม, ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ย่อมเกิดขึ้นแต่กรรมนั้นนอก, ก็เมื่อเป็นดังนี้ ที่สุด ของความสืบทอดอันนี้ มีหรือไม่?”

ร. “ไม่มีซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ขอถวายพระพร ขอนั้นฉันใด, เงื่อนต้นของกาลไกลก็ไม่ปรากฏฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๓. โภภิยาปริมปัญหา ๒๓

พระราชาสถาถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ก็ขอที่พระผู้เป็นเจ้ากล่าว ว่า ‘เงื่อนต้นไม่ปรากฏฉัน, เงื่อนต้นนั้นอะไร?’”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “เงื่อนต้นนั้น คือ กาลไกลที่เป็นอดีต.”

ร. “ก็ขอที่พระผู้เป็นเจ้าว่า ‘เงื่อนต้นไม่ปรากฏฉัน, ไม่ปรากฏ ทั้งหมดหรือ?’”

ธ. “บางอย่างปรากฏ, บางอย่างไม่ปรากฏ.”

ร. “อย่างไรปรากฏ อย่างไรไม่ปรากฏ?”

ธ. “ขอถวายพระพร ในกาลก่อนแต่นี้ อวิชาไม่ได้มีแล้วด้วย ประการทั้งปวง, เงื่อนต้นนั้นแหละไม่ปรากฏ; สิ่งใดที่ยังไม่มีย่อมมีขึ้น ที่มีแล้วย่อมกลับไปปราศ, เงื่อนต้นนั้นแหละปรากฏ.”

ร. “ก็สิ่งใดที่ยังไม่มีย่อมมีขึ้น, ที่มีแล้วย่อมกลับไปปราศ, สิ่งนั้น

ชาติทั้งสองข้างแล้ว ย่อมถึงความลวงลับไปไม่ใช่หรือ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า?”

ก. “ขอถวายพระพร อย่างนั้นซิ.”

ร. “ก็สิ่งที่ชาติทั้งสองข้างแล้ว, อาจต่อดีอีกหรือไม่?”

ก. “ขอถวายพระพร ได้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ก. “ได้ทำตนไม่ให้เป็นอุปมาในข้อนี้ว่า ‘ก็แต่ว่าชั้นทั้งหลาย ชื่อว่าพืชแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น.’”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๕. สังขารชายนพัญญา ๒๘

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า สังขารทั้งหลายบางอย่างที่ เกิดอยู่ มีหรือ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร มี.”

ร. “สังขารทั้งหลายเหล่านี้ไหน พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ก. “เมื่อตาและรูปมี จักขุวิญญาณก็มีขึ้น, เมื่อจักขุวิญญาณมี จักขุสัมผัสก็มีขึ้น, เมื่อหูและเสียงมี โสทวิญาณก็มีขึ้น, เมื่อโสทวิญาณมี โสทสัมผัสก็มีขึ้น, เมื่อจมูกและกลิ่นมี ฆานวิญาณก็มีขึ้น, เมื่อฆานวิญาณมี ฆานสัมผัสก็มีขึ้น, เมื่อลิ้นและรสมี ชิวหาวิญาณก็มีขึ้น, เมื่อชิวหาวิญาณมี ชิวหาสัมผัสก็มีขึ้น, เมื่อกายและโผฏฐัพพะมี กายวิญาณก็มีขึ้น, เมื่อกายวิญาณมี กายสัมผัสก็มีขึ้น, เมื่อใจและธรรมมี มโนวิญาณก็มีขึ้น, เมื่อมโนวิญาณมี

มโนสัมผัสกัมชน, เมอสมผัสทงหกนมอยู่แล้ว เวทนากัมชน, เมอ  
 เวทนามี ตณหากัมชน, เมอตณหามี อุปาทานกัมชน, เมออุปาทานมี  
 ภพกัมชน, เมอภพมี ชาทกัมชน, เมอชาติมี ชรา มรณะ โสภก ปริเทว  
 ทุกข โทมนัส อุปายาส กัมชนพร้อม, ความเกิดชนพร้อมแห่งกองทุกข์  
 ทงสนนหน ย่อมมีอย่างน. ก็เมอตาและรูปไม่มี จักขุวิญญาณกัมโตมี,  
 เมอจักขุวิญญาณไม่มี จักขุสมผัสกัมโตมี, เมอจักขุสมผัสไม่มี  
 เวทนากัมโตมี, เมอเวทนาไม่มี ตณหากัมโตมี, เมอตณหาไม่มี อุปา-  
 ทานกัมโตมี, เมออุปาทานไม่มี ภพกัมโตมี, เมอภพไม่มี ชาทกัมโต  
 มี, เมอชาติไม่มี ชราและมรณโสภกปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาสกัธบ  
 ไป, ความดับโดยมิเหลือแห่งกองทุกข์ทงสนนหน ย่อมมีอย่างน."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ."

๕. ภาวันตสังขารชายนปัญหา ๒๕

พระราชอาตรัสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้า สังขารทงหลายบางอย่าง  
 ที่มิเคยเกิด ย่อมเกิดชนมีบางหรือ ?"

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า "ขอถวายพระพร ไม่มี."

ร. "ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง."

ธ. "พระองค์จะทรงสำคัญความชอบเป็นไฉน, พระที่นั่งซึ่งเป็น  
 ที่ประทับแห่งพระองค์หลังนี้ มิเคยเกิด เกิดแล้วหรือ ?"

ร. "อะไร ๆ ในที่นี้ ซึ่งมิเคยเกิด เกิดแล้วไม่มี, ของในที่นี้ล้วน  
 แต่เคยเกิด เกิดแล้วทงสน, มิทงหลายนี้ได้เกิดแล้วในป่า, ดินนี้ได้

เกิดแล้วที่แผ่นดิน, เรือนหลังนี้โตเกิดแล้วอย่างนี้ เพราะอาศัยความเพียรที่พอจะให้เป็นที่โตของหญิงและบุรุษ.”

ธ. “ขอนั้นฉันใด, สังขารทั้งหลายบางอย่างที่ไม่เคยเกิด ย่อมเกิดขึ้นไม่มี, ที่เคยเกิดจึงเกิดขึ้นได้ ขอนั้นฉันนั้น”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า พืชคามและภุกคามทั้งหลายบางอย่างที่ปลูกไว้ในแผ่นดินแล้ว ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์โดยลำดับ ก็ผลัดดอกออกผล ไซ้ว่าต้นไม้ทั้งหลายเหล่านั้นไม่เคยเกิด เกิดแล้ว, ต้นไม้ทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่เคยเกิด เกิดแล้วทั้งสิ้น. ขอนั้นฉันใด; สังขารทั้งหลายบางอย่าง ที่ไม่เคยเกิดย่อมเกิดขึ้น ไม่มี, ที่เคยเกิดจึงเกิดขึ้นได้ ก็เหมือนฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ยังชนอีก.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ช่างหม้อทั้งหลาย ขุดดินขึ้นจากแผ่นดินแล้ว ทำภาชนะทั้งหลายต่าง ๆ, มิใช่ว่าภาชนะทั้งหลายนั้น ไม่เคยเกิดแล้ว, ภาชนะทั้งหลายนั้น เคยเกิดจึงเกิดแล้ว ขอนั้นฉันใด; สังขารทั้งหลาย บางอย่างที่ไม่เคยเกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่มี, ที่เคยเกิดจึงเกิดขึ้นได้ ฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. “ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า “ตัวของพินไม่มี, หนังไม่มี, รางไม่มี, คันไม่มี, ลูกบิดไม่มี, เครื่องติดไม่มี, ความเพียรที่พอจะให้เกิดเสียงโตของบุรุษไม่มี, เสียงจะเกิดขึ้นโตหรือ?”

ร. “ไม่ได้ซี”

ธ. “ก็เมื่อใด ตัวของพินมี, หนิงมี, รางมี, คินมี, ลุกบิตมี, สายมี, เครื่องตมมี, ความเพียรที่พอจะให้เกิดเสียงไตของบุรุษมีอยู่ เสียงจะเกิดขึ้นไตหรือไม่ ?”

ร. “ได้ซี”

ธ. “ขอนั้นฉันใด, สังขารทั้งหลายบางอย่างที่ไม่เคยเกิด ย่อม เกิดขึ้น ไม่มี, ที่เคยเกิด จึงเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีก”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ไม้สีไฟไม่มี, ลุกไม้สีไฟสำหรับรองข้าง ล่างไม่มี, เชือกสำหรับผูกไม้สีไฟไม่มี. ไม้สำหรับสีข้างบนไม่มี, ปุยม ไม้มี, ความเพียรที่พอจะให้เกิดไฟไตของบุรุษไม่มี, ไฟนั้นจะเกิดขึ้น ไตหรือไม่ ?”

ร. “ไม่ได้ซี.”

ธ. “ก็เมื่อใดไม้สีไฟมี, ลุกไม้สีไฟสำหรับรองข้างล่างมี, เชือก สำหรับผูกไม้สีไฟมี, ไม้สำหรับสีข้างบนมี, ปุยมมี, ความเพียรที่พอจะ ให้เกิดไฟไตของบุรุษมี, ไฟนั้นจะเกิดไตหรือไม่ ?”

ร. “ได้ซี.”

ธ. “ขอนั้นฉันใด, สังขารทั้งหลายบางอย่างที่ไม่เคยเกิด ย่อม เกิดขึ้น ไม่มี, ที่เคยเกิด จึงเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีก”

ธ. “เหมือนอย่างว่า แก้วมณีไม่มี, แสงพระอาทิตย์ไม่มี

โคมัยไม่มี, ไฟนั้นจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?”

ร. “ไม่ได้ซิ”

ถ. “ก็เมื่อใดแก้วมณีมี, แสงพระอาทิตย์มี, โคมัยมี, ไฟนั้นจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?”

ร. “ได้ซิ.”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด, สังขารทั้งหลายบางอย่างที่ไม่เคยเกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่มี, ที่เคยเกิด จึงเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังให้ยิ่งขึ้นอีก.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า แว่นไม่มี, แสงสว่างไม่มี, หน้าไม่มี, ตัวจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?”

ร. “ไม่ได้ซิ”

ถ. “ก็เมื่อใด แว่นมี, แสงสว่างมี, หน้ามี, ตัวจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ?”

ร. “ได้ซิ.”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด, สังขารทั้งหลายบางอย่างที่ไม่เคยเกิด ย่อมเกิดขึ้น ไม่มี, ที่เคยเกิด จึงเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๖. เวทคุปปัญหา ๓๐

พระราชอาศรัยถามว่า “เจตภูต ( เวทคุ ) มีอยู่หรือพระผู้เป็นเจ้า ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “มหाराช อะไรชื่อว่า เจตภูต ( เวทคุ ).”

ร. “สภาวะที่เป็นอยู่ในภายใน ย่อมเห็นรูปได้ด้วยนัยน์ตา, ฟัง



เสียงไต่ควายหู, สุปทมกลืนไต่ควายจุมุก, ลีมนรสไต่ควายลิ้น, ถูกต้อง  
 อารมณ์ที่จะพึงถูกต้องไต่ควายกาย, วัชรธรรมที่ควรรู้ไต่ควายใจ, เหมือน  
 กะเราทั้งหลายนั่งอยู่ที่ปราสาทนั่นแล้ว ปรารธนาจะดูโดยหน้าต่างใด ๆ  
 จะพึงเห็นได้โดยหน้าต่างนั้น ๆ, ปรารธนาจะดูโดยหน้าต่างข้างทิศบูรพา  
 ก็จะได้เห็นได้โดยหน้าต่างข้างทิศบูรพา, ปรารธนาจะดูโดยหน้าต่างข้างทิศ  
 บัศจิม ก็จะได้เห็นได้โดยหน้าต่างข้างทิศบัศจิม, ปรารธนาจะดูโดยหน้า  
 ใต้ข้างทิศอุดร ก็จะได้เห็นได้โดยหน้าต่างข้างทิศอุดร, ปรารธนาจะดู  
 โดยหน้าต่างข้างทิศทักษิณ ก็จะได้เห็นได้โดยหน้าต่างข้างทิศทักษิณ,  
 ข้อนั้นใด; สภาวะที่เป็นอยู่ในภายในนั้น ปรารธนาจะเห็นโดยทวาร  
 ใด ๆ ย่อมเห็นได้โดยทวารนั้น ๆ”

ถ. “ขอถวายพระพร อาตมภาพจะกล่าวถึงทวารห้า, ขอพระองค์  
 ทรงสดับ ทำในพระทัยให้ชอบเถิด. ถ้าสภาวะที่เป็นอยู่ในภายในนั้น  
 จะเห็นรูปไต่ควายนัยน์ตา, เหมือนอย่างว่า เราทั้งหลายนั่งอยู่ที่ปราสาท  
 ปรารธนาจะดูโดยพระแสงใด ๆ ก็ย่อมจะเห็นรูปได้โดยพระแสงนั้น ๆ,  
 ปรารธนาจะดูโดยพระแสงข้างทิศบูรพา หรือ ทิศบัศจิม ทิศอุดร ทิศ  
 ทักษิณ ก็จะได้เห็นรูปได้โดยพระแสงข้างทิศบูรพา ทิศบัศจิม ทิศอุดร  
 ทิศทักษิณ, เมื่อเป็นเช่นนั้น; สภาวะที่เป็นอยู่ในภายในนั้นจะเห็นรูป พัง  
 เสียง สุปทมกลืน ลีมนรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ วัชรธรรมารมณ์ ไต่ควายตา,  
 หู, จุมุก, ลิ้น, กาย, ใจ, ( ทมิไสวสยอกห้าทวารนั้น ) ก็ไต่ทงนนั้นหรือ  
 มหาราช ?”

ร. “ไม่ได้หมดทงนนั้นซี.”

ถ. “คำที่พระองค์ตรัสนั้น ข้างต้นกับข้างปลายมิได้สมกัน อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า เราทั้งหลายนั่งอยู่บนปราสาทนั้นแล้ว, เมื่อพระบัญญัติทั้งหลายเหล่านั้นเปิดแล้ว หันหน้าไปข้างนอก ย่อมเห็นรูปได้ ดีกว่าทางอากาศอันใหญ่ ชอนฉนฺโต, สภาวะที่เป็นอยู่ในภายในนั้น, ครั้นเมื่อทวาร คือ ดวงตาเปิดแล้ว จะพึงเห็นรูปได้ ดีกว่าทางอากาศอันใหญ่ ฉนฺน, ครั้นเมื่อเปิดแล้ว จมูกเปิดแล้ว ลิ้นเปิดแล้ว กายเปิดแล้ว จะพึงฟังเสียงได้ จะพึงดมกลิ่นได้ จะพึงลิ้มรสได้ จะพึงถูกต้อง โผฏฐัพพะได้ ดีกว่าทางอากาศอันใหญ่หรือไม่?”

ร. “ไม่ได้ซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอถวายพระพร คำที่พระองค์ตรัสนั้น ข้างต้นกับข้างปลาย มิได้สมกัน. อีกอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างว่า ทินนอมาทย์นี้ออกไปยืน อยู่ที่ภายนอกชุมพระทวารแล้ว, พระองค์จะทรงทราบหรือไม่?”

ร. “ทราบซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า ทินนอมาทย์นี้เข้าไป ณ ภายในแล้ว ยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ ๆ จะทรงทราบหรือไม่?”

ร. “ทราบซี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ชอนฉนฺโต, สภาวะที่เป็นอยู่ในภายในนั้น จะพึงรู้รสที่วางไว้บนลิ้นว่า ‘เป็นรสเปรี้ยว, รสเค็ม, รสขม, รสเผ็ด, รสฝาด, รสหวาน’ หรือไม่?”

ร. “รู้ซี พระผู้เป็นเจ้า.”



เกิดขึ้น เพราะปัจจัยอย่างนั้น, แต่เจตภูต (เวทกุ) ไม่มีอยู่ในนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของฉลาดจริง ๆ.”

### ๗. จักขุวิญญาณ มโนวิญญาณปัญหา ๓๑

พระราชาสตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของ จักขุวิญญาณ, โสทวิญญาณ, ชานวิญญาณ, ชิวหาวิญญาณ, กายวิญญาณ, วิญญาณทั้งหลายอย่างนั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในที่ใด; มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นในที่นั้นหรือ ?

พระเถรเจ้าก็ทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของ กิวิญญาณทั้งหลายนั้น อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณเกิดขึ้นภายหลัง, หรือว่ามโนวิญญาณเกิดขึ้นก่อน, วิญญาณทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นภายหลังเล่า ?”

ธ. “ขอถวายพระพร วิญญาณทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณเกิดขึ้นภายหลัง.”

ร. “กิวิญญาณทั้งหลายนั้น ไตสังมโนวิญญาณว่า ‘เราเกิดขึ้นในที่ใด ท่านจงเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้, หรือว่ามโนวิญญาณบอกกิวิญญาณทั้งหลายว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นในที่ใด เราจักเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้.”

ธ. “ขอถวายพระพร ไม่อย่างนั้น, ความเจรจาด้วยกันและกันแห่งวิญญาณทั้งหลายเหล่านั้นมิได้มี.”

ร. “ก็อย่างไร วิญญาณทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญาณจึงเกิดขึ้นในที่นั้นเล่า พระผู้เป็นเจ้าของ.”

ธ. “เพราะมโนวิญญาณเป็นจุดที่ลุ่ม เพราะเป็นทวาร เพราะ

เบ็นทเคย และเพราะเบ็นทชานาญ”

ร. “วิญญาณทงห้าเกิดซันในทีไต มโนวิญญาณเกิดซันในที  
 หน, เพราะมโนวิญญาณเบ็นคุดที่ลุ่มนั้อย่างไร, ขอพระผู้เบ็นเจ้า  
 จงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความซอนนเบ็น  
 ใจน : เหมือนอย่างว่า เมื่อฝนตกอยู่ น้ำจะฟิงไหลไปโดยทีไหนเล่า?”

ร. “ที่ลุ่มอยู่ทางไหน น้ำก็จะไหลไปโดยทางนั้นแหละ พระผู้  
 เบ็นเจ้า.”

ธ. “ก็เมือเบ็นอย่างนั้น ฝนตกในสมัยอื่นอีก, น้ำจะฟิงไหลไป  
 ทางไหนอีกเล่า?”

ร. “น้ำคราวก่อนไหลไปทางไต, น้ำคราวหลังก็ไหลไปทางนั้น.”

ธ. “ขอถวายพระพร น้ำคราวก่อนไตส่งน้ำคราวหลังหรือว่า  
 ‘ถ้าเราไหลไปทางไต, ท่านจงไหลไปทางนั้น’ ดั่งนี้, หรือว่าน้ำคราว  
 หลังบอกน้ำคราวหน้าก่อนว่า ‘ท่านจักไหลไปทางไต, เราจักไหลไป  
 ทางนั้น’ ดั่งนี้.”

ร. “หามิได้ ความเจรจาด้วยกันและกัน ของน้ำทงสองคราว  
 หนมิได้ม, น้ำทงสองคราวนั้นไหลไป ก็เพราะที่นั้นลุ่ม.”

ธ. “ซอนนฉันไต, วิญญาณทงห้าอย่างไตอย่างหนึ่งเกิดซันใน  
 ทีไต มโนวิญญาณก็เกิดซันในที่นั้น เพราะเบ็นคุดที่ลุ่ม, วิญญาณ  
 ทงห้าหน มิได้ส่งมโนวิญญาณว่า ‘เราเกิดซันในทีไต ท่านจงเกิด  
 ซันในที่นั้น’ ดั่งนี้, มโนวิญญาณก็มิได้บอกวิญญาณทงห้าว่า ‘ท่าน

เกิดขึ้นในที่ใด เราก็กเกิดในที่นั้น' ดังนี้. ความเจรจาด้วยกัน และกันของวิญญานทั้งหลายนั้นมิได้มี, มโนวิญญานเกิดขึ้น ก็เพราะ มโนวิญญานเป็นเหตุที่ลุ่ม ชอนักเหมือนฉะนั้น."

ร. "วิญญานทั้งห้าอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญานย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เพราะมโนวิญญานเป็นทวารนั้นอย่างไร? ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง."

ธ. "เหมือนอย่างว่า เมืองซึ่งตั้งอยู่ในที่สุดแดนของพระราชา มีกำแพงและเสาระเนียดแข็งแรงหนา มีประตู ๆ เดียว, บุรุษปรารถนา จะออกไปจากเมืองนั้น บุรุษนั้นจะพึงออกไปทางไหน."

ร. "ออกไปทางประตูนะซี."

ธ. "ขอถวายพระพร บุรุษคนอื่นอีก ปรารถนาจะออกไปจากเมืองนั้น จะพึงออกไปทางไหน?"

ร. "บุรุษคนก่อนออกไปทางใด บุรุษคนที่หลังก็ออกไปทางนั้นแหละ."

ธ. "บุรุษคนก่อนได้สั่งคนที่หลังว่า 'เราออกไปทางใด ท่านจงออกไปทางนั้น' ดังนี้, หรือว่าบุรุษคนที่หลังบอกบุรุษคนก่อนว่า 'ท่านจักไปทางใด เราก็จักไปทางนั้น' ดังนี้เล่า?"

ร. "ห้ามได้, ความเจรจาด้วยกันและกัน ของบุรุษทั้งสองนั้น มิได้มี."

ธ. "ชอนักฉันใด, วิญญานทั้งห้าอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญานก็เกิดขึ้นในที่นั้น เพราะมโนวิญญานเป็นทวาร,

วิญญาณทั้งห้าไม่มีได้ส่งมโนวิญญาณว่า ‘เราเกิดขึ้นในที่ใด ท่านจงเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้, และมโนวิญญาณก็ได้บอกวิญญาณทั้งห้าว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นในที่ใด เราก็จักเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้. ความเจรจาด้วยกันและกัน ของวิญญาณทั้งหลายเหล่านั้นไม่มี, วิญญาณทั้งห้านี้ เกิดเพราะมโนวิญญาณเป็นทวาร ขอนักเหมือนจะนั้น.”

ร. “วิญญาณทั้งห้าอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เพราะมโนวิญญาณเป็นที่เคยนั้นอย่างไร? ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความซ้อนนั้นเป็นใจนเกวียนเล่มหนึ่งไปก่อน, ในภายหลังเกวียนเล่มที่สองจะพึงไปทางไหน?”

ร. “เกวียนเล่มก่อนไปทางใด เกวียนเล่มที่หลังก็ไปทางนั้นนะซี”

ธ. “ขอถวายพระพร เกวียนเล่มก่อนได้ส่งเกวียนเล่มหลังว่า ‘เราไปทางใด ท่านจงไปทางนั้น’ ดังนี้, หรือว่าเกวียนเล่มที่หลังบอกเกวียนเล่มก่อนว่า ‘ท่านจักไปทางใด เราก็จักไปทางนั้น’ ดังนี้”

ร. “ห้ามได้, ความเจรจาดูด้วยกันและกัน ของเกวียนทั้งหลายนั้นไม่มี, เกวียนเล่มก่อนไปทางใด เกวียนเล่มที่หลังก็ไปทางนั้น เพราะเป็นของเคย.”

ธ. “ซ้อนนั้นใจ, วิญญาณทั้งห้าอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เพราะมโนวิญญาณเป็นที่เคย, วิญญาณทั้งห้าไม่มีได้ส่งมโนวิญญาณว่า ‘เราเกิดขึ้นในที่ใด ท่านจงเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้, และมโนวิญญาณก็ได้บอกวิญญาณทั้งห้า

ว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นในที่ใด เราจักเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้, ความเจรจา  
ด้วยกันและกัน ของวิญญาณทั้งหลายเหล่านั้นนมโदिम, วิญญาณทั้งหลาย  
เกิดขึ้นเพราะมโนวิญญาณเป็นที่เคย ขอนกเหมือนจะนน.”

ร. “วิญญาณทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นในที่ใด มโน-  
วิญญาณย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น เพราะมโนวิญญาณเป็นที่ชำนาญนั้น  
อย่างไร ? ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “คนแรกเรียนศิลปะ คือ วิชาขับ อันต่างโดยชื่อว่า มุทธา คณนา  
สังฆา เลขา ย่อมมีความเงื่องช้า, ภายหลังในสมัยอื่น เพราะได้ตริตรอง  
ทำชำนาญ ย่อมไม่มีความเงื่องช้า เหมือนอย่างก่อนฉันใด; วิญญาณ  
ทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในที่ใด มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นใน  
ที่นั้น เพราะมโนวิญญาณเป็นที่ชำนาญ, วิญญาณทั้งหลายนั้นนมโदिम  
มโนวิญญาณว่า ‘เราเกิดขึ้นในที่ใด ท่านจงเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้,  
และมโนวิญญาณก็มีได้บอกวิญญาณทั้งหลายว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นในที่ใด  
เราจักเกิดขึ้นในที่นั้น’ ดังนี้, ความเจรจาดูด้วยกันและกันของวิญญาณ  
ทั้งหลายนั้นนมโदिम, วิญญาณทั้งหลายนั้นเกิดขึ้นเพราะมโนวิญญาณเป็นที่  
ชำนาญ ขอนกเหมือนจะนน.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๘. ยัสสัลกขณปัญหา ๓๒

พระราชอาทรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า มโนวิญญาณเกิดขึ้นใน  
ที่ใด, เวทนาก็เกิดขึ้นในที่นั้นหรือ ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร มโนวิญญาณเกิดขึ้นใน



ที่ใด แม่ผสสะ แม่เวทนา แม่สญญา แม่เจตนา แม่วตก แมวจารกยอมเกิด  
ในทันที; ธรรมทั้งหลายมีผสสะเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นในทันทีแมทงหมด.”

ร. “ พระผู้เป็นเจ้า ผสสะมีลักษณะอย่างไร ? ”

ถ. “ ผสสะมีลักษณะถูกต้อง.”

ร. “ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “ เหมือนอย่างว่า เกะสองตัวจะชนกัน, ฟังเห็นจักษุว่า  
เหมือนเกะตัวหนึ่งในเกะทงสองนั้น, ฟังเห็นรูปว่า เหมือนเกะตัวที่  
สอง, ฟังเห็นผสสะว่า เหมือนความถูกต้องแห่งเกะทงสองนั้น.”

ร. “ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ยิ่งขึ้นไปอีก.”

ถ. “ เหมือนอย่างว่า ฝ่ามือทงสองจะปรบกัน ฟังเห็นจักษุว่าเหมือน  
ฝ่ามือข้างหนึ่งในฝ่ามือทงสองข้างนั้น, ฟังเห็นรูปว่า เหมือนฝ่ามือข้างที่  
สอง, ฟังเห็นผสสะว่า เหมือนความถูกต้องแห่งฝ่ามือทงสองข้างนั้น.”

ร. “ ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ถ. “ เหมือนอย่างว่า คนถือไม้กรบสองอันจะตีกัน, ฟังเห็น  
จักษุว่า เหมือนไม้กรบอันหนึ่งในไม้กรบทงสองอันนั้น, ฟังเห็นรูปว่า  
เหมือนไม้กรบอันที่สอง, ฟังเห็นผสสะว่า เหมือนความถูกต้องแห่ง  
ไม้กรบทงสองอันนั้น.”

ร. “ พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๕. เวทนามีลักษณะอย่างไร ๓๓

พระราชอาทรสถามว่า “ พระผู้เป็นเจ้า เวทนามีลักษณะอย่างไร ? ”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “มหाराช เวทนามีลักษณะรูสึกและมีลักษณะสวย.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งทำความชอบไว้แต่พระเจ้าแผ่นดิน ๆ ก็ทรงยินดี พระราชทานบำเหน็จแก่บุรุษนั้น ๆ บำเรอตนให้อิ่มเอิบบริบูรณ์ด้วยกามคุณทั้งห้า เพราะบำเหน็จที่ได้รับพระราชทานนั้น, บุรุษนั้นจึงมาคำนึงอยู่ว่า ‘เราได้ทำความชอบไว้แต่พระเจ้าแผ่นดินในกาลก่อนแล้ว, พระเจ้าแผ่นดินทรงยินดี พระราชทานบำเหน็จแก่เรา, เราจึงได้สวยเวทนาอันนี้ มีการที่ได้ทำความชอบนั้นเป็นเหตุ’ ก็อกันยหนึ่ง เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งทำกุศลไว้แล้ว ครนสนชีพแล้วก็ได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์, บุรุษนั้นก็บำเรอตนให้อิ่มเอิบบริบูรณ์ด้วยกามคุณห้าอันเป็นที่พโยอยู่ในเทนน, บุรุษนั้นจึงมาคำนึงว่า ‘เราได้ทำกุศลกรรมไว้ในปางก่อนแหละ เราจึงได้สวยเวทนาอันนี้ มีการที่ได้ทำกุศลกรรมอันนั้นเป็นเหตุ’ ดังนี้ ขอนมอุปมานั้นใด; เวทนามีลักษณะรูสึก และมีลักษณะสวย ก็เหมือนกันจะนน.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๐. สัญญาลักขณปัญหา ๓๔

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สัญญามีลักษณะอย่างไร?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “สัญญามีลักษณะกำหนดรู้.”

ร. “สัญญา กำหนดรู้ได้อย่างไร?”

ถ. “สัญญา กำหนดรูสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว และสีเสด;  
สัญญามีลักษณะกำหนดรูอย่างนแหละ มหาราช.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของมาเฝ้าข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า เจ้าพนักงานผู้จัดการพระคลังหลวง เข้า  
ไปสู่พระคลังหลวงแล้ว เห็นเครื่องราชูปโภคทั้งหลาย ทิมสีเขียว สี  
เหลือง สีแดง สีขาว และสีเสดแล้วก็กำหนดจำได้ ชื่อนั้นใด, สัญญา  
มีลักษณะกำหนดจำเหมือนจะนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๑. เจตนาลักขณปัญหา ๓๕

พระราชอาตมธิดาถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของ เจตนามีลักษณะอย่างไร?”

พระเถรเจ้าก็ทูลตอบว่า “มหาราช เจตนามีลักษณะดำริและ  
ลักษณะแต่ง.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของมาเฝ้าข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษคนหนึ่งแต่งยาพิษแล้วดื่มกินเองบ้าง  
ให้คนอื่นดื่มกินบ้าง, บุรุษหนึ่งก็จะไต่เสวยทุกชดวยตนเอง, แม้ถึงคนอื่น  
ก็จะไต่เสวยทุกช้ ชื่อนั้นใด; บุคคลบางคนในโลกนี้ ดำริอกุศลกรรม  
ด้วยเจตนาแล้ว ครนสนชัพแล้วก็จะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก,  
แม้ผู้ใดสำเหนียกตามบุรุษนั้น ครนสนชัพแล้ว ผู้หนึ่งก็จะไปเกิดใน  
อบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ชื่อนักเหมือนจะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง เหมือน  
อย่างว่า บุรุษคนหนึ่งแต่งเนยใส เนยข้น นามน นามผง น้าออย ให้มีรส

กลมเกลียวกันแล้ว ต้มกินเองบ้าง ให้คนอื่นต้มบ้าง, บุรุษนั้นก็  
 พึงได้ความสุขด้วยตนเอง แม้อันอื่นก็พึงได้ความสุขด้วย ข้อนั้นฉันใด;  
 บุคคลบางคนในโลกนี้ ดำริกุศลกรรมด้วยเจตนาแล้ว ครั้นสิ้นชีพแล้ว  
 ก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์, แม้ผู้ใดสำเนียงตามบุคคลนั้น ครั้น  
 สิ้นชีพแล้ว ก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้อนั้นเหมือนฉะนั้น. เจตนา  
 มีลักษณะดำริและมีลักษณะต่างอย่างนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๒. วิญญาณลักขณบัญญัติ ๓๖

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า วิญญาณมีลักษณะ  
 อย่างไร ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “มหาราช วิญญาณมีลักษณะรูปร่าง.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า คนรักษาพระนคร นั่งอยู่ที่ถนนสี่แยก ณ  
 ท่ามกลางแห่งพระนครแล้ว จะพึงแลเห็นบุรุษที่มาอยู่แต่ทิศตะวันออก  
 ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือได้ ฉันใด; บุคคลเห็นรูปได้ด้วยนัยน์ตา พัง  
 เสียงด้วยหู สูดดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะ  
 (สิ่งที่ควรถูกต้อง) ด้วยกาย รู้ธรรมารมณด้วยใจ กีย่อมรูปร่าง เสียง  
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ เหล่านี้ใดชัดด้วยวิญญาณ ข้อนั้น  
 ก็เหมือนฉะนั้น. วิญญาณมีลักษณะรูปร่างอย่างนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๓. วิตักกลักขณปัญหา ๓๗

พระราชชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า วิตักกมีลักษณะอย่างไร?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “มหาราช วิตักกมีลักษณะแนบกับจิต.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า นายช่างไม้เข้าป่ากไม้ ที่ทำบริกรรมดีแล้ว ให้สนิท ช้อนฉนโต, วิตักกมีลักษณะแนบกับจิต เหมือนฉนนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๔. วิจารลักขณปัญหา ๓๘

พระราชชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า วิจารมีลักษณะอย่างไร?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “มหาราช วิจารมีลักษณะตามเคล้า.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า กังสตาลอันบุคคละเคาะแล้ว ภายหลังยัง ครวญครางอยู่; ฟังเห็นวิตกว่า เหมือนความเคาะ, ฟังเห็นวิจารว่า เหมือนความครวญคราง.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

## วรรคที่สี่

### ๑. มนสิการลักขณปัญหา ๓๕

พระราชอาศรัยถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า มนสิการมีลักษณะอย่างไร?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “มหाराช มนสิการมีลักษณะนี้ก.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๒. เอกภ่าวคตปัญหา ๔๐

พระราชอาศรัยถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ธรรมทั้งหลายที่ถึงความ เป็นอันเดียวกันเหล่านี้ อาจแยกออกบัญญัติให้ต่างกันว่า ‘นี่สสะ นี้ เวทนา นี้สัญญา นี้เจตนา นี้วิญญาณ นี้วิตก นี้วิจารณ์’ ดังนี้ ได้ หรือไม่?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร การที่จะแยกออก บัญญัติให้ต่างกันดังนี้ไม่ได้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ก. “เหมือนอย่างว่า พนักงานผู้แต่งเครื่องเสวยของพระราชอา ศรัยจะแต่งพยุชณะสุปะวัตติ ก็คงจะแทรกนมส้มบ้าง เกลือบ้าง ขิงบ้าง ผักชยหร่าบ้าง พริกบ้าง เครื่องปรุงอื่น ๆ บ้าง ลงในพยุชณะสุปะ วัตตินั้น; พระราชาจะรับสั่งให้ชาวเครื่องนั้นแยกเอารสแห่งของที่แทรก ลงในพยุชณะสุปะวัตตินั้น มาถวายเป็นอย่าง ๆ ทั้งหมด; ชาวเครื่อง นั้นอาจแยกรสที่ปรุงเขาเป็นอันเดียวกันแล้วนั้น มาถวายเป็นอย่าง ๆ คือ รสเปรี้ยวบ้าง รสเค็มบ้าง รสขมบ้าง รสเผ็ดบ้าง รสฝาดบ้าง

รศหวนบ้าง กิ่งนี้ ไต่หรือไม่ ?”

ร. “การที่จะแยกรสปรงเข้าเป็นอันเดียวกันแล้ว ออกให้เป็น  
อย่าง ๆ กิ่งนั้นไม่ได้, ก็แต่รสเหล่านั้น ย่อมปรากฏชัดตามลักษณะ  
ของตัว ๆ เอง.”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด, การที่จะแยกธรรมทั้งหลายนั้นออกบัญญัติให้  
ต่างกันดั่งนั้นไม่ได้, ก็แต่ว่า ธรรมทั้งหลายนั้น ย่อมปรากฏชัดตาม  
ลักษณะของตัว ๆ เองฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของช่างฉลาดจริง ๆ.”

พระเถรเจ้าทูลถามว่า “ขอถวายพระพร เกลือเป็นของรูไต่  
ด้วยจักษุหรือ ?”

พระราชาตรัสตอบว่า “รูไต่ด้วยจักษุสิ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ถ. พระองค์ทรงพิจารณาจงดี.”

ร. “รูไต่ด้วยลิ้นหรือ.”

ถ. “ขอถวายพระพร รูไต่ด้วยลิ้น.”

ร. “รูไต่ด้วยลิ้นอย่างเดียวหรือ.”

ถ. “ขอถวายพระพร.”

ร. “ถ้าอย่างนั้น เรื่องอะไรก็จึงต้องขนมันมาด้วยเกวียนแล้ว,  
นำมาแต่เกลือกแล้วกัน.”

ถ. “ไม่อาจนำมาแต่เกลือก, เพราะสภาวะทั้งหลายเหล่านั้น คือ  
เกลือกกับน้ำหนัก เขากันเป็นอันเดียว ต่างกันแต่โดยความเป็นอารมณ์.”

ถ. “ขอถวายพระพร คนอาจชั่งเกลือกด้วยตราชั่งไต่หรือไม่ ?”

ร. “ได้ซี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “ขอถวายพระพร ไม่ได้, ซึ่งได้แต่นำหนักต่างหาก.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๓. บัญญัติตนกัมมนิพพัตตบัญญัติ ๔๑

พระราชสาส์นถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า อายตนะห้าอย่างเกิดแต่กรรมต่างกัน หรือเกิดแต่กรรมอันเดียวกัน.”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร เกิดแต่กรรมต่างกัน, หาเกิดแต่กรรมเดียวกันไม่.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “พระองค์จะทรงพระดำริเห็นข้อความนั้นเป็นไฉน: ถ้าใคร ๆ จะหว่านพืชห้าอย่างในไร่เดียวกัน, ผลของพืชที่ต่างกันนั้น ก็คงเป็นต่างกัน มิใช่หรือ?”

ร. “อย่างนั้น คงเป็นต่างกัน.”

ธ. “ข้อนั้นฉันใด, อายตนะห้าอย่าง ก็เกิดแต่กรรมต่างกัน, หาเกิดแต่กรรมเดียวกันไม่ ฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๔. กัมมณานาภรณ์บัญญัติ ๔๒

พระราชสาส์นถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า เหตุไฉนมนุษย์ทั้งหลาย จึงไม่เหมือนกันหมด, บางพวกมีอายุน้อย บางพวกมีอายุยืน, บางพวกมีโรคน้อย บางพวกมีโรคน้อย, บางพวกมีศีลทราม บางพวกมีศีลดี, บางพวกมีอำนาจน้อย บางพวกมีอำนาจมาก, บางพวกมีสมบัติ



น้อย บางพวกมีสมบัติมาก, บางพวกมีตระกูลต่ำ บางพวกมีตระกูลสูง, บางพวกมีบุญญากรรม บางพวกมีบุญญาดี."

พระเถระเจ้าทูลถามว่า "ขอถวายพระพร เหตุไฉนต้นไม้ทั้งหลายจึงไม่เหมือนกันหมด, บางต้นมีผลเปรี้ยว บางต้นมีผลกร่อย (อัญญา-ลวงนา) บางต้นมีผลขม บางต้นมีผลเผ็ด บางต้นมีผลฝาด บางต้นมีผลหวาน."

ร. "ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เป็นเพราะพืชต่างกัน."

ก. "ขออนุญาต, มนุษย์ทั้งหลายไม่เหมือนกันหมด บางพวกมีอายุน้อย บางพวกมีอายุยืน, บางพวกมีโรคมาก บางพวกมีโรคน้อย, บางพวกมีศรัทธา บางพวกมีสติ, บางพวกมีอำนาจน้อย บางพวกมีอำนาจมาก, บางพวกมีสมบัติน้อย บางพวกมีสมบัติมาก, บางพวกมีตระกูลต่ำ บางพวกมีตระกูลสูง, บางพวกมีบุญญากรรม บางพวกมีบุญญาดี ทั้งนี้ ก็เพราะกรรมต่างกัน ฉะนั้น. ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากัณฑ์ไตรปิฎก (แก่สุภมาณพ) ว่า "มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย, กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เป็นผู้เลวทรามบ้าง ดีบ้าง ดังนี้."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ."

### ๕. ปฏิกัจเจวรายามกรณบัญญัติ ๔๓

พระราชอาตมภาษิตถามว่า "พระผู้เป็นเจ้ากล่าวว่ 'บรรพชาของอาตมภาพมีประโยชน์ที่จะได้รู้ว่า ทำอย่างไรทุกขนี้จะดับไป และทุกข

อื่นจะไม่เกิดขึ้น' ดังนั้น. ต้องการอะไรด้วยความพยายามไว่ก่อน, เมื่อถึงกาลเข้า จึงค่อยพยายามไม่ได้หรือ ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร เมื่อถึงกาลเข้า ความพยายามไม่ทำธุระให้สำเร็จได้, ความพยายามไว่ก่อน ย่อมทำธุระให้สำเร็จได้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “พระองค์จะทรงดำริเห็นความข้อนั้นเป็นไฉน: พระองค์ทรงระหายนอยากจะเสวยน้ำในเวลาใด, พระองค์จึงตรัสสั่งให้ชุกบ่อน้ำ ชุกสระ ด้วยพระราชประสงค์จะได้เสวยน้ำในเวลานั้นหรือ ?”

ร. “ห้ามได้.”

ธ. “เมื่อถึงกาลเข้า ความพยายามไม่ทำธุระให้สำเร็จได้, ความพยายามไว่ก่อน ย่อมทำธุระให้สำเร็จได้ ก็เหมือนฉะนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ธ. พระองค์จะทรงดำริเห็นความข้อนั้นเป็นไฉน: พระองค์ทรงหิวอยากจะเสวยพระกระยาหารในเวลาใด, พระองค์จึงตรัสสั่งให้ไถนา ให้ปลูกข้าวสาธิต ให้เก็บเมล็ดข้าวมา ด้วยพระราชประสงค์จะเสวยพระกระยาหารในเวลานั้นหรือ ?”

ร. “ห้ามได้.”

ธ. “เมื่อถึงกาลเข้า ความพยายามไม่ทำธุระให้สำเร็จได้ ก็เหมือนฉะนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ถ. “พระองค์จะทรงพระดำริเห็นความชอนนเป็นไหนะ สงคราม  
มชนแก่พระองค์ในเวลาใด, พระองค์จึงตรัสสั่งให้ชุกคุ ให้ก่อกำแพง  
ให้ปักเสาระเนียด ให้ถมดินทำเชิงเทิน ให้รวบรวมเสบียงอาหาร ใน  
เวลานั้น, และพระองค์ให้ทรงช้าง หัตทรงม้า หัตทรงรถ หัต  
ทรงธนู หัตทรงพระแสง ในเวลานั้นหรือ?”

ร. “ห้ามได้.”

ถ. “เมื่อถึงกาลเข้า ความพยายามไม่ทำธุระให้สำเร็จได้, ความ  
พยายามไวก่อน ย่อมทำธุระให้สำเร็จได้ ก็เหมือนฉะนั้น; ถึง  
พระผู้มพระภาคเจ้าก็ไตร่ตรองว่า “บุคคลรู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ตน  
ควรรีบชวนชวายทำสิ่งนั้นไวก่อน, ผู้มีปัญญาอย่าเอาเยี่ยงคนขับเกวียน  
ควรพากเพียรด้วยปัญญาของตน. เหมือนอย่างว่า คนขับเกวียน ละทาง  
ใหญ่ที่ราบเสีย ขึ้นสู่ทางที่ไม่ราบแล้ว มีเพลากหักแล้วจ้อยอยู่ ฉันท,  
คนโง่เล่า หลีกจากธรรม หันหาสภาพที่ไม่เป็นธรรมแล้ว ถึงปากแห่ง  
มัจจุราชแล้วโศกเศร้าอยู่ เหมือนคนขับเกวียน มีเพลากหักแล้ว ฉันท  
ดงน.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๖. ปกติอัคคินิรยัคคืออุณหากการปัญหา ๔๔

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าพูดอยู่ว่า ‘ไฟนรกร้อนมาก  
กว่าไฟปกติ, ศิลาเล็กๆ ทั้งลงไปไฟปกติ แม้ซักสบูเผาอยู่วันยัง  
ค่ำ ก็ไม่เหลกย่อยไป, ศิลาใหญ่แม้ประมาณเท่าเรือนยอด ทั้งลงไป  
ในไฟนรกครู่เดียว ก็เหลกย่อยไป;’ ขอนข้าพเจ้ายังไม่เชื่อ. และพระ

ผู้เป็นเจ้าของพูดอยู่ว่า ‘สัตว์ที่เกิดในนรกนั้น แม่ใหม่อยู่หลายพันปี ก็ไม่  
 แผลกย่อยไป;’ ขอนชาพเจ้าก็ไม่เชื่อ.”

พระเถรเจ้าทูลถามว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงพระดำริ  
 เห็นข้อนั้นเป็นอย่างไร: นางมังกรกัตติ นางจระเข้กัตติ นางเต่ากัตติ นาง  
 นกยูงกัตติ นางนกพิราบกัตติ กลิ่นก้อนศิลาและกรวดอันแข็งกินเป็น  
 อาหาร ไม่ใช่หรือ?”

ร. “อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “ก้อนศิลาและกรวดนั้น เข้าไปในภายในกระเพาะ ซึ่งอยู่ใน  
 ท้องของสัตว์เหล่านั้น แผลกย่อยไปไม่ใช่หรือ?”

ร. “อย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “กรรมในท้องของสัตว์เหล่านั้น แผลกย่อยไปเหมือนกัน  
 หรือ?”

ร. “ห้ามได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “ขอถวายพระพร เพราะเหตุอะไร จึงไม่แผลกย่อยไป,”

ร. “ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เพราะกรรมเป็นใหญ่.”

ธ. “ขอนนฉนใด, สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในนรก แม่ใหม่อยู่ในนรก  
 แม่หลายพันปี ก็ไม่แผลกย่อยไป คือว่ายังเกิดในนรกนั้นนั่นเอง เจริญ  
 อยู่ได้ในนรกนั้นนั่นเอง ตายอยู่ในนรกนั้นนั่นเอง เพราะกรรมเป็นใหญ่  
 เหมือนกันฉนนั้น. แม่พระผู้มพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสว่า “บาปกรรมนั้นยังไม่  
 สิ้นเพียงใด สัตว์ผู้เกิดในนรกนั้นยังไม่ตายเพียงนั้น ดังนี้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

พระเถรเจ้าชักเรื่องนางราชสีห์ นางเสือโคร่ง นางเสือเหลือง  
นางสุนัข อ้นกินเนื้อซึ่งติดกระดูกอันแข็งเป็นอาหาร, และหญิงชาวโยนก  
ซึ่งเป็นนางกษัตริย์กต เป็นนางพราหมณกต เป็นหญิงแม่เรือนกต  
มีชาติละเอียดอ่อน บริโภคขี้ชะมดสาหรอนอันแข็งเป็นอาหาร, ของ  
ที่เป็นอาหารอันเข้าไปภายในกระเพาะ ซึ่งอยู่ในท้องสัตว์และหญิงเหล่า  
นั้น ย่อมهلكย่อยไป, ส่วนครรภ์ที่ตั้งขึ้นในท้องของสัตว์และหญิง  
เหล่านั้น ย่อมไม่هلكย่อยไป เพราะกรรมเป็นใหญ่, มาแสดงโดยข้อ  
อุปมาอุปไมย ให้พระเจ้ามิลินท์ เข้าพระราชหฤทัย โดยนัยนหหลัง  
ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๓. ปฐวีสันถารกบฏา ๔๕

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า พุดอยู่ว่า ‘แผ่นดินอันใหญ่  
ตั้งอยู่บนน้ำ, น้ำตั้งอยู่บนลม, ลมตั้งอยู่บนอากาศ; แม่ข้อน ข้าพเจ้า  
ยังไม่เชื่อ.’”

พระเถรเจ้าจับกรมกรกุ่มน้ำยกขึ้น อธิบายให้พระเจ้ามิลินท์  
เข้าพระราชหฤทัยว่า “น้ำลมหุ้มไว้ ฉันทใด แม่น้ำนลมหกุ่มไว้  
ฉันทนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๔. นิโรธนิพพานปัญหา ๔๖

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า นิพพาน คือ นิโรธหรือ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร นิพพาน คือ นิโรธ.”

ร. “นิพพาน คือ นิโรธอย่างไร?”

ธ. “บุดูชนคนเขลาทั้งหลายทั้งปวง ยินดีเพิลิตเพลินหมกมุ่น อยู่ในอายตนะภายในภายนอก อันกระแสนักหาพัดให้ลอยไปอยู่, อาตมภาพจึงกล่าวว่ ‘ไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส ไม่พ้นไปจากทุกข์ได้.’ ส่วนอริยสาวก ผู้ได้ สดับแล้ว ย่อมไม่ยินดีเพิลิตเพลินหมกมุ่น อยู่ในอายตนะภายในภายนอก, เมื่อท่านไม่ยินดีเพิลิตเพลินหมกมุ่นเช่นนั้น ักหา คือ ความทะยานอยากย่อมดับไป, เพราะักหาดับไป อุปาทาน คือ การถ่มน ก็ดับไป, เพราะอุปาทานดับ ภพ คือ กรรมก็ดับไป, เพราะภพดับ ชาติ คือ ความเกิดก็ดับไป, เพราะชาติดับ ชรา คือ ความแก่ มรณะ คือ ความตาย โสกะ คือ ความแห้งใจ ปริเทวะ คือ ความร่ำไรร่ำพัน ทุกข์ คือ ความเจ็บกาย โทมนัส คือ ความเสียใจ อุปายาส คือ ความคับใจ ก็ย่อมดับไป, ความดับแห่งกองทุกข์สิ้นเชิงนั้น ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนี้. นิพพาน คือ นิโรธด้วยประการอย่างนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑. นิพพานลภนปัญหา ๔๑

พระราชอาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า คนทั้งหลายย่อมได้ นิพพานหมดทุกคนหรือ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “คนทั้งหลายได้นิพพานหมดทุกคนหาไม่ได้, ยกไว้แต่ผู้ใดปฏิบัติชอบ รู้เฉพาะธรรมที่ควรรู้เฉพาะ คือ กำหนดรู้

ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ละธรรมที่ควรละ เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง, ผู้นั้นย่อมได้นิพพาน."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ."

๑๐. นิพพานสุขภาวนานนปัญหา ๔๘

พระราชาตรัสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้า ผู้ใดไม่ได้นิพพาน ผู้นั้นรู้หรือว่า 'นิพพานเป็นสุข'."

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า "ขอถวายพระพร รู้ได้."

ร. "รู้ได้อย่างไร?"

ธ. "พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน : มือและเท้าของผู้ใดไม่ขาด ผู้นั้นจะรู้ได้หรือว่า 'การถูกตัดมือเท้าเป็นเหตุแห่งทุกข์'."

ร. "รู้ได้ไซ้ พระผู้เป็นเจ้า."

ธ. "รู้ได้อย่างไร?"

ร. "ไต่ฟังเสียงครางของคนอื่น ผู้มมมือเท้าอื่นขาดแล้ว ก็รู้ได้ไซ้ พระผู้เป็นเจ้า."

ธ. "ขอนนฉันได้, ผู้ใดไม่ได้นิพพาน ไต่ฟังเสียงของคนได้เห็นนิพพาน ก็รู้ได้ว่า 'นิพพานเป็นสุข' ฉะนั้น."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ."

## วรรคที่ห้า

### ๑. พุทธอรรถนัตถิภาวปัญหา ๔๙

พระราชชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นพระพุทธเจ้าหรือไม่?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพไม่ได้เห็น.”

ร. “เมื่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าไม่ได้เห็น พระอาจารย์ของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าได้เห็นหรือไม่?”

ธ. “อาจารย์ของอาตมภาพก็ไม่เห็น.”

ร. “ถ้าอย่างนั้น พระพุทธเจ้ามีไหมหรือ?”

ธ. “พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอุทานที่ทบ้ำหิมพานต์หรือไม่?”

ร. “ข้าพเจ้าไม่ได้เห็น.”

ธ. “เมื่อพระองค์ไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น พระราชบิดาของพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นหรือไม่?”

ร. “พระราชบิดาของข้าพเจ้าก็ไม่ได้เห็น.”

ธ. “ถ้าอย่างนั้น แม่น้ำอุทานมีไหมหรือ?”

ร. “มีอยู่, แต่ข้าพเจ้าและบิดาของข้าพเจ้าไม่ได้เห็น.”

ธ. “ขออนุญาต, อาตมภาพและอาจารย์ของอาตมภาพก็ไม่ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเหมือนฉะนั้น, แต่พระผู้มีพระภาคมีอยู่จริง.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริงๆ.”

### ๒. พุทธานุตตรภาวปัญหา ๕๐

พระราชชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า พระพุทธเจ้าไม่มีใครจะยิ่ง



กว่าไปได้หรือ?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้า ทำไมจึงทราบได้ว่าพระพุทธเจ้าไม่มีใครจะยิ่งกว่าไปได้.”

ธ. “พระองค์จะทรงดำริเห็นความข้อนั้นเป็นไฉน : คนที่ยังไม่เห็นมหาสมุทฺรเลย จะรู้ได้หรือว่า มหาสมุทฺรใหญ่ลึกเหลือที่จะนับ ‘ยากที่จะหยั่งถึง, แม่น้ำใหญ่ทั้งห้า คือ กงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลลงไปสู่มหาสมุทฺรไม่ขาดสาย, มหาสมุทฺรนั้นก็ไม่มีปรากฏที่จะบอกพระองค์ หรือเต็มชนกว่าเก่า ดังนี้.”

ร. “เขาต้องรู้ได้ไซ้ พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ข้อนั้นฉันใด, ถึงอาตมภาพได้เห็นพระอรหันตสาวกที่ปรินิพพานแล้ว ก็รู้ได้ว่า ‘พระผู้มพระภาคไม่มีใครจะยิ่งกว่าไปได้’ เหมือนฉะนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๓. พุทธอนัตตภาวนานนปัญฺหา ๕๑

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ประชุมชนอื่น ๆ จะสามารถรู้ได้หรือไม่ว่า ‘พระพุทธเจ้าไม่มีใครจะยิ่งกว่าไปได้.’”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร เขาสามารถจะรู้ได้.”

ร. “รู้ได้อย่างไร พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “เรื่องเคยมีแล้ว พระเถรเจ้าองค์หนึ่ง ชื่อ ทิสสะ เป็นอาจารย์หนังสือ, เธอทำกาลกิริยาล่วงไปหลายปีแล้ว กิตติศัพท์ของเธอ

ปรากฏอยู่ เพราะอะไร?”

ร. “เพราะลายมือนะซี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “ขออนุญาตฉันใด, ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นก็ชื่อว่าได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนฉันใด, เพราะว่าพระธรรมเป็นของที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้ว.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๔. ถัมมทีฏฐปัญหา ๕๒

พระราชสาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ได้เห็นพระธรรมหรือ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร สาวกทั้งหลายต้องประพฤติตามแบบแผนของพระพุทธเจ้า ตามพระบัญญัติของพระพุทธเจ้า จนสิ้นชีวิต.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๕. นจสังกมตีปฏิสนัธหนปัญหา ๕๓

พระราชสาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า วิญญาณไม่เลื่อนไป แต่ก็ปฏิสนธิได้หรือ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “ขออนุญาตฉันใด ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้หนึ่ง จะจุดไฟจากดวงไฟ, ดวงไฟเลื่อนไปจากดวงไฟหรือ?”

ร. “ห้ามได้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “ขออนุญาตฉันใด, วิญญาณย่อมไม่เลื่อนไป ก็แต่ปฏิสนธิได้เหมือนฉันใด.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ถ. “พระองค์ทรงจำได้หรือไม่ว่า เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงเรียนแต่งคำโคลง (คำโคลง) บางอย่าง ในสำนักแห่งอาจารย์ผู้สอนให้แต่งคำโคลง.”

ร. “จำได้.”

ถ. “คำโคลงเลื่อนไปจากอาจารย์หรือ?”

ร. “ห้ามได้.”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด, วิชาญยอมไม่เลื่อนไป ก็แต่ปฏิสนธิได้เหมือนฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๖. เวทคุบฏา ๕๔

พระราชาตรัสถามว่า “เจตภูตมีอยู่หรือ พระผู้เป็นเจ้า?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร เจตภูตไม่มีโดยพระปรมาภิไธย.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๗. อิมมहाกายาอัฏฐกายสังกมณปัญา ๕๕

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สภาพอันใดอันหนึ่งที่เลื่อนออกจากกายนี้แล้ว ไปสู่กายอื่นมีอยู่หรือ?”

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร ไม่มีเลย.”

ร. “ถ้าไม่มี สัตว์จักพ้นจากบาปกรรมได้มิใช่หรือ?”

ถ. “ขอถวายพระพร ถ้าสัตว์ไม่ต้องปฏิสนธิ ก็พ้นจากบาปกรรมได้; เพราะเหตุใดเล่า สัตว์ยังต้องปฏิสนธิอยู่, เพราะเหตุนั้น จึงยังไม่พ้นจากบาปกรรมได้.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้หนึ่ง จะลักมะม่วงของบุรุษอีกคนหนึ่ง เขาจะต้องโทษหรือไม่?”

ร. “ต้องซิ พระผู้เป็นเจ้า”

ถ. “เขาไม่ได้ลักมะม่วงที่บุรุษนั้นเพาะไว้ ทำไมจึงต้องโทษเล่า?”

ร. “มะม่วงที่บุรุษลักนั้น อาศัยมะม่วงที่เพาะ จึงได้บังเกิด เพราะเหตุนั้น เขาจึงต้องโทษ.”

ถ. “ข้อนั้นฉันใด, บุคคลทำกรรมดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ด้วยนามรูปนี้. นามรูปอื่นย่อมปฏิสนธิด้วยกรรมอันนั้น, เพราะเหตุนั้น สัตว์จึงไม่พ้นจากบาปกรรมได้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๘. กัมมผลอติภาวปัญหา ๕๖

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า กรรมที่เป็นกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม ที่นามรูปอื่นนั้นทำแล้ว, กรรมเหล่านั้นจะอยู่ที่ไหน?”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “กรรมเหล่านั้นต้องติดตามไป เหมือนเงาติดตามตัวไปฉะนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าจะสามารถชกกรรมเหล่านี้ว่า ‘อยู่ที่ไหน หรือที่ไหน’ ไต่หรือ?”

ธ. “อาตมภาพไม่สามารถ.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “พระองค์จะทรงพระดำริเห็นความข้อนั้นเป็นไหน: ต้นไม้เหล่านี้โดยยังไม่ออกผล พระองค์จะทรงสามารถผลของต้นไม้เหล่านี้ว่า ‘อยู่ที่ไหนหรือที่ไหน’ ไต่หรือ?”

ร. “ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ข้อนั้นฉันใด, ถึงอาตมภาพก็ไม่สามารถที่จะชกกรรมเหล่านี้ได้ว่า ‘อยู่ที่ไหนหรือที่ไหน’ เหมือนจะนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๕. อุบชชนชานนปัญหา ๕๗

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สัตว์จะบังเกิด สัตว์นั้นจะรู้ไต่หรือว่า ‘เราจะบังเกิด’ ดังนี้.”

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “เหมือนอย่างว่า ชาวนาหว่านพืชลงในแผ่นดินแล้ว เมื่อฝนตกดี ย่อมรู้ไต่ว่า ‘ธัญญาชาติทั้งหลายจักออกรวง’ ดังนี้ หรือไม่?”

ร. “เขารู้ไต่ไซ้ พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ข้อนั้นฉันใด, สัตว์ที่จะบังเกิดก็รู้ไต่ว่า ‘เราจะบังเกิด’

ฉนั้นน."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าของฉจริง ๆ."

### ๑๐. พุทธนิทสสนปัญหาที่ ๕๘

พระราชอาศรมถามว่า "พระพุทธเจ้ามีหรือ พระผู้เป็นเจ้าของ?"

พระเถระเจ้าทูลตอบว่า "ขอถวายพระพร มีอยู่."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าของสามารถจะชี้ได้หรือว่า 'พระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหนหรือที่น."

ธ. "พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ (ดับหมดสิ้นเชื้อไม่มีเหลือ), อากมภาพไม่สามารถที่จะชี้ได้ว่า 'อยู่ที่ไหนหรือที่น."

ร. "ขอพระผู้เป็นเจ้าของจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง."

ธ. "พระองค์จะทรงพระดำริเห็นความชอนนเป็นไหน: เปลวแห่งกองไฟอันใหญ่ที่ลุกโพลงอยู่ดับไปแล้ว พระองค์จะทรงสามารถชี้ได้หรือว่า 'อยู่ที่ไหนหรือที่น."

ร. "ไม่สามารถเลย เพราะว่าเปลวไฟดับแล้ว ถึงความไม่มีบัญญัติเสียแล้ว."

ธ. "ชอนนฉนใด, พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ด้วยอนุปาทิสเสนิพพานธาตุ, ใคร ๆ ไม่สามารถจะชี้ได้ว่า 'อยู่ที่ไหนหรือที่น' ฉน. ก็แต่ว่าสามารถจะชี้ได้ด้วยธรรมกาย, เพราะว่าพระธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าของฉจริง ๆ."

## วรรคที่หก

### ๑. กายอปปิยปัญหา ๕๓

พระราชอาตมสูตถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า กายเป็นที่รักของบรรพชิตทั้งหลายหรือ?”

พระเถระเจ้าถวายเป็นวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร กายซึ่งจะเป็นที่รักของบรรพชิตทั้งหลายหาไม่ได้.”

ร. “เมื่อไม่มีความรัก เหตุไฉนบรรพชิตทั้งหลายจึงต้องทะนุบำรุง ต้องหวงกันเล่า?”

ถ. “เมื่อพระองค์เสด็จไปสู่งานพระราชสงคราม บางคราวเคยต้องอาวุธของข้าศึกบ้างหรือไม่?”

ร. “เคยบ้าง.”

ถ. “แผลที่ตองอาวุธนั้น พระองค์ทรงพอกยาสำหรับพอก ทรงทาน้ำมัน ทรงพันไว้ด้วยผ้าเนื้อละเอียดมิใช่หรือ?”

ร. “อย่างนั้น.”

ถ. “แผลเป็นที่รักของพระองค์หรือ, จึงต้องทรงทำอย่างนั้น?”

ร. “หาไม่ได้ เพราะว่าข้าพเจ้าทำไว้อย่างนั้น ก็เพื่อจะให้เนื้องอกขึ้นดังเก่า.”

ถ. “ขออนุญาตฉันใจ, กายไม่เป็นที่รักของบรรพชิตทั้งหลาย, ก็แต่ว่าบรรพชิตทั้งหลายซึ่งไม่หมกมุ่นทะนุบำรุงกายไว้ ก็เพื่อจะอนุเคราะห์

แก้พรหมจรรย์ ขอนกฉนน. เออ ก็ กายน<sup>๕</sup> พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า  
เปรียบประดุจแผล, เหตุ<sup>๕</sup>นั้น บรรพชิตทั้งหลายไม่หมกมุ่นทะนุบำรุงกาย  
เหมือนรักษาแผล, ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไตร่ตรอง<sup>๕</sup>เห็นว่า ‘กายน<sup>๕</sup>  
ทวาร<sup>๕</sup>แก้ มีแผลอันใหญ่ มีหนังอันสดปกปิดไว้’ คายของโสโครก  
ออกโดยรอบ ไม่สะอาดมีกลิ่นเหม็น<sup>๕</sup> ดังนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

## ๒. สัมปัตตกาลปัญหา ๖๐

พระราชาสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรู้อะไร  
หมด ทรงเห็นอะไรหมด มิใช่หรือ?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “เมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุ<sup>๕</sup>ไหนพระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบท  
แก่สาวกทั้งหลายโดยลำดับ.”

ก. “หมอผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้รักษาในแผ่นดินนั้นหมด มีอยู่บ้าง  
หรือ?”

ร. “มี<sup>๕</sup> พระผู้เป็นเจ้า.”

ก. “หมอ<sup>๕</sup>นั้น ต่อเมื่อถึงกาลจึงให้คนไข้ดื่มยา หรือยังไม่ทันถึง  
กาล ก็ให้ดื่ม.”

ร. “ต่อถึงกาล จึงให้ดื่ม ยังไม่ถึงกาล ก็ยังไม่ให้ดื่ม.”

ก. “ขอน<sup>๕</sup>นั้นฉันใด, พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้อะไรหมด ทรงเห็น  
อะไรหมด ยังไม่ถึงกาล ก็ยังไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย,



ต่อถึงกาลแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบท ให้เป็นพระบัญญัติที่ไม่ควรจะ  
ล่วงตลอดชีพไว้แก่สาวกทั้งหลาย ชอนกฉนนน.

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๓. ทวัตตังสมหาปริสลักขณปัญหา ๖๑

พระราชอาศรัยถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า พระพุทธเจ้าประกอบด้วย  
มหาปริสลักขณะสามสิบสอง รุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะแปดสิบ มีพระ  
พรหมคุณทอง มีพระฉวีคุณทอง มีพระรัศมีประมาณวาหนึ่งหรือ?”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “พระพุทธมารดาและพระพุทธรูปิตาทั้งหลาย ประกอบด้วย  
มหาปริสลักขณะสามสิบสอง รุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะแปดสิบ มีพระ  
พรหมคุณทอง มีพระฉวีคุณทอง มีพระรัศมีประมาณวาหนึ่ง เหมือน  
พระองค์หรือ?”

ธ. “ห้ามได้.”

ร. “ก็เมื่อเป็นอย่างนั้น คำว่า ‘พระพุทธเจ้าประกอบด้วยมหา-  
ปริสลักขณะสามสิบสอง รุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะแปดสิบ มีพระ  
พรหมคุณทอง มีพระฉวีคุณทอง มีพระรัศมีประมาณวาหนึ่ง’ ถึง  
นี้จะชอบหรือ; พระผู้เป็นเจ้า เพราะธรรมดาบุตรฝ่ายข้างมารดา ก็คล้าย  
มารดา บุตรฝ่ายบิดา ก็คล้ายบิดา.”

ธ. “บัวบางอย่างมีกลีบรอยหนึ่ง มีหรือไม่?”

ร. “มีซี.”

ถ. “ บัวนนเกิดที่ไหน ? ”

ร. “ เกิดในเบือกตมเช้อยู่ในน้ำ.”

ถ. “ บัวนนมัส มกถีน มรส เหมือนดังเบือกตมหรือ ? ”

ร. “ หามิได้.”

ถ. “ ถ้าเช่นนั้น บัวนนมัส มกถีน มรส เหมือนน้ำหรือ ? ”

ร. “ หามิได้.”

ถ. “ ขอนนฉนโต. พระผู้มีพระภาคเจ้าประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะสามสิบสอง รุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะแปดสิบ มีพระพรณคฺจทอง มีพระฉวีคฺจทอง มีพระรัศมีประมาณวาหนึ่ง, ส่วนพระพุทธานุชาและพระพุทธานุชาของพระองค์ มิได้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะสามสิบสอง และมีไกรุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะแปดสิบ หามิพระพรณและพระฉวีคฺจทองไม่ และหามิพระรัศมีประมาณวาหนึ่งไม่ ขอนกฉนนน.”

ร. “ พระผู้เป็นช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๔. พรหมจารีปัญหา ๖๒

พระราชชาตรสถามว่า “ พระผู้เป็นเจ้า พระพุทธเจ้าทรงประพฤติ  
อย่างพรหมหรือ ? ”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ ขอถวายพระพร.”

ร. “ ถ้าอย่างนั้น พระพุทธเจ้าเป็นศิษย์ของพรหมหรือ ? ”

ถ. “ ช่างพระที่หนึ่งของพระองค์มีมิใช่หรือ ? ”

ร. “มีช.”

ถ. “ข้างพระที่นั่งนั้น บางคราวเคยร้องเสียงดังจนนกกระเรียน บ้างมิใช่หรือ?”

ร. “เคยบ้าง พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ก็ถ้อยอย่างนั้น ข้างมเป็นศิษย์ของนกกระเรียนหรือ?”

ร. “ห้ามได้.”

ถ. “พรหมเป็นผู้มีความรู้ หรือเป็นผู้หาความรู้ได้?”

ร. “เป็นผู้มีความรู้.”

ถ. “ถ้อยอย่างนั้น พรหมเป็นศิษย์ของพระผู้มพระภาคเจ้า.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๕. อุปสัมบันนบญาหา ๖๓

พระราชชาตรีถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า อุปสัมปทาดีหรือ?”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้า อุปสัมปทาของพระผู้มพระภาคเจ้า มีหรือ  
ไม่?”

ถ. “พระผู้มพระภาคเจ้าอุปสมบทที่โคนแห่งต้นโพธิ์ พร้อมกับ  
กับเวลาที่พระองค์ตรัสรู้สัพพัญญุตญาณ, อุปสัมปทาของพระผู้มพระ  
ภาคเจ้าที่คนอื่นให้ เหมือนพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท ให้เป็นพระ  
บัญญัติ ไม่ควรล่วงตลอดชีพไว้แก่พระสาวกทั้งหลายมิได้มี.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

## ๖. อัสสุบัญญัติ ๖๔

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ผู้หนึ่งมารดาตายแล้ว ร้องไห้, ผู้หนึ่งร้องไห้เพราะความรักในธรรม, น้าตาของคนทั้งสองที่ ร้องไห้อยู่ น้าตาของใครเป็นเกสัช ของใครหาเป็นเกสัชไม่?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร น้าตาของคนหนึ่ง ชุ่มร้อน เพราะราคะโทสะโมหะ, น้าตาของคนหนึ่งใสเย็น เพราะบิณฑิสมนัส; น้าตาเย็นนั้นแหละเป็นเกสัช, น้าตาชุ่มนั้นแหละหาเป็นเกสัชไม่.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

## ๗. รสปฏิสังเวทบัญญัติ ๖๕

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า คนที่ยังมีราคะกับคนที่ ปราศจากราคะแล้วต่างกันอย่างไร?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ผู้หนึ่งยัง หมกมุ่น ผู้หนึ่งไม่หมกมุ่น.”

ร. “ขอท้าวหมกมุ่นและไม่หมกมุ่นนั้นอย่างไร?”

ธ. “คือ คนหนึ่งยังมีความต้องการ, ผู้หนึ่งไม่มีความต้องการ.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าเห็นอย่างนั้นว่า บุคคลที่ยังมีราคะ และบุคคลที่ปราศจากราคะแล้ว ย่อมปรารถนาแต่ของเคี้ยวของกินที่ดี ทั่วกันหมดทุกคน ไม่มีใครปรารถนาของเลว.”

ธ. “บุคคลที่ยังไม่ปราศจากราคะ บริโภคโภชนะ ทั้งรสกรส ทั้งรสกความกำหนัดในรส, ส่วนบุคคลที่ปราศจากราคะแล้ว บริโภค

โกชนะ รู้สึกแตรส หารู้สึกความกำหนัดในรสไม่."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ."

### ๘. บัญญาปฏิบัติฐานปัญหา ๖๖

พระราชอาตมวาสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้า บัญญาอยู่ที่ไหน?"

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า "ขอถวายพระพร มิได้อยู่ที่ไหน."

ร. "ก็ถ้อยอย่างนั้น บัญญามีไหมหรือ?"

ธ. "ลมอยู่ที่ไหน?"

ร. "มิได้อยู่ที่ไหน."

ธ. "ถ้อยอย่างนั้น ลมมีไหมหรือ?"

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ."

### ๙. สังสารปัญหา ๖๗

พระราชอาตมวาสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้า พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า 'สังสาร' ๆ ถ้อยอย่างนั้น, สังสารนั้นคืออย่างไร?"

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า "ขอถวายพระพร บุคคลเกิดแล้วใน  
 ๗๕ ทน ตายแล้วใน ๗๕, ตายแล้วใน ๗๕ เกิดขึ้นในที่อื่น เกิดแล้วในที่นั้น  
 ๗๖ ตายในที่นั้นแหละ. ตายแล้วในที่นั้น เกิดขึ้นในที่อื่น, ความเกิด ๆ ตาย ๆ  
 ๗๗ นั้นแหละชื่อว่าสังสาร."

ร. "ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง."

ธ. "เหมือนบุรุษคนหนึ่งได้บริโภคมะม่วงอันสุกแล้ว เพาะเมล็ด  
 ๗๘ ไร่, หน่อแตกจากเมล็ดนั้นเกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่จนถึงผลผลิตผล, บุรุษ

นั้นได้บริโภคอีก แล้วก็เพาะเมล็ดไว้, หน่อแตกจากเมล็ดนั้นเกิดเป็นต้น  
มะม่วงใหญ่ จนถึงผลัดผลเป็นลำดับ ๆ มาดังนี้, ที่สุดของต้นมะม่วง  
ทั้งหลายนั้นมิได้ปรากฏด้วยประการดังนี้ ช้อนฉันใด; บุคคลเกิดแล้ว  
ในที่นี้ ตายในที่นี้, ตายแล้วในที่นี้ เกิดขึ้นในที่อื่น เกิดแล้วในที่นั้น  
ตายในที่นั้นแหละ, ตายแล้วในที่นั้น เกิดขึ้นในที่อื่น. ความเกิด ๆ ตาย ๆ  
นั้นแหละชื่อว่าสังสาร ชอนกณณน.

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของฉลาดจริง ๆ.”

#### ๑๐. จิรกตสรณปัญหา ๖๘

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของ บุคคลจะระลึกถึงสิ่งที่  
ล่วงไปแล้ว และสิ่งที่ทำไว้นาน ๆ ได้ด้วยอะไร?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ระลึกได้ด้วยสติ.”

ร. “ระลึกได้ด้วยจิต มิได้ระลึกได้ด้วยสติมิใช่หรือ?”

ธ. “พระองค์ทรงระลึกถึงราชกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พระองค์  
ได้ทรงทำไว้แล้วลืมเสีย ได้บ้างหรือ?”

ร. “ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าของ.”

ธ. “ในสมัยนั้น พระองค์ไม่มีจิตหรือ?”

ร. “ในสมัยนั้น มิใช่ว่าข้าพเจ้าจะไม่มีจิตหาได้ แต่ในสมัย  
นั้นไม่มีสติ.”

ธ. “ก็เมื่ออย่างนั้น เหตุไรพระองค์จึงตรัสว่า ‘ระลึกได้ด้วยจิต,  
มิได้ระลึกได้ด้วยสติเล่า?’”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๑. สติอภิธานนบญา ๖๕

พระราชอาศรมว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ความระลึกทั้งปวง ย่อม  
เกิดขึ้นแต่ความรู้เองหรือต่อผู้อื่นเตือนจึงจะเกิด.”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร เกิดแต่ความรู้  
เองบ้าง ต่อผู้อื่นเตือนจึงเกิดขึ้นบ้าง.”

ร. “ความระลึกทั้งปวง ต้องมีเพราะความรู้เอง มีเพราะผู้อื่น  
เตือนห้ามได้.”

ธ. “ถ้าไม่มีเพราะผู้อื่นเตือนจริงดังนั้น กิจที่จะควรทำด้วย  
การงาน ด้วยศิลปะ ด้วยวิทยามีไม่มีหรือ, บุคคลผู้เป็นอาจารย์มีไม่มี  
ประโยชน์อะไรหรือ; เพราะเหตุใด สติมีอยู่เพราะผู้อื่นเตือน เพราะ  
เหตุนั้น กิจที่จะควรทำด้วยการงาน ด้วยศิลปะ ด้วยวิทยาของผู้มีศิลปะ  
จึงมี, และจึงต้องการอาจารย์ทั้งหลาย.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

# วรรคที่เจ็ด

## ๑. สติอาการปัญหา ๗๐

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สติย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการ  
เท่าไร?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร สติย่อมเกิดขึ้น  
ด้วยอาการสิบหกอย่าง คือ: เกิดขึ้นแก่ผู้ร่าเริง เกิดขึ้นเพราะความ  
เตือนบ้าง เกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยนิมิตอันสำคัญบ้าง เกิดขึ้น  
เพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่เป็นประโยชน์บ้าง เกิดขึ้นเพราะวิญญาณ  
อาศัยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์บ้าง เกิดขึ้นเพราะนิมิตอันเหมือนกันบ้าง  
เกิดขึ้นเพราะนิมิตอันผิดกันบ้าง เกิดขึ้นเพราะลักษณะบ้าง เกิดขึ้น  
เพราะความระลึกรู้บ้าง เกิดขึ้นเพราะความสังเกตบ้าง เกิดขึ้นเพราะ  
ความนับบ้าง เกิดขึ้นเพราะความจำบ้าง เกิดขึ้นเพราะภาวนาบ้าง  
เกิดขึ้นเพราะแก้ตำรับออกดูบ้าง เกิดขึ้นเพราะความเก็บไว้บ้าง เกิด  
ขึ้นเพราะความเคยพบบ้าง.

สติเกิดขึ้นแก่ผู้ร่าเริงอย่างไร? ท่านผู้ร่าเริงหลายผู้ระลึกรู้ชาติได้ เช่น  
พระอานนท์และอุบาสกาชุกชุตตราหรือท่านผู้อื่น ย่อมระลึกรู้ชาติได้, สติ  
เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ร่าเริงอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะความเตือนอย่างไร? ผู้มีสติพินเพื่อนโดยปกติ  
ผู้เตือนเตือนให้ระลึกรู้ได้, สติเกิดขึ้นเพราะความเตือนอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยนิมิตอันสำคัญอย่างไร เมื่อใดได้



อภิเชกในสมบัติก็ดี ได้บรรลุโสดาปัตติผลก็ดี เมื่อนั้นสติกำหนดจำ  
ก่เกิดขึ้น. สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยนิมิตอันสำคัญอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างไร? คน  
ได้ความสุขในทีใด ก็ระลึกถึงที่นั้นว่า 'เราได้ความสุขในทีโน้น,' สติ  
เกิดขึ้นเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะวิญญาณ อาศัยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อย่างไร?  
คนได้ความทุกข์ในทีใด ก็ระลึกถึงที่นั้นว่า 'เราเคยได้ความทุกข์ในที  
ที่โน้น,' สติย่อมเกิดเพราะวิญญาณอาศัยสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตที่เหมือนกันอย่างไร? ได้เห็นคนที่คล้าย  
กันแล้ว ระลึกถึงมารดาที่ดี บิดาที่ดี พี่ชายน้องชายที่ดี พี่หญิงน้อง  
หญิงที่ดี, ได้เห็นอูฐที่ดี โคที่ดี ลาที่ดี ที่คล้ายกันแล้ว ระลึกถึง  
สัตว์เช่นนั้น, สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตที่เหมือนกันอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตที่ไม่เหมือนกันอย่างไร? ระลึกได้ว่า 'สี  
ของสัตว์ตัวโน้น เช่นนี้, เสียงของคนโน้น เช่นนี้, กลิ่นรสสัมผัสของ  
วัตถุโน้น เช่นนี้' ฯลฯ สติเกิดขึ้นเพราะนิมิตที่ไม่เหมือนกันอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะลักษณะอย่างไร? เจ้าของเห็นโคของตัวแล้วรู้  
ได้จำได้ เพราะจำหนึ เพราะลักษณะ, สติเกิดขึ้นเพราะลักษณะอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะความระลึกอย่างไร? ผู้มีสติพินเพื่อนโดยปกติ  
ผู้นั้นเตือนว่า 'ระลึกดูเถิด' ฯลฯ จึงนี้ ให้ระลึกได้บ่อย ๆ, สติเกิดขึ้น  
เพราะความระลึกอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะความสังเกตอย่างไร? เพราะเราได้เคยเรียน

หนังสือรู้ได้ว่า 'ตอออกษรตัวนั้น, จะต้องเขียนออกษรตัวนั้น', สติเกิดขึ้น  
เพราะความสังเกตอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะความนับอย่างไร? เพราะเคยได้เรียนความนับ  
ผู้นับจึงนับได้มาก, สติเกิดขึ้นเพราะความนับอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะความจำอย่างไร? เพราะได้เคยเรียนความจำ  
ผู้จำจึงจำได้มาก, สติเกิดขึ้นเพราะความจำอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะภาวนาอย่างไร? ภิกษุในศาสนานี้ ระลึกถึง  
ชั้นธัมมทานที่ตนอาศัยอยู่ในกาลก่อนได้หลายอย่างต่าง ๆ กัน คือ ระลึก  
ได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง  
สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติ  
บ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป (คือ  
กัปที่สี่ร้อย) เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัป (คือ กัปที่เจ็ดร้อย)  
เป็นอันมากบ้าง ว่าในทีไร เราได้เป็นผู้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่าง  
นั้น มีพรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกขอย่างนั้น  
มีที่สุดอายุเท่านั้น ครนเลื่อนไปจากที่นั้นแล้ว ได้ไปเกิดในที่นั้น  
แม่ในที่นั้น เราได้เป็นผู้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีพรณอย่าง  
นั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกขอย่างนั้น มีที่สุดอายุเท่านั้น  
ครนเลื่อนไปจากที่นั้นแล้ว มาเกิดขึ้นในที่นี้, ท่านระลึกชั้นธัมมทานที่ตน  
เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อนหลายอย่างต่าง ๆ กัน พร้อมทั้งอาการและเพศ  
พรณจะนั้น, สติเกิดขึ้นเพราะภาวนาอย่างนั้น.

สติเกิดขึ้นเพราะแก้ตำรับออกดูอย่างไร? เหมือนพระเจ้าแผ่นดิน

ทรงระลึกถึงพระราชกำหนดสำหรับปกครองแผ่นดิน ตรัสสั่งให้นำ  
 คัมภีร์ทวารวดีพระราชบัญญัติมาทอศพระเนตรแล้ว ทรงระลึกพระราช  
 กำหนดข้อนั้นได้, สติเกิดขึ้นเพราะแก้ตัวออกค้อย่างนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะความเก็บไว้อย่างไร? ได้เห็นของที่เก็บไว้แล้ว  
 ระลึกขึ้นได้, สติเกิดขึ้นเพราะความเก็บไว้แบบนี้.

สติเกิดขึ้นเพราะเคยพบอย่างไร? เพราะได้เห็น ระลึกถึงรูปได้  
 เพราะได้ฟัง ระลึกถึงเสียงได้ เพราะได้ดม ระลึกถึงกลิ่นได้ เพราะ  
 ได้ชิม ระลึกถึงรสได้ เพราะได้ถูกต้อง ระลึกถึงสัมผัสได้ เพราะได้  
 รู้แจ้ง ระลึกถึงธรรมารมณ์ได้, สติเกิดขึ้นเพราะเคยพบแบบนี้.

สติเกิดขึ้นด้วยอาการสัพทกอย่างเหล่านี้แล ขอถวายพระพร."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ."

## ๒. วัสสสตบปัญหา ๓๑

พระราชอาทรสถามว่า "พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า 'ผู้ใดทำอกุศล  
 กรรมถึงร้อยปี ในเวลาจะตาย กลับได้สติระลึกถึงพุทธคุณดวงเดียว  
 ผู้นั้นจะเกิดขึ้นในเทวดา; ขอนชาพเจ้าไม่เชื่อ. อนึ่ง พระผู้เป็นเจ้ากล่าว  
 อยู่ว่า 'คนจะเกิดในนรกเพราะทำปาณาติบาตคราวเดียว; แม่ขอน  
 ชาพเจ้าก็ไม่เชื่อ."

พระเถรเจ้าทูลตอบว่า "พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็น  
 ไฉน: ศีลาแม่เล็กนอกจากอยู่ในเรือ จะลอยน้ำได้หรือไม่?"

ร. "ลอยไม่ได้."

ถ. "ศีลาแม่ร้อยเกวียน บรรทุกลงในเรือแล้ว จะลอยน้ำได้"

หรือไม่?”

ร. “ลอยได้ซิ.”

ธ. “กุศลกรรมทั้งหลาย ควรเห็นเหมือนเรือ ฉะนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของฉลากจริง ๆ”

### ๓. อนาคตปัญหา ๗๒

พระราชอาตมภาพถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของฉลาก พยายามเพื่อจะละทุกขที่ ล่วงไปแล้วหรือ?”

ธ. “ห้ามได้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของฉลาก พยายามเพื่อจะละทุกขที่ยังไม่มาถึงหรือ?”

ธ. “ห้ามได้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของฉลาก พยายามเพื่อจะละทุกขที่เกิดชนบดินหรือ?”

ธ. “ห้ามได้.”

ร. “ถ้าว่า พระผู้เป็นเจ้าของฉลาก มิได้พยายามเพื่อจะละทุกขที่ล่วงไป แล้วที่ยังไม่มาถึง ที่เกิดชนบดิน, ถ้าเช่นนั้น พระผู้เป็นเจ้าของฉลาก พยายามเพื่อประโยชน์อะไรเล่า?”

ธ. “อาตมภาพ พยายามเพื่อประโยชน์ว่า ‘ทำอย่างไรหนอ ทุกขจะพึงดับไปด้วย ทุกขอนจะไม่พึงเกิดขึ้นด้วย.’”

ร. “ทุกขที่ยังไม่มาถึงหรือ พระผู้เป็นเจ้าของฉลาก?”

ธ. “ขอถวายพระพร ไม่มี.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของฉลากหลุดลอกเกิน จึงพยายามเพื่อจะละทุกขซึ่ง

ไม่มีอยู่.”

ถ. “ขอถวายพระพร พระเจ้าแผ่นดินที่เป็นปฏิปักษ์ชาติกบจจา-  
มิตร เคยยกมาประชิดพระนครมีบ้างหรือ?”

ร. “มีบ้าง.”

ถ. “พระองค์ตรัสสั่งให้ขุดคู ก่อกำแพง บุกเสาระเนียด ถมเชิง  
เทิน รวบรวมเสบียงอาหารในเวลานั้นหรือ?”

ร. “ห้ามได้ ของเหล่านั้นต้องเตรียมไว้ก่อน.”

ถ. “พระองค์หัดทรงช้าง ทรงม้า ทรงรถ ทรงธนู ทรงพระ-  
แสงในเวลานั้นหรือ?”

ร. “ห้ามได้ ต้องหัดไว้ก่อน.”

ถ. “การที่ทำดังนั้น เพื่อประโยชน์อะไร?”

ร. “เพื่อประโยชน์จะกั้นภัยที่ยังไม่มาถึง.”

ถ. “ภัยที่ยังไม่มาถึงมีหรือ ขอถวายพระพร?”

ร. “ไม่มี.”

ถ. “พระองค์กษัตริย์เหลือเกิน จึงเตรียมเพื่อจะกั้นภัยที่ยัง  
ไม่มาถึง.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”

ถ. “พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไหน: เมื่อใด พระ  
องค์ทรงระหายนะ เมื่อนั้น จึงตรัสสั่งให้ขุดสระ ด้วยพระราชประสงค์จะ  
เสวยน้ำ ดื่มนั้นหรือ?”

ร. “ห้ามได้ ต้องเตรียมไว้ก่อน.”

ถ. “เพื่อประโยชน์อะไร?”

- ร. “เพื่อประโยชน์จะกันความระหายที่ยังไม่มาถึง.”
- ธ. “ความระหายที่ยังไม่มาถึงมีหรือ ขอถวายพระพร?”
- ร. “ไม่มี.”
- ธ. “พระองค์ก็ฉลาดเหลือเกิน จึงตระเตรียมเพื่อประโยชน์จะกันความระหายที่ยังไม่มาถึง.”
- ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”
- ธ. “พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไหน: เมื่อใด พระองค์ทรงหิวอยากจะเสวยพระอาหาร เมื่อนั้น จึงตรัสสั่งให้ไถนา หว่านข้าวสาลี ด้วยพระราชประสงค์จะเสวยพระอาหาร ดั่งนั้นหรือ?”
- ร. “ห้ามได้ ต้องตระเตรียมไว้ก่อน.”
- ธ. “เพื่อประโยชน์อะไร?”
- ร. “เพื่อประโยชน์จะกันความหิวที่ยังไม่มาถึง.”
- ธ. “ความหิวที่ยังไม่มาถึงมีหรือ ขอถวายพระพร?”
- ร. “ไม่มี.”
- ธ. “พระองค์ก็ฉลาดเหลือเกิน จึงได้ตระเตรียมเพื่อจะกันความหิวที่ยังไม่มาถึง.”
- ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

#### ๔. ทูรพรหมโลกบัญญัติ ๑๓

พระราชอาตมวาสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า พรหมโลก แต่ทันทไปไกลเท่าไร?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ไกลมาก ศีลาประมาณเท่าเรือน

มียอดตกจากพรหมโลกนั้นแล้ว วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ตกลงมาได้สหมัน  
แปดพันโยชน์ ต่อล่วงสี่เดือนจึงจะตกถึงพื้นแผ่นดิน."

ร. "พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอยู่ว่า 'ภิกษุผู้มฤตถึงความแก่แล้วกล้า  
ในจิต อันตรธานในชมพูทวีปแล้ว ไปปรากฏในพรหมโลกในทันใด  
เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนทักไว้แล้ว หรือคู่แขนที่เหยียดไว้แล้ว  
ฉะนั้น' คำนี้ ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าจะไปตลอดหลายร้อยโยชน์ได้เร็วเกิน  
ดังนั้น."

ก. "ขอถวายพระพร ชาติภูมิของพระองค์อยู่ที่ไหน?"

ร. "ข้าพเจ้าเกิดที่เกาะชื่อ อลสันตะ."

ก. "เกาะ อลสันตะ แต่ทนนไปไกลเท่าไร?"

ร. "ประมาณสองร้อยโยชน์."

ก. "พระองค์ทรงจำได้บ้างหรือไม่ว่า ทรงทำราชกิจอย่างไร  
อย่างหนึ่ง ในที่นั้นแล้วทรงระลึกถึง."

ร. "ระลึกอยู่บ้าง."

ก. "พระองค์เสด็จไปได้ประมาณสองร้อยโยชน์เร็วนัก."

ร. "พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ."

๕. พรหมโลกกัสมীরบัญหา ๑๔

พระราชอาศรัยถามว่า "พระผู้เป็นเจ้า คนตาย ณ ที่นี้ ผู้หนึ่งไป  
เกิดในพรหมโลก ผู้หนึ่งไปเกิดในประเทศ กัสมীরะ (แคชเมียร์) ใครจะ  
เกิดช้ากว่า ใครจะเกิดเร็วกว่า."

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า "เท่ากัน."

- ร. “พระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”
- ธ. “พระนครที่พระองค์ประสูติอยู่ที่ไหน.”
- ร. “ข้าพเจ้าเกิดที่ กลสิคาม.”
- ธ. “กลสิคาม แต่หนีไปไกลเท่าไร?”
- ร. “ประมาณสองร้อยโยชน์.”
- ธ. “ประเทศ กัสมีระ แต่หนีไปไกลเท่าไร?”
- ร. “สิบสองโยชน์.”
- ธ. “ขอเชิญพระองค์ทรงนึกถึง กลสิคาม.”
- ร. “นึกแล้ว.”
- ธ. “ขอพระองค์ทรงนึกถึงประเทศ กัสมีระ.”
- ร. “นึกแล้ว.”
- ธ. “ที่ตำบลไหนทรงระลึกได้ช้า ที่ตำบลไหนทรงระลึกได้เร็ว?”
- ร. “เท่ากัน.”
- ธ. “พระองค์ทรงระลึกทั้งสองตำบลนั้น ได้เท่ากัน จันใด, คนตายแล้ว ณ ที่นี้ ผู้หนึ่งไปเกิดในพรหมโลก ผู้หนึ่งไปเกิดในประเทศ กัสมีระ คนทั้งสองนั้นเกิดพร้อมกัน จันนั้น.”
- ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟังอีก.”
- ธ. “พระองค์จะทรงสำคัญเห็นความนั้นเป็นไฉน: นกสองตัวบินไปในอากาศ, ตัวหนึ่งจับที่ต้นไม้สูง ตัวหนึ่งจับที่ต้นไม้ต่ำ นกสองตัวนั้นจับพร้อมกัน เงามของตัวไหนจะปรากฏ ณ พื่นก่อน เงามของตัวไหนจะปรากฏทีหลัง?”



ร. “พร้อมกัน.”

ธ. “เงาของนกสองตัวปรากฏ ณ พื้นพร้อมกัน ฉันทิ, คนตายแล้ว ณ ที่นี้ ผู้หนึ่งไปเกิดในพรหมโลก ผู้หนึ่งไปเกิดในประเทศกัมมิระ คนทั้งสองนั้นเกิดพร้อมกัน ฉันทิ.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๖. ปรโลกคดีลปี่ดาทิวณคตบัญหา ๗๕

พระราชอาศรมถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจกถามถึงเหตุที่นั่น  
 ๓๕: สัตว์ผู้จะไปสู่ปรโลก ไปด้วยสี่ไหน คือ ด้วยสี่เขี้ยว หรือสี่แดง  
 หรือสี่เหลือง หรือสี่ขาว หรือสี่เสด หรือสี่ปภัสสร, ก็หรือว่า ไป  
 ด้วยเพศช่าง เพศม้า หรือด้วยรูปรถ?”

พระเถระเจ้าถวายวิสชนาว่า “มหาบพิตร ขอนั้น พระผู้มพระภาค  
 หาได้ทรงบัญญัติไว้ไม่, ขอนั้น มิได้มีในพระพุทธวณะ คือ พระ  
 ไตรปิฎก.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้า ถ้าว่า พระสมณโคตมมิได้ทรงบัญญัติไว้,  
 ใครจะรู้ได้อย่างไรว่า ‘สัตว์จะไปสู่ปรโลกนั้นหรือมิได้ไป,’ อาชวกใด  
 จกกล่าววว่า ‘โลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี สัตว์มิได้ไปปรโลก’ ตั้ง  
 คำของชวกนั้น เป็นจริงอย่างนั้นหรือ, อาชวกนั้น เป็นอาจารย์ผู้  
 ฉลาดหรือ พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ทรงสดับคำของอาตมภาพ  
 หรือ?”

ร. “ฟังซิ พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอถวายพระพร คำของอาตมภาพหลุดออกจากปากแล้วไป  
เข้าพระกรรมของมหาบพิตรนั้น เมื่อในระหว่างทาง ก็มีได้ทำการอะไร  
หรือมหาบพิตรทรงเห็นเป็นสีเขียว สีเหลือง ฯลฯ ทียอดคไม้บ้าง?”

ร. “ไม่เห็น พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ถ้าไม่ทรงเห็น, คำของอาตมภาพคงไม่ได้เข้าพระกรรม  
มหาบพิตร, มหาบพิตรรับสั่งเหลวไหล.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าหาได้พูดเหลวไหลไม่, คำพูดของ  
พระผู้เป็นเจ้า แม้จะไม่ปรากฏว่าเขียวหรือเหลืองในระหว่างทางก็จริง  
แต่ก็ได้มาเข้าหูข้าพเจ้า.”

ถ. “ขอถวายพระพร ชื่อนั้นฉันใด, สัตว์เมื่อไปสู่ปรโลก แม้  
จะไม่ปรากฏว่า เขียวหรือเหลืองในระหว่างทางก็จริง ถึงกระนั้น สัตว์  
ก็ได้ไปปรโลกจริง เหมือนคำพูดที่ไปเข้าหู ฉะนั้น.”

ร. “อัครรรยแปดกประหลาดจริงพระผู้เป็นเจ้า, ขอพระผู้เป็น  
เจ้าจงเสวยราชสมบัติอันใหญ่หลวง ในสกลชมพูทวีปเถิด. พระผู้เป็น  
เจ้า ขันธห่าน ไม่ไปสู่ปรโลกด้วย และมีได้ทำกรรม ก็เกิดขึ้นได้ด้วย,  
เมื่อเป็นเช่นนั้น สงสาร ก็ต้องไม่มี.”

ถ. “ขอถวายพระพร มหาบพิตร จะให้ทำนาหรือ?”

ร. “ทำซี พระผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจักทำนา จะให้หว่านข้าวสาลี.”

ถ. “ข้าวสาลีของมหาบพิตร ที่ขนาในแผ่นดินแล้วออกรวงทียอด,  
ข้าวสาลีนั้น คนไม่ได้ปลูก จักออกรวงทียอดได้หรือ?”

ร. “จริงอยู่ ข้าวสาลีนั้น ต้องปลูกลงที่แผ่นดิน จึงจะออกรวงทียอด

ยอดได้, หรือคนไม่ได้ทำ จักออกรงที่ยอดก็ไม่ได้.”

ก. “ถ้าเช่นนั้น ชาวสาธกไม่มี ขอถวายพระพร.”

ร. “มช พระผู้เป็นเจ้า, ถ้าว่า ชาวสาธกปลูกลงที่แผ่นดินจะ พงออกรงที่ยอด, ชาวสาธกต้องสำเร็จผลที่ยอด; ถ้าชาวสาธกจะ พง ออกรงได้เองโดยไม่ต้องเพาะปลูก, ทรัพย์ คือ ชาวสาธกจะต้องเกิดขึ้น ได้เอง จะต้องทำขวัณฺณตนเองละช.”

ก. “ขอถวายพระพร ขอนั้นฉันใด, ถ้าว่า ชนฺธฺห่านจะ พงไปสู ปรโลกด้วยไซร, คนตาบอด จะต้องเป็นคนตาบอดอยู่ร่าไป, คนใบ้ จะ ต้องเป็นคนใบ้อยู่ร่าไป, จะต้องทำบุญเอาประโยชน์อะไร; ถ้าว่า ชนฺธ ห่านไม่ต้องมีกรรมที่ใดทำไว้ ก็เกิดขึ้นได้, สัตว์จะต้องไปนรก เพราะ อกุศลกรรม ขอนั้น ก็ฉันนั้น.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ก. “เหมือนอย่างว่า ดวงไฟที่บุคคลจุดต่อกันไป จะ พงเลื่อนไป ติดดวงอื่น หรือเลื่อนไปยังเปลวไฟอื่น จะว่าดวงไฟนั้นเกิดขึ้นเอง โดย มิได้อาศัยจุดต่อกันหรือ?”

ร. “ห้ามได้ พระผู้เป็นเจ้า, เปลวไฟเลื่อนไปได้ หรือดวงไฟ ก็ต่อกับดวงไฟอื่นให้เกิดแสงสว่างหรือเปลวได้, จะว่ามิได้อาศัยจุดต่อ กันแล้ว เกิดขึ้นเองไม่ได้เลย.”

ก. “ขอถวายพระพร ขอนั้นฉันใด, ชนฺธฺห่าน ก็ไปสู่ปรโลก หาได้ไม่, จะเกิดขึ้นเองโดยมิได้อาศัยกรรมที่ทำได้ ก็หาได้ไม่ ขอนั้น ๘๖ ๕ ”  
กฉันนั้น.

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของ เวทนาชนันท์ไปสู่อปรโลกหรือ?”

ถ. “ขอถวายพระพร ถ้าเวทนาชนันท์ไปสู่อปรโลกไซ้, สัตว์  
ทั้งหลายผู้เสวยเวทนาในเบญจชนันท์เอง เป็นตัวเวทนาชนันท์ที่ไปสู่อปร-  
โลกหรือ?”

ร. “หามิได้.”

ถ. “เพราะเหตุฉนั้น มหาบพิตรจงทรงทราบว่ “เวทนาชนันท์  
มิได้ไปสู่อปรโลก.”

ร. “ถ้ากระนั้น สัญญาชนันท์ไปสู่อปรโลกหรือ พระผู้เป็นเจ้าของ?”

ถ. “ถ้าว่ สัญญาชนันท์ไปสู่อปรโลก, คนที่มีมอด้วน มีเท้าด้วน  
ในอฏทภาพนี้ ไปสู่อปรโลกแล้ว คงจำได้ว่ ‘เราเป็นคนมอด้วน เท้า  
ด้วน’ ละซี?”

ร. “ไม่ได้ พระผู้เป็นเจ้าของ.”

ถ. “เพราะเหตุฉนั้น มหาบพิตรจงทรงทราบว่ ‘สัญญาชนันท์ใน  
อฏทภาพนี้ มิได้ไปสู่อปรโลก.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “ขอถวายพระพร กระจกเงาของมหาบพิตรมีหรือ.”

ร. “มี พระผู้เป็นเจ้าของ.”

ถ. “มหาบพิตร โปรดหยิบตั้งไว้เบื้องพระพักตร์.”

ร. “ตั้งเสร็จแล้ว.”

ถ. “ขอถวายพระพร พระเนตร พระกรรณ พระนาสิก พระทนต์  
ของมหาบพิตร ปรากฏในกระจกเงาฉนี้, หรือว่ มหาบพิตรทรงจัดสรร

ชนใหม่?”

ร. “ที่ปรากฏในกระจกเป็น ตา หู จมูก ฟัน ของข้าพเจ้าทั้งนั้น.”

ธ. “ถ้าอย่างนั้น พระเนตร พระกรรณ พระนาสิก พระทนต์  
ของมหาบพิตรหลุดถอนออกไป มหาบพิตรกลายเป็นคนบอดเป็นคน  
หนวกไปหรือ?”

ร. “ห้ามมิได้ พระผู้เป็นเจ้า, เงามาศัยตัวข้าพเจ้าไปปรากฏใน  
กระจก, ข้าพเจ้าไม่ได้ทำ ก็ห้ามมิได้.”

ธ. “ขอถวายพระพร ขอนั้นฉันใด, ชนั้รห่านไปสู่อปรโลกหาได้  
ไม่, ทั้งจะเกิดขึ้นเองโดยมิได้ทำกรรม ก็หาได้ไม่, สัตว์อาศัยเบญจชนั้  
นี้เอง ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ตนได้  
ทำไว้ ขอนกฉันนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑. มาตุกุกุณิปฏิสนธิบัญญัติ ๑๖

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า สัตว์เมื่อจะปฏิสนธิใน  
ครรภ์มารดา ไปปฏิสนธิโดยทวารไหน?”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า ทวารสำหรับปฏิสนธิไม่มี ขอ  
ถวายพระพร.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ธ. “หีบแก้ว ของมหาบพิตร มีอยู่หรือ?”

ร. “มี พระผู้เป็นเจ้า.”

ถ. “ขอมหาบพิตร ทรงคิดเข้าไปในหีบแก้ว.”

ร. “คิดแล้ว.”

ถ. “พระจิตของมหาบพิตร เมื่อไปในหีบแก้ว ไปโดยทวารไหน?”

ร. “ไม่ต้องอาศัยทวาร พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ถ. “ขอถวายพระพร ขอนนิกเบนเช่นเดียวกัน, สัตว์เมื่อจะปฏิบัติในกรรมมารดา ไม่ต้องอาศัยทวาร เหมือนพระจิตของมหาบพิตรคิดเข้าไปในหีบแก้ว ฉะนั้น.”

ร. “อศจรรย์แปลกประหลาดจริงพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า, พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแก้ปัญหาเปรียบเทียบไฟเพราะยิ่งนัก; พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ, หากว่าพระพุทธเจ้ายังทรงอยู่ พระองค์จะพึงประทานสาธุการเป็นแน่.”

### ๘. สัตตโพชฌังคปัญหา ๑๖

พระราชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า โพชฌังคมีเท่าไร?”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร มีเจ็ด.”

ร. “พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยโพชฌังคเท่าไร พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า?”

ถ. “ด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌังคอย่างเดียว ขอถวายพระพร.”

ร. “เมื่อเบนเช่นนั้น เหตุไฉนจึงกล่าวว่าโพชฌังคเจ็ดเล่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า?”

ถ. “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงพระราชดำริเห็นความซ้อนเป็นไฉน: ดาบอันสอดอยู่ในฝัก มือไม่ได้จับไว้ ยังจักอาจตัดให้ขาดได้หรือ?”

ร. “ไม่ได้เลย.”

ด. “เว้นจากธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เสียแล้ว พระพุทธเจ้าก็ตรัสรู้ แต่โดยลำพังโพชฌงค์หกไม่ได้ เหมือนกันฉันนั้นแล ขอถวายพระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริงๆ.”

### ๕. ปาปบุญญพหุตรปัญหา ๓๘

พระราชชาตรัสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า บุญกดี บาปกดี อย่างไหน จะมีมากกว่า”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร บุญแหละมีมากกว่า บาปมีน้อย.”

ร. “เพราะเหตุอะไร?”

ด. “ขอถวายพระพร เมื่อคนกระทำบาป ย่อมได้ความร้อนใจว่า ‘เราได้กระทำบาปไว้’ ดังนี้, เหตุฉะนั้น บาปจึงไม่เจริญ. เมื่อคนกระทำบุญ ย่อมไม่ได้รับความเดือดร้อนใจ, เมื่อไม่เดือดร้อนใจ ปราโมทย์ก็ย่อมเกิด, เมื่อใจเบิกบาน บិតกีย่อมเกิด, เมื่ออิมใจ ใจคอก็สงบ ครั้นมีใจคอสงบแล้ว ก็ย่อมได้เสวยสุข, เมื่อมีสุข จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ, ครั้นมีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้ว ก็ย่อมรู้ชัดตามเป็นแล้วอย่างไร, เพราะเหตุนั้น บุญจึงเจริญ. บุรุษผู้ถูกตัดมือเท้าแล้ว ได้ถวายดอกกุบลแก่พระผู้มพระภาคเจ้ากำหนดแล้ว จักไม่ไปสู่วินิบาตตลอดกาลยี่ดยาว มีประมาณถึงเก้าสิบเอ็ดกัปป์: แม้เพราะเหตุนี้แล ขอถวายพระพร อาत्मภาพจึงกล่าวว่า บุญมีมากกว่า บาปมีน้อย ดังนี้.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๐. ขานอขานบัญญัติ ๗๕

พระราชอาศรัยถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คนผู้รู้ อยู่ กระทำบาปกรรม และคนผู้ไม่รู้ อยู่ กระทำบาปกรรม บาปของใครมากกว่า?”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ผู้ใดไม่รู้ อยู่ กระทำบาปกรรม บาปของผู้นั้นมากกว่า ขอถวายพระพร.”

ร. “ถ้าอย่างนั้น ราชบุตรกิติ ราชมหาอมาตย์กิติ ของข้าพเจ้า ผู้ไม่รู้ กระทำความผิดลง ข้าพเจ้ามีต้องลงโทษแก่เขาทั่วคุณหรือ?”

ธ. “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงพระราชดำริความชอบเป็นไฉน: ผู้หนึ่งรู้ และอีกผู้หนึ่งไม่รู้ ทั้งสองคนนั้น จะพึงจับก่อน เหล็กที่ไฟเผาให้ร้อน โชนเป็นเปลว คนไหนจะถูกลวกหนักกว่า?”

ร. “คนผู้ไม่รู้ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “ผู้ใดไม่รู้ กระทำบาปกรรม บาปของผู้นั้นมากกว่า เหมือนกันจะนั้นแล ขอถวายพระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๑. อุตตรกรูบัญญัติ ๘๐

พระราชอาศรัยถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ใคร ๆ จะพึงสามารถไป สู่อุตตรกรูทวีปก็ดี สู่มหาลोकก็ดี สู่อื่นก็ดี กับทั้งกาย คือประมุขแห่งธาตุนั้น มีบ้างหรือ?”

ธ. “ขอถวายพระพร มีอยู่.”



ร. “ไปไต่อย่างไร พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า?”

ถ. “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงจำไต่อยู่บ้างหรือว่า พระองค์เคยทรงกระโดดขึ้นไต่จากพื้นแผ่นดินนั้น คืบหนึ่งบ้าง สอกหนึ่งบ้าง.”

ร. “จำไต่อยู่ ข้าพเจ้ากระโดดขึ้นถึงแปดศอกก็ไต่.”

ถ. “พระองค์ทรงกระโดดอย่างไร จึงขึ้นไปได้ถึงแปดศอกก็ไต่.”

ร. “ข้าพเจ้าทำจิตให้เกิดขึ้นก่อนว่า ‘ข้าพเจ้าจักขึ้นไปให้ถึงนั้น’ กายของข้าพเจ้าก็เบาขึ้นพร้อมกบจิตอันเกิดขึ้น.”

ถ. “ขอถวายพระพร พระภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้มีอำนาจทางจิต ยกกายขึ้นรวมไว้ในจิตแล้ว ย่อมไปสู่เวหาสไต่ด้วยอำนาจแห่งจิตเหมือนกันจะนั้น.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๒. ทิฆมอฏฐิกปัญหา ๘๑

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้ากล่าวอยู่ว่า ‘กระตุกที่ยาวถึงร้อยโยชน์ก็มี’ ดั่งนี้, แต่ตนไม่ยงไม่มีถึงร้อยโยชน์ กระตุกที่ยาวถึงร้อยโยชน์จักมีแต่ไหน.”

พระเถระเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จักทรงพระราชดำริความข้อนั้นเป็นไหน: พระองค์เคยไต่ทรงสตั๊บอยู่หรือว่าปลาในพระมหาสมุทรยาวถึงห้าร้อยโยชน์ก็มี.”

ร. “เคยไต่ฟังอยู่.”

ถ. “ กระจกของปลาที่ยาวห้าร้อยโยชน์ จักยาวถึงร้อยโยชน์มิใช่ หรือ ขอถวายพระพร.”

ร. “ พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๓. อัสสาสบัสสาสปัญหา ๘๒

พระราชอาศรมถามว่า “ พระผู้เป็นเจ้ากล่าวอย่างนั้นว่า ‘ อาจกระทำ ลมอัสสาสบัสสาสให้สงบได้’ ดั่งนมมิใช่หรือ?”

พระเถระเจ้าทูลรับว่า “ ขอถวายพระพร.”

ร. “ อาจอย่างไรนะ พระผู้เป็นเจ้า?”

ถ. “ ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงพระราชดำริความซื่อ นเป็นไหน: พระองค์เคยได้ทรงฟังใคร ๆ นอนกรนบ้างหรือเปล่า?”

ร. “ เคยได้ฟัง.”

ถ. “ เมื่อกายพลิกตะแคงเสียงนั้นก็สงบมิใช่หรือ ขอถวาย พระพร?”

ร. “ อย่างนั้น.”

ถ. “ ขอถวายพระพร เสียงนั้นของคนมีกายไม่ได้อบรมแล้ว มี คีลไม่ได้อบรมแล้ว มีจิตไม่ได้อบรมแล้ว มีปัญญาไม่ได้อบรมแล้ว เมื่อกายพลิกตะแคงยังสงบแล้ว, ไฉนลมอัสสาสบัสสาสของท่านผู้มีกาย ได้อบรมแล้ว มีคีลได้อบรมแล้ว มีจิตได้อบรมแล้ว มีปัญญา ได้อบรมแล้ว บรรลุจตุตถฌานแล้ว จักไม่สงบเล่า.”

ร. “ พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๔. สมุททบัญญัติ ๘๓

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า คำที่เรียกกันว่าทะเล ๓  
 ดงนี้ ด้วยเหตุไร จึงเรียกกันว่าทะเล ดงนี้”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร นามี่ประมาณ  
 เท่าใด รสเค็มก็มีประมาณเพียงเท่านั้น, รสเค็มมีประมาณเพียงเท่าใด  
 นาก็มีประมาณเพียงเท่านั้น, เหตุฉะนั้น จึงได้เรียกกันว่าทะเล ดงนี้”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า เพราะเหตุไร ทะเลจึงมี  
 รสเป็นอันเดียว คือ มีรสเค็ม.”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “เพราะเหตุตั้งชั่งอยู่นาน ขอถวาย  
 พระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

๑๕. สุขุมเนทน์บัญญัติ ๘๔

พระราชอาทรสถามว่า “พระผู้เป็นเจ้า บุคคลอาจตัดของทั้งปวง  
 ที่สุขุมได้หรือ?”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร.”

ร. “อะไรที่ชื่อว่าของทั้งปวงที่สุขุมนะ พระผู้เป็นเจ้า.”

ธ. “ขอถวายพระพร ธรรมชื่อว่าของสุขุมกว่าของทั้งปวง แต่  
 ธรรมเป็นสภาพสุขุมล้วนห้ามได้, คำว่า สุขุมกตฺติ หยาบกตฺติ เป็นขอ

สำหรับเรียกธรรมทั้งหลาย, ของอันใดอันหนึ่งอันบุคคลจะพึงตัด บุคคล  
ย่อมตัดของนั้นได้หมดด้วยปัญญา, เครื่องตรองปัญญาลงไปมิได้มี.”

ร. “ พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๖. ปัญญาวิเสสปัญหา ๘๕

พระราชาสถามว่า “ พระผู้เป็นเจ้า ปัญญาอยู่ที่ไหน ?”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ ปัญญาหาได้อยู่ที่ไหน ๆ ไม่.”

ร. “ ถ้าอย่างนั้น ปัญญาก็ไม่มีนะซี.”

ธ. “ ขอถวายพระพร มหาบพิตรจะทรงหมายเนื้อความข้อนั้น  
เป็นไหน: ลมอยู่ที่ไหน ?”

ร. “ ลมหาได้อยู่ที่ไหน ๆ ไม่.”

ธ. “ ถ้าอย่างนั้น ลมก็ไม่มีนะซี.”

ร. “ พระผู้เป็นเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๗. วิญญาณาทินานต์ถภาวปัญหา ๘๖

พระราชาสถามว่า “ พระผู้เป็นเจ้า ธรรมเหล่านี้ คือ วิญญาณ  
กต วิญาณกต เจตมูกต มีอรรถกต่างกัน มีพยัญชนะกต่างกัน หรือ  
ว่ามีอรรถเป็นอันเดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะ.”

พระเถรเจ้าถวายวิสัชนาว่า “ ขอถวายพระพร วิญญาณมีอันรู้  
แจ้งเป็นลักษณะ ปัญญามีอันรู้ทั่วถึงเป็นลักษณะ เจตมูกตอันบังเกิด  
เข้าไปค้นหาไม่ได้โดยพระปรมาตย์.”

ร. “ถ้าเจตภูตอันบัณฑิตเข้าไปค้นหาไม่ได้ โดยพระปรมัตถ์,  
เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าเห็นรูปด้วยนัยน์ตา ฟังเสียงด้วยหู สุกกลิ่นด้วย  
จมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฐุทธรรमारมณด้วยใจ”

ธ. “ขอถวายพระพร ถ้าเจตภูตเห็นรูปด้วยนัยน์ตา ฯลฯ ฐุฐุแจ้ง  
ฐุทธรรमारมณด้วยใจ, เจตภูตนั้น เมื่อทวาร คือ จักษุ โสถ ฆาน ชิวหา  
กาย เพิกถอนชนเสียให้สิ้นแล้ว จะมีหันหน้าออกภายนอกทางอากาศ  
อันกว้างใหญ่ เห็นรูป ฟังเสียง สุกกลิ่น ลิ้มรส ต้องโผฏฐัพพะ  
ชัดเจตเจตชนกว่าหรือ.”

ร. “ห้ามได้.”

ธ. “ถ้าอย่างนั้น เจตภูตอันบัณฑิตเข้าไปหาไม่ได้ โดยพระ  
ปรมัตถ์นะซี ขอถวายพระพร.”

ร. “พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าช่างฉลาดจริง ๆ.”

### ๑๘. อรูปวัตถภาวทุกกรบัญญัติ ๘๗

พระเถระเจ้ากล่าวกันว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มพระภาคเจ้า  
ได้ทรงกระทำการที่กระทำได้ยากนัก.”

พระราชอาศรมถามว่า “การอะไร พระผู้เป็นเจ้าของเจ้า.”

ธ. “พระองค์ตรัสจำแนกรูปธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลาย  
เหล่านี้ ที่เป็นไปในอารมณ์อันเดียวกันว่า นิสสสะ นีเวทนา นิสญญา  
นเจตนา นจิต ตังน.”

ร. “ขอพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจงอุปมาให้ข้าพเจ้าฟัง.”

ถ. “ขอถวายพระพร เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้หนึ่งหยั่งลงสู่มหาสมุทรด้วยเรือแล้ว กอบเอาหน้าชนมาด้วยอุ้งมือแล้ว ชิมรสด้วยลิ้นแล้ว เขาจะพึงรู้ได้หรือว่า ‘สนาแห่งแม่น้ำคงคา สนาแห่งแม่น้ำยมุนา สนาแห่งแม่น้ำอจิรวดี สนาแห่งแม่น้ำสรภู สนาแห่งแม่น้ำมही’ ดังนั้นฉันใด.”

ร. “ยากที่จะรู้ได้.”

ถ. “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการที่กระทำไต่ยากกว่านั้น คือ ตรัสจำแนกอรุปรธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลาย เหล่านี้ ที่เป็นไปในอารมณ์อันเดียวกันว่า นิสสสะ ฯลฯ นิจิต ดังนั้น.”

พระราชาทรงอนุโมทนาว่า “ชอบละ.”

### ๑๕. ทุกกรปัญหา ๘๘

พระเถรเจ้าทูลถามว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงทราบอยู่หรือ เตี้ยวนี่เวลาเท่าไรแล้ว?”

พระราชাত্রัสบอกว่่า “ทราบอยู่ เตี้ยวนี่ประณมยามล่วงไปแล้ว กำลังเป็นมัชฌิมยาม, เจ้าพนักงานตามคบสว่าง และสั่งให้ประโคมเตรสคัน, พวกข้าราชการจกกลับไปจากพระลาน.”

พวกโยนกอมาตย์กราบทูลว่า “ขอเดชะ ภิกษุรูปนี้เป็นบัณฑิตแท้.”

พระราชাত্রัสตอบว่า “เออ พนาย พระเถรเจ้าเป็นบัณฑิตแท้, ถ้าอาจารย์จะพึงเป็นเหมือนท่าน และอันเตวาสิกจะพึงเป็นเหมือนเรา

ไม่ช้าอันเตวาศิกจะพึงเป็นบัณฑิตรัฐธรรมนูญทวถง.

พระราชาทรงพระปราโมทย์ ด้วยบัญชาพยากรณ์ของพระนาค-  
เสนเถรเจ้าแล้ว ทรงถวายผ้ากัมพลราคาแสนกระษาปณ์ให้ครองแล้ว  
ตรัสปวารณาว่า “พระผู้เป็นเจ้านาคเสน ตังแต่वनนเบนต้นไป ข้าพเจ้า  
จะแต่งภัตตาหารไว้ถวายพระผู้เป็นเจ้าร้อยแปดภาค และสิ่งใดสิ่งหนึ่ง  
ที่เบหนักปิยะอันมีในวงน ข้าพเจ้าปวารณาด้วยสังนน.”

ถ. “อย่าเลย ขอถวายพระพร อาตมภาพพอเลี้ยงชีพได้.”

ร. “ข้าพเจ้าก็ทราบอยู่ว่า ‘พระผู้เป็นเจ้าพอเลี้ยงชีพได้’ ก็แต่ขอ  
พระผู้เป็นเจ้าจงรักษาตนด้วย, จงรักษาข้าพเจ้าไว้ด้วย; พระผู้เป็นเจ้า  
จะรักษาตนอย่างไร: ความครหาของผู้อื่นจะพึงมีมาว่า ‘พระนาคเสน  
กระทำมลินทราชาให้เสื่อมใสได้แล้ว แต่ก็ไม่ไต่อะไรสักหน่อย’ ดงน,  
เหตุฉะนั้น ขอพระผู้เป็นเจ้าจงรักษาตนให้พ้นปรปปวาทอย่างนี้; พระผู้  
เป็นเจ้าจะรักษาข้าพเจ้าอย่างไร: คำครหาของผู้อื่นจะพึงมีมาว่า ‘มลินท-  
ราชาเสื่อมใสแล้ว แต่หากกระทำอาการของผู้เสื่อมใสไม่’ ดงน,  
เหตุฉะนั้น ขอพระผู้เป็นเจ้าจงรักษาข้าพเจ้าให้พ้นจากปรปปวาทอย่างนี้.”

ถ. “ขอถวายพระพร อย่างนนเอาเป็นไต่กัน.”

ร. “มีอุปมาว่า ราชสีหอนเบนพญาเนื้อ แม่ตองชงอยู่ในกรง  
ทอง ก็หันหน้าออกอย่างเดียว ฉนไต่, ถึงว่าข้าพเจ้าอยู่ครองเรือน  
ก็จริง แต่ก็อยู่หันหน้าออกนอกเบนนิตย ฉนนน; ถ้าข้าพเจ้าจะพึงออก  
บวชบ้าง ก็คงจะมีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน เพราะศัตรูของข้าพเจ้ามีมาก.”

ลำดับนั้น พระนาคเสนผู้มีอายุ ครนถวายวิสชนาบัญชาแก้

พระเจ้ามิลินท์เสร็จแล้ว ลุกจากอาสน์กลับไปสู่สงฆาราม. และเมื่อพระเถระเจ้าหลีกไปแล้วไม่ช้า ท้าวเธอทรงพระอนุสรณ์ถึงปัญหาที่พระองค์ได้ตรัสถามแล้วเป็นอย่างไร และพระเถระเจ้าถวายวิสัชนาแล้วเป็นอย่างไร. แต่เห็นทรงพระราชดำริเห็นว่า “พระองค์ตรัสถามชอบแล้วทุกข้อ และพระเถระเจ้าก็ถวายวิสัชนาชอบแล้วทุกข้อ.” ฝ่ายพระนาคเสนเถระเจ้า ก็คำนึงถึงและดำริเห็นเหมือนกันเช่นนั้น. ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้วถึงเวลาเช้า พระเถระเจ้าครองผ้าตามสมณวัตรแล้ว ถือบาตรจีวรเข้าไปสู่พระราชนิเวศน์แห่งพระเจ้ามิลินท์ นั่งบนอาสน์ที่แต่งถวาย. ขณะนั้น ท้าวเธอถวายนมัสการแก่พระเถระเจ้าแล้ว เสด็จประทับ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่งแล้ว ตรัสแก่พระเถระเจ้าว่า “ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าได้ดำริเห็นว่า ‘ข้าพเจ้าตั้งใจว่า ได้ถามปัญหาแก่พระผู้เป็นเจ้าแล้วนอนหลับตลอดราตรียังเหลืออยู่นั้น, ขอพระผู้เป็นเจ้าอย่าได้เห็นดั่งนี้เลย; ข้าพเจ้าได้คำนึงถึงปัญหาที่ข้าพเจ้าได้ถามเป็นอย่างไร และพระผู้เป็นเจ้าได้วิสัชนาแล้วเป็นอย่างไร ตลอดราตรียังเหลืออยู่นั้น; เห็นว่าข้าพเจ้าได้ถามชอบแล้วทุกข้อ และพระผู้เป็นเจ้าก็ถวายวิสัชนาชอบแล้วทุกข้อ.’” แม้พระเถระเจ้าถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอพระองค์อย่าได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ‘อาตมภาพตั้งใจว่า ได้ถวายวิสัชนาปัญหาแก่พระองค์แล้ว กระทำราตรียังเหลืออยู่นั้นให้ล่วงไปด้วยความโสมนัสนั้น, ขอพระองค์อย่าได้ทรงเห็นดั่งนั้นเลย’ อาตมภาพก็ได้คำนึงถึงปัญหาที่พระองค์ได้ตรัสถามเป็นอย่างไร และอาตมภาพได้ถวายวิสัชนาเป็นอย่างไร ตลอดราตรียังเหลืออยู่นั้น; เห็นว่าพระองค์



ตรัสถามชอบแล้วทุกข้อ และอาตมภาพก็ได้ถวายวิสาขนาชอบแล้วทุก  
ข้อ เหมือนกัน." พระมหานาคทั้งสองนั้นต่างองค์ต่างอนุโมทนาสุภาสิต  
ของกันและกัน ด้วยประการฉะนี้แล.

ปจฺจนาวิสาขนา มลินทปญฺหา จบ.



พิมพ์ที่ ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๗/๔/๒๕๑๖



พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มณฑลนครราชสีมา  
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. ๘๑๓๗๘๐  
นายทวีจร คุ้มสารานุกูล ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๖